Якуб Колас

П'есы

Якуб Колас

П'есы

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БССР
Рэдакцыя мастацкай літаратуры
МІНСК 1955

Забастоўшчыкі

АСОБЫ:

Бас-Грэнка — тутэйшы настаўнік

Падбрэхіч-Гарнак Хрушч-Булыга Насенка Пясецкі	Жывуць разам у школе
Шумяка Нічыпар Лясун Прут Лукашык Агата Гарэльская Надзея Баханок	Настаўнікі з другіх школ, моладзь па 20—25 г.

Настаўнікі

Довід — крамнік

Прыстаў, 35 г.

Ураднік, з сіваю барадою, тонкі, высокі

Паліцэйскія стражнікі

АКТ ПЕРШЫ

Кватэра настаўніка ў вясковай школе. Невялікі пакой. Каля аднае сцяны стаіць шафа з кнігамі. На шафе відаць глобус. Пасярэдзіне, бліжэй да аднае сцяны, насупраць акна, стаіць стол і канапа. На сцяне вісіць геаграфічная карта, каля яе скрыпка. Збоку ад скрыпкі на жалезным кручку нанізаны паперачкі рознага фармату. Некалькі простых крэслаў. На канапе пад прасцінёю спіць Булыга. Відны толькі валасы і ногі ў белых панчохах. Каля канапы яго камашы. Спіць нераздзеты.

Шумяка (*уваходзіць з кіем, спыняецца на парозе, аглядае пакой*). А дзе-ж яны? Няўжо яшчэ не паўставалі?.. Э, там хтось ляжыць! (*Ставіць у куток кій, ціхенька падыходзіць да канапы.*) Каторы-ж гэта з іх? А! Ды гэта-ж Хрушч-Булыга!.. Пастой-жа, брат: я цябе зараз падыму! (*Казыча пальцамі ступні. Булыга парывіста прымае нагу. Шумяка прысядае, хаваецца за канапу.*) Спіць!.. Мусіць, нядаўна з вячорак прывалокся. Хрушч! (*Становіцца ў позу, громка дэкламуе.*)

Я пришел к тебе с приветом
Рассказать, что солнце встало,
Что оно горячим светом
По листам затрепетало.

Ты яму хоць з гарматы страляй, не пачуе. (*Знімае са сцяны скрыпку, становіцца над вухам.*) Стой-жа, брат, за-

спяваю табе з боскага што-небудзь. *(Водзіць смыкам па скрыпцы і спявае.)*

Душе моя! душе моя!
Восстани, что спиши?
Конец приближается!

Булыга *(заварушыўся, не падымаючы галавы)*. Каго там чэрці дрэнчаць? Пайшоў ты к чорту — спаць хачу!

Шумяка. Не, брат, дудкі: уночы трэба было спаць. Я, пане мой, ужо восем вёрст пехатою адтрапаў, а ён не выспаўся! Уставай ты, абібок! *(Сцягвае прасціню.)*

Булыга. Ты, Падбрэхіч! Вымятайся к чортавай галаве!

Шумяка *(кладзе на стол скрыпку)*. Прадзяры свае лупы ды паглядзі, хто стаіць перад табою!

Булыга. А, вось чорт! Адкуль ты ўзяўся? Здароў, брат. *(Здароўкаюцца.)* А я гляджу, хто гэта такі. Думаў, што Гарнак.

Шумяка. А чаго ты ляжыш нераздзеты? Ці не з вячорак ты, брат, часам?.. Эх, Хрушч ты, Хрушч! Згубяць цябе бабы.

Булыга. Якія там у чорта вячоркі і якія там у ліха бабы! Мы, брат, занач абход вялікі зрабілі: абышлі сёл з восем... Ёсць у цябе курыць? *(Шумяка дастае папяросы.)* Мы, брат, абкурыліся тут. У доўг залезлі к Довіду. І цяпер, як толькі згледзім яго рыжую бараду і доўгую канторскую кнігу пад пахаю, дык уцякаем ад яго, як ад Тамерлана, — хто куды: плаціць няма, брат, чым!

Шумяка *(рагоча)*. Ах вы, галадранцы! Агалела ваша сябрына... А які-ж вы абход рабілі?

Булыга. Гэ, брат: нічога ты не ведаеш!

Шумяка. Лісткі раскідалі?

Булыга. У нас тут цэлая машынэрыя заведзена... Жывеш ты там, як воўк адзін.

Шумяка. Так, голубе, я трохі адзічэў. З прыродаю жыву адным жыццём... А дзе-ж Алесь, Сымон?.. Дзе ваша комуна?

Булыга. Пазвалакаюцца зараз... Па гумнах туляюцца... А вось там тухкае нехта. Напэўна Грэнка ці Гарнак.

За дзвярыма тупат. Уваходзіць Сымон Гарнак.

Г а р н а к (*да Шумякі*). Шуміла! Вось маладзец, што прышоў. А я, брат, без цябе зусім замаркоціўся!

Ш у м я к а. Ну?! Браток ты мой! Сваім прызнаннем ты мне проста душу ўскалыхнуў! Як маешся, мудрэц?.. Ці не хочаш і ты часам закурыць?

Г а р н а к (*бярэ папяросу*). Чорт яго, брат, ведае, як я маюся. У гурце нічога, а застануся адзін, дык моташна робіцца... Тфу, паскудства! Ты ведаеш, брат, які я сніў гадкі сон?

Б у л ы г а. Можа, зноў сніў, што без штаноў на курсы ў Мінск паехаў?

Г а р н а к. Не, брат, горш яшчэ... Тфу!

Шумяка і Булыга рагочуць.

Ш у м я к а. Калі яшчэ горш, то напэўна дрэнны сон.

Г а р н а к. Паскудны сон! І трэба-ж гэтакай гадасці звярзціся! Вы ведаеце, што я сніў? Здаецца, вуха адкусіў у нашага ўрадніка і еў!

Ш у м я к а і Б у л ы г а. Ха-ха-ха!

Б у л ы г а. А бадай ты скіс разам са сваім сном!

Г а р н а к. Далі-бог! Жую, жую, а яно цвёрдае, як падэшва, коўзаецца і на зубах рыпіць! Тфу!

Ш у м я к а. А чаму ты босы, браце мой Сымоне?

Г а р н а к. Па-першае, і сам Хрыстос хадзіў босы, па-другое — хадакі свае стаптаў і па-трэцяе — босаму спрытней: больш маю шансаў ад Довіда ўцячы.

Ш у м я к а. І даўся-ж гэты Довід вам у знакі. Ён — проста нейкі ўладар вашых дум.

Г а р н а к. Ён, брат, быў раз аблажыў нашу комуну, але мы ў вокны кінуліся ды ў каноплях пахаваліся. Адзін толькі Бас-Грэнка ў палон папаўся, і Довід з гадзіну чытаў яму нашы распісачкі.

Б у л ы г а (*падымаецца з канапы, бярэ камашы, разглядае іх*). Эх, выскалілі зубы, камашыкі мае! Скора і мне прыдзецца браць прыклад з Хрыста... Галота ты, галота настаўніцкая! Ні мыш, ні пацук не могуць каля нас пажывіцца... І праўда, брат: няма культуры там, дзе трудна жыць настаўніку... Слухай, Сымон: а што ў нас будзе сёння на абед?

Ш у м я к а. Квашаніна з урадніцкіх вушэй!

Г а р н а к. Я ўжо ўночы наеўся, а вы сабе як хочаце.

Булыга. То кепскі-ж з цябе бунтаўшчык, калі ты гэтак разважаеш.

Чуваць тупат. Уваходзяць Грэнка і Пясецкі.

Булыга. Смірна! Ідзе наш правадыр, вялікі дэмакрат!

Грэнка (*басам*). Го-о-о! (*Здароўкаецца з сябрамі. Да Шумякі.*) Мы, брат, тут намазваем калёсы: сёння штук з сорак адозвачак да сялян параскідалі. Няхай чытаюць.

Пясецкі. Няхай чытаюць і розуму набіраюцца.

Шумяка. А дзе-ж вы іх узялі?

Пясецкі. Самі фабрыкуем.

Грэнка. Самі складаем і самі друкуем.

Булыга. І самі разносім.

Гарнак. Мы ўсё: пачатак і канец... Ты ведаеш, брат Шумяка, якая гэта была слаўная хвіліна! Ноч. Цішыня. А мы прышлі на бераг Нёмана, раздзеліся напалавіну і ў брод. Вада напірае на твае ногі і штосьці шуміць, як-бы сярдуе за тое, што парушылі яе вольную плынь. І так гэта здорава адчуваеш сябе! Шыбуем у сёлы і раскідаем свае лісткі так, каб ні адзін з іх не прапаў... Прыемна, ведаеш ты, сама гэтая думка, што робіш справу добрую, і ў той-жа час яна ёсць справа беззаконная з пазіцыі начальства.

Шумяка. Ён, браткі, расказвае, як паэт. Проста зайздросна мне.

Пясецкі. Го, наш Сымон! Яго, брат, не возьмеш за руб дваццаць.

Грэнка. А ведаеш што: пайшлі гутаркі паміж людзей.

Пясецкі. Забастоўшчыкі, кажуць, з'явіліся, і скора пачнуцца пажары. Гутаркі пайшлі... Будзьце асцярожны. (*Да Гарнака.*) Да таго-ж ты яшчэ і кудлаты.

Гарнак. Ну, і чорт іх бяры з кудламі: не трэба будзе цырульніку плаціць.

Грэнка. Чуеш, што кажа наш Сымон?

Шумяка. З'еўшы ўрадніцкае вуха, і не так яшчэ скажаш.

Грэнка. Вуха? Ха-ха-ха! Якое вуха?

Пясецкі *(да Гарнака)*. Ці не сасніў ты зноў чаго-небудзь?

Гарнак. Сніў, няхай яно прападзе. Сніў, што адкусіў вуха ў нашага ўрадніка і жаваў яго, а яно, падла, жорсткае, валасатае, аж хрыбусціць. *(Плюе. Усе смяюцца.)*

Пясецкі. Ён, як той біблейны Ёсіф, сніць прарочыя сны.

Булыга. А ну вас к ліху! Трэба лепш пайсці ды самавар паставіць. Добра таму, хто вуха з'еў. *(Выходзіць.)*

Гарнак. Ідзі, Булыга, паклапаціся, брат. Няхай будзе над табою благаславенне даўнейшага бога!.. А ведаеце вы, хлопцы, што? Ці не пападзем мы ў няволю да фараонаў? Ці не было гэта якое відзенне прарока Ісаіі?.. Трэба запісаць. *(Бярэ з шафы лісток паперы, садзіцца, піша.)*

Грэнка. Ён у нас такім стаўся філосафам, што і самога Спінозу за пояс заткне. Унь бачыш? *(Паказвае на кручок з паперачкамі.)* На кожны дзень піша якую-небудзь мудрасць або афарызм і вешае на кручок. У яго там цэлая скарбонка мудрасці... Ну, што ты напісаў?

Гарнак. Чакай, брат! Не перашкаджай! *(Гарнак піша, а ўсе пазіраюць і смяюцца ўголас.)*

Гарнак. Ну, слухайце! Прароцтва Падбрэхіча.

Пясецкі. Булыга! Хадзі слухаць прароцтва Сымонава.

Булыга ўваходзіць.

Гарнак *(чытае)*. Тако глаголе Падбрэхіч: «І прыдуць на вас дні, калі ўрадніцкія вушы будуць вашаю стравою. Але закалоціцца сэрца ваша, і пабяжыце вы ў каноплі. Пад крыллямі рыз Довідавага лапсердака будзеце шукаць вы прытулку. І нападзе страх на вас, і трэпет напоўніць вашы косці».

Грэнка. А няхай цябе качка стопча разам з тваім прароцтвам.

Гарнак падыходзіць да кручка і вешае «прароцтва».

Шумяка. Весела тут у вас, хлопцы, хоць і бесталкова.

Гарнак. У нас тут «дом крамолы і бязбожніцтва».

Шумяка. Калі так, то давайце адслужым акафіст. Маю новы акафіст, напісаны спецыяльна для вашай парафіі.

Усе. А ну, давай, памолімся!

Шумяка. Дайце мне коўдру замест рызы ды пашукайце чаго-небудзь, чым-бы можна было замяніць кадзіла.

Усе заварушыліся, бягуць шукаць патрэбных прыладаў. Грэнка нясе коўдру. Гарнак знайшоў на кухні стары старажоўскі лапаць замест кадзіла. Смех, шум, малады задор. Шумяка выбірае месца.

Шумяка. Калі я скончу літанне, то вы спявайце:

Што рабіць нам з Мікалаем?
Калі-ж яго пахаваем?
Ці сёлета, ці налета?
Калі збудзем ліха гэта?

Спявайце на матыў «Житейское море». *(Становіцца ў постаць папа, падымае вочы ўгору.)*

Як свет наш з'явіўся,
Людзьмі засяліўся,
Ад сівага веку
Не знаў чалавека,
Магу пабажыцца,
У заклад пабіцца,
Каб ён так маліўся!

Адслужым малебен,
Ці-ж цар нам патрэбен?
Патрэбен ён, братцы,
Як прус у аладцы,
Як у мосце дзірка,
Як з пілавін зацірка,
Як лата на шапцы.

Прыпеў.

Шумяка.

Вечная пагроза,
Цар — наша заноза.
Цар завёў ахранкі,
Думы-абяцанкі,
А жандары-служкі
Гнуць народ у дужкі.
Лупяць скуру з Янкі.

Хваліўся бясконца,
Йдучы на японца,
З мікады смяяўся,
Усім выстаўляўся

І кідаў мільёны
На цэркві, на звоны, —
Без флоту застаўся.

Прыпеў.

Шумяка.

Вось ліха наперла,
«Крамола» не змерла;
Не жыць з залатоўкі,
Пайшлі забастоўкі;
Мужык-жа рахманы
Зрабіўся паганы, —
Паліць паноў лоўка.

Цар напужаўся,
За Віту схаваўся,
Пабеглі Рыманы, Міны,
Царскія скаціны;
Нагайкі, расстрэлы
І лес штыкоў цэлы, —
Цягнуць людзей на асіны!

Пануй, Мікалае:
Часіна такая,
Трымайся прастолу,
А будзе вас гола.
Закончан малебен,
Ты нам непатрэбен,
Другі і апошні Мікола!

Прыпеў.

Шумяка (*зачынае новы прыпеў, усе дружна падхватваюць*).

«Святый боже» по речке плывет,
Алиллуя перепархивает.
Ой, жги, ой, жги, говори!
Алиллуя перепархивает!

Усе пускаюцца ўпрысядкі. Смех, шум. Адчыняюцца дзверы. Уваходзіць Насенка. Спыняецца на парозе, аглядае вясёлую кампанію. Трасе скруткам абаранкаў.

Насенка. Сей день, его же сотвори таракан, возрадуемся и возвеселимся в онь!

Гарнак. Ура, Насенка!

Булыга. Няхай жыве Насенка з абаранкамі!

Кідаюцца да Насенкі і гушкаюць.

Грэнка. Шкада, брат, што ты спазніўся, а мы тут такі малебен адслужылі, што аж небу горача было... Ну, хлопцы, будзем чай піць!

Усе заварушыліся, кінуліся па шклянкі, нясуць самавар, садзяцца за стол, п'юць чай, распытваючы Насенку, дзе ён дастаў абаранкаў.

Грэнка (*калі шум крыху ўлёгся*). А нам, хлопцы, трэба было-б сур'ёзна абмеркаваць нашу справу. Праўда, мы сабраліся гатавацца да навукі, але і гэтае работы не трэба кідаць. Работа наладжваецца. Грунт для работы ёсць добры. Сялянства прагавіта прыслухоўваецца, што робіцца ў дзяржаве, чакае змен і любіць гутаркі на палітычныя тэмы... Работу можна распачаць шырокую.

Шумяка. Гэта так. Але саму работу трэба павесці не такім шляхам, як мы вялі дагэтуль: кожны на свой розум. У аснову работы трэба палажыць нешта іншае. Затым трэба вызначыць і самую работу. Мы перш за ўсё — работнікі ў школе. Дык як быць: ці павесці работу праз школу, работу павольную, але пэўную, ці нам проста перанесці яе ў народ?

Пясецкі. А якую ты работу будзеш весці праз школу? Дзяцей агітаваць ці што?

Грэнка. Нам проста трэба склікаць з'езд, трэба самім арганізавацца і на з'ездзе вырашыць гэтыя пытанні.

Шумяка. Я з гэтым згодзен. Трэба перш за ўсё прыцягнуць настаўніцтва, згуртаваць яго. Тады мы будзем — сіла.

Булыга. Усё гэта добра, але ці многа вы знойдзеце такіх настаўнікаў. Нічога з гэтага не выйдзе.

Пясецкі. Ну, як не выйдзе? І настаўнікі знойдуцца. Вось я ведаю такіх — Піліпчык, Баханок.

Насенка. Лукашык, Прут, Куль, Бязмен.

Грэнка. Ды знойдуцца хлопцы, аб гэтым няма чаго і гаварыць.

Гарнак. Я, браткі, у гурце на што хочаце пайду. Гатоў не толькі ўрадніцкія вушы грызці — гатоў усім прыставам паадкусваць іх. А вось як зашыюся ў сваё Заямнае, дык мяне і няма: пачынаю містыкаю займацца.

Шумяка. Запомні ты маё слова, Падбрэхіч, што ты некалі ў манастыр пойдзеш і там душу богу аддасі.

Падбрэхіч-Гарнак. Не спрачаюся: і гэта магу зрабіць, бо людзі вельмі мала ведаюць саміх сябе. Але давайце, хлопцы, падкурым царскі лад, каб аж ад яго пыл пайшоў... Склікаць з'езд!

Галасы. Так, трэба склікаць.

Грэнка. Ну, давайце! Перш за ўсё: дзе склікаць? Калі і якім парадкам склікаць?

Шумяка. З'езд можна правесці тут. Сяло наша досыць глухое, паліцыя далёка... Трэба выбраць бюро і даручыць яму апавясціць настаўнікаў, людзей пэўных і надзейных.

Грэнка *(аглядае таварышаў)*. Ну, што? Хіба так і зробім? Давайце выбіраць бюро! Каго ў бюро?

Булыга. Грэнка, Пясецкі і Шумяка. Трох і хопіць.

Шумяка. Лепш выберыце Гарнака або Насенку ці Булыгу: вы тут разам жывяце, вам зручней.

Грэнка. Аб гэтым і спрачацца няма чаго. Няхай сабе я, Пясецкі і Гарнак.

Гарнак. Згодзен служыць грамадзе і жывот свой палажыць за другі свая!

Грэнка. Дык так і пастановім. А вы, хлопцы, нам дапамагайце. Трэба даць дараду, каго паклікаць. І вось аб настаўніцах — ці варта іх заклікаць: сярод іх мала ёсць свядомых. Хіба, можа, з вас хто ведае?

Насенка. Можна знайсці і добрых настаўніц. Не ведаеш ты іх... Го, брат, ёсць слаўныя дзяўчаты!

Шумяка. Хоць мала, але ёсць. Сярод іх ёсць не толькі з чырвоненькімі шчочкамі, але і з чырвоненькім душком.

Гарнак. «Не ўводзьце ў храм крамолы ні жанчыны, ні дзяўчыны, бо пойдуць сваркі паміж вамі», так напісана ў мяне на кручку.

Грэнка. Не, хлопцы! Мы заснуём моцную арганізацыю настаўніцтва на Беларусі. Мы першыя паложым камень у аснову гэтага вянца, і наш саюз разрасцецца ў моцную палітычную сілу. Мы захістаем апоры самаўладства!

Гарнак. Не захапляйся, Бас! Не будзь тым мужыком, што збіраўся лавіць зайца, каб прадаць яго і купіць свінню.

Грэнка. К чорту жарты! Няхай жыве настаўніцкая злучнасць!

Усе. Няхай жыве! Няхай жыве!

Уваходзіць Довід і спыняецца на парозе. Настаўнікі ўзварухнуліся.

Довід. Здрастуйце вам!

Насенка. Здароў, Довід, бацька ты наш родны! Каб ты ведаў, як рады мы цябе бачыць! Ну, проста як-бы сонца выплыла з-за хмары! Як жывеш? Як гадуешся? Ці вялікі вырас?

Довід (*добрадушна*). Х-хе-хе! Жыву памаленьку. Як маюцца гаспада настаўнікі?

Булыга. Злавіў ты нас, Довід, і ўцякаць нам няма куды, і цяпер мы — твае пакорлівыя слугі. (*Уздыхае.*) Але грошай, брат Довід, у нас няма, далі-бог няма.

Довід. Ну, то будуць, то будуць! Няма цяпер, — будуць у чацвер.

Гарнак. А я, Довід, павінен табе падзякаваць: каб не ты, дык на свеце было-б адным афарызмам меней.

Довід. Ну, і што гэта такое афарызм?

Гарнак. А гэта разумна выказаная думка, якая жыла ў галаве філосафа, а цяпер будзе вісець на кручку мудрасці. (*Садзіцца пісаць.*)

Довід. Ну, вы ведаеце навуку. (*Дастае з-за пазухі доўгенькую кнігу і бляшанку ад цукерак, дзе зложаны распісачкі.*) З гаспадзіна Грэнкі — пяць рублёў трыццаць сем капеек, з гаспадзіна Гарнака — два з палавінаю рублі, з гаспод Булыгі і Пясецкага — па чатыры рублі і з гаспадзіна Насенкі — тры рублі восемнаццаць капеек, а ўсяго — дзевятнаццаць рублёў пяць капеек.

Грэнка. Брыдка нам, брат Довід, перад табою! І доўг невялікі, і вядзецца даўно, але цяпер няма ні капейкі.

Довід. А можа, дасцё даручэнне на пенсію?

Булыга. Не бойся, Довід: усё заплацім. Пэвен будзь!

Довід. Я не баюся! Я не баюся! Я ведаю, што заплаціце.

Пясецкі. Праз месяц заплацім усе, як ёсць.

Довід. Ну, праз месяц — то праз месяц... А можа, вам трэба добрага тытуню? Папярос? Уй, папяросы! Сам Ла-

боцкі іх купляе, пан Лабоцкі! (*Дастае тытунь і папяросы.*)

Булыга. Ну, нам на Лабоцкага напляваць, але хіба, брат, дай напавер.

Галасы. Напавер, Довідка!

Довід. Ну, напавер — то напавер. (*Запісвае ў кнігу, устае, кланяецца, выходзіць.*)

Пясецкі. Няхай табе ваш Іегова здароўя дасць. Ты адзін трымаеш нас на свеце.

Довід запыняецца, усміхаецца, ківае галавою, выходзіць.

Гарнак (*чытае з лістка*). «Калі ў доме сабралася шэсць чалавек, дык няхай пяць гавораць, а шосты на варце стаіць».

Заслона

АКТ ДРУГІ

Той самы пакойчык. За сталом сядзяць Грэнка, Гарнак, Пясецкі і Шумяка.

Шумяка. Многа вы чакаеце настаўнікаў на з'езд?

Гарнак. Заклікалі трыццаць шэсць чалавек. А колькі іх прыедзе — не ведаю.

Пясецкі. Хоць-бы палавіна прыехала — і то было-б добра.

Грэнка. Збярэцца не меней дваццаці. А гэта ўжо, брат, лічбіна. І дванаццаць чалавек досыць, каб заложыць аснову саюза. А там далучыцца іх многа.

Гарнак. А мне нейк трохі страшна, але разам з тым і прыемна. Люблю я хадзіць над бяздоннем, каб зірнуць яму проста ў вочы. А ў нашым гэтым з'ездзе ўсё-ж-такі ёсць вялікая рызыка.

Грэнка. Трэба рабіць так, каб гэтай рызыкі было меней. І добра мы зрабілі, што паставілі вартаўнікоў. А покі яны на варце, мы можам быць спакойнымі.

Гарнак. А скажыце, хлопцы, праўду: няўжо ў вас няма ніякага страху? Не веру я. І якія з нас, кажучы праўду, рэвалюцыянеры?

Шумяка. Каб быць рэвалюцыянерам, трэба рабіць рэвалюцыйную справу.

Грэнка. Ты, брат Сымон, як-бы на задворкі адыходзіш.

Гарнак. Не гарачыся, Бас. На задворкі я не адыду. Але мяне цікавіць наша псіхалогія: чаму мы робім іменна так, як збіраемся рабіць? І ці ёсць гэта сапраўднае развязанне задачы?

Грэнка. Глупства ты гаворыш! Калі над кожным пытаннем гэтак разважаць, то тады трэба прызнаць, што чалавеку не варта і на свеце жыць... Маўчы ты лепш.

Гарнак *(смяецца)*. Мы яшчэ толькі збіраемся за волю ваяваць, а ты ўжо зачыняеш мне рот. Мяне цікавіць больш у гэтым выпадку, кажу, наша псіхалогія.

Пясецкі. Якая псіхалогія? Дайце разгарнуць філосафу таямніцы яго душы.

Гарнак *(жартліва)*. Не, дыктатары! Не выкажу я вам мае думкі, бо грунт для яе цяпер неадпаведны. Я напішу яе ў форме афарызма, павешу на кручок, а вы потым прачытаеце. Той кручок ёсць родны кут мае мудрасці. А на сваім сметніку і певень гаспадар.

Уваходзяць Лукашык і Лясун.

Грэнка. Го-о! Прыляцелі першыя ластавачкі.

Лясун. Здарова, малайцы!

Лукашык. Здарова, запарожцы! *(Аглядае пакойчык.)* Дык вось яно, тое гняздо, адкуль вылятаюць моцныя, як арлы!.. А скажыце праўду, запарожцы: не сцапае тут нас паліцыя часам?

Грэнка. Не, смелы будзь: у нас вартаўнікі стаяць. Калі што — дадуць нам знаць. Булыга і Насенка на варце.

Гарнак. А калі і сцапае, дык не цябе-ж аднаго. Трэба-ж каго-небудзь сцапаць. На тое-ж яна і паліцыя.

Лукашык. Так ці іначай, а ты мяне заспакоіў. І ты кажаш праўду: трэба-ж і ёй на свеце жыць і хлеб есці.

Гарнак. Філосаф філосафа з поўслова зразумеў, што паміж філосафамі бывае вельмі рэдка.

Убягае Насенка.

Н а с е н к а. Гэй, хлопцы, ура! З Сярэдняй гары спускаецца армада педагогіі. Ідуць і песні зажарваюць. І, здаецца, Нічыпар іх вядзе. І дзве настаўніцы з імі.

Сярод настаўнікаў рух.

Г р э н к а. Бачыце, хлопцы, справа наша ідзе... Не, браткі, трэба толькі разварушыцца, шчыра аддаўшыся рабоце, тады можна многа чаго зрабіць.

Г а р н а к. Трэба іх спаткаць дастойна, а Нічыпара ўшанаваць.

Г р э н к а (*грозна*). Кінь, Сымон, свае жарты. Нідзе ты без іх не можаш абысціся. Тут справа сур'ёзная і да яе трэба адносіцца сур'ёзна. Не трэба камедыянства!

Г а р н а к. Вялікае і малое, трагічнае і смяхотнае поруч ходзяць.

З двара даносіцца песня.

Всё, чем держались их троны, —
Дело рабочей руки;
Сами набьём мы патроны,
К ружьям привинтим штыки.

У пакой уваходзяць н а с т а ў н і к і, чалавек дзесяць.

Н і ч ы п а р. Здарова, хлопцы. (*Бярэ за рукі настаўніц.*) А гэта вось... Настаўніцы — па адной на тысячу. Знаёмцеся, хто не знаёмы. Агата Гарэльская; за яе гаворыць яе прозвішча, яна гарыць агнём рэвалюцыі... Баханок Надзея, але не ўсім яна надзеі падае.

Г а р э л ь с к а я. Нашто так урачыста? Мы людзі ўсе свае. Здарова, калегі!

Здароўкаюцца, знаёмяцца. Насенка падносіць настаўніцам крэслы. Грэнка пакашлівае баском, падае наперад грудзі, прымае больш кавалерскую постаць. Пакойчык напаўняецца настаўнікамі. Пэўны час стаіць шум, тупат, разбіраюць крэслы, прысаджваюцца, некаторыя стаяць.

Г р э н к а. Сядайце, сябры, дзе пападзецца, у нас тут не дужа многа мэблі. Але, пацісн уўшыся, месца знайсці можна.

Н а с е н к а. Няхай жывуць настаўніцы! Толькі поплеч з жанчынамі і можна перавярнуць дагары нагамі царскі трон.

П р у т. Жанчына — душа мужчыны; яна наша натхненніца на вялікія справы.

Н і ч ы п а р. Няхай жыве рэволюцыя! Няхай жывуць рэволюцыянеры!

Ш у м я к а. Разбурым крэпасці і троны,
З астрогаў мы саб'ем замкі.
З парфіры царскай залачонай
Пашыем мы сабе парткі!

Г а л а с ы. Брава! Брава!

Агульны шум. Грэнка, Шумяка, Пясецкі і некалькі прыезджых настаўнікаў аб чымся ціха размаўляюць.

Л у к а ш ы к. Сябры! А можа, мы не будзем зводзіць час. Прыступім да справы, бо многія з нас не могуць доўга заставацца — на поезд спяшаюцца.

П я с е ц к і. Таварышы! Дазвольце слова! *(Шум ціхне.)* У нас ёсць ужо дзевятнаццаць чалавек. Я думаю, што болей не будзе.

Г а л а с ы. Не будзе болей!

П я с е ц к і. Дык, можа, мы і прыступім?

Г а л а с ы. Просім! Просім! А дзе будзе адбывацца з'езд?

Н і ч ы п а р. Як, дзе будзе адбывацца? Тут!

Л я с у н. А можа-б, мы пайшлі куды-небудзь у лес, у месца больш спакойнае і зацішнае?

Н і ч ы п а р. Не быў-бы ты Лясун! Цябе ўсё ў лес цягне. Якога чорта цягацца туды? Ты думаеш, на цябе ўжо ўся паліцыя глядзіць? Тут будзем — і баста.

Г а р н а к. Маладзец, Нічыпар! Не дарма-ж ты з японцамі ваяваў — так і відаць ваяку!

Г р э н к а. Таварышы-калегі! Меры забяспекі намі прыняты. У нас варта прызначана. А наша сялянства — народ свядомы: добра ведае, што настаўнік — не вораг яму, і ліха нам ніхто не зробіць.

Г а р н а к *(напаўголаса)*. Не пераскочыўшы, не кажы гоп!

Г р э н к а. Ну, разумеецца, за кожнага паручыцца нельга. І вы, едучы сюды, я думаю, не хваліліся, куды і чаго едзеце?

Г а р н а к. Цямна вада ва облацэх.

Г р э н к а *(да Насенкі)*. Таварыш Насенка, станавіся на варту.

Г о л а с. Хутчэй, хлопцы! Будзе вам антымонію разводзіць. Тут, дык тут.

П я с е ц к і. Тады дазвольце мне, як сакратару нашага бюро па скліканні на з'езд, абвясціць наш першы арганізацыйны настаўніцкі з'езд адчыненым. Прашу абраць старшыню і сакратара. З свайго боку, я лічу патрэбным назваць кандыдатуру Грэнкі. Па-першае, з'езд гэты склікан па яго пачыну; па-другое — ён тут гаспадар і па-трэцяе — «калач» ён цёрты: сам на з'ездзе быў, праўда, на дваранскім, але прадстаўніком ад сялянства. І на з'ездзе выявіўся з лепшага боку: узбунтаваў усе воласці Мінскага павета супраць дваран.

Г а л а с ы. Грэнка! Грэнка! Старшыня — Грэнка, а сакратар — Пясецкі.

П я с е ц к і. Хто за Грэнку, прашу падняць рукі. *(Падымаюць усе.)*

П я с е ц к і *(афіцыйна да Грэнкі)*. Таварыш Грэнка! Прашу весці наш сход.

Грэнка займае месца. Яго сустракаюць воплескамі. Ён сур'ёзны, усхвалёваны.

Г р э н к а. Шчыра вам дзякую, сябры, за гэты гонар, што вы мне аказалі, за гонар быць старшынёю першага ў гісторыі беларускага настаўніцкага з'езду. Перш чым прыступіць да работы, прашу, сябры, устаць і заспяваць «Вихри враждебные».

Усе ўстаюць і спяваюць.

Г р э н к а. Нам трэба выбраць сакратара — весці пратакол з'езду. Прашу назваць кандыдатаў.

Н і ч ы п а р. Просім Пясецкага. Ён ужо быў сакратаром бюро, сакратарскую справу ведае, піша добра, гаворыць складна...

Г а л а с ы. Пясецкі! Пясецкі!

Г р э н к а. Стаўлю на галасаванне.

Г а л а с ы. Нашто тое галасаванне?

Г р э н к а. Сябры, захоўвайце парадак! Хто за Пясецкага, падыміце рукі. *(Усе, як адзін, падымаюць рукі.)* Таварыш Пясецкі, прашу сюды. *(Пясецкі садзіцца за*

стол, бярэ паперу.) Сябры! На нашу долю выпала быць сведкамі вялікіх соцыяльных зрухаў. Мы перажылі хвалю забастовак, зямельных бунтаў і мяцяжоў у самой апоры самаўладства — сярод войска. Захісталася карона на царскай галаве, і быў момант, калі, здавалася, што гэтая карона вось-вось спадзе з галавы. Але вышлася не так. Стары, спарахнелы парадак знайшоў яшчэ сілы абараніць сябе і заліць агонь рэволюцыі крывёю. Мы ведаем імёны царскіх генералаў: Арлова, таго, што папсаваў усю справу царскіх стратэгаў пад Мукдэнам і прывёў да паражэння армію; Гершэльмана, Думбадзе і другіх «ісцінна-рускіх» гасільнікаў святла і новай праўды. Мы ведаем таксама, што і настаўніцтва не было глухім у гэтым змаганні. Мы ведаем, што многа настаўнікаў пасаджана ў астрогі і выслана ў Сібір. Але ці могуць гэтыя кары запалохаць нас? Ці могуць яны стрымаць бурлівыя крыніцы новага жыцця? Няхай не цешыць сябе стары лад тым, што дзевяты вал мінуў! Рэволюцыя прыдушана, але не задушана. *(Воплескі.)* І мы, настаўнікі, цела ад цела і косць ад косці народа, павінны спытаць сябе: што-ж нам рабіць? Да якога стану далучыцца нам? З кім нам ісці: з народам, ці з тымі, хто ідзе супраць яго дамаганняў? Сябры! Трэцяе дарогі нам няма. І калі мы скажам: у нас ёсць свая справа ў школе, мы будзем несці святло ў цемру народа, а народ, асвечаны праз школу, сам вызначыць свой лёс, дык мы ўпадобімся страусам, што хаваюць галовы ў пясок пад час небяспекі, і, выбраўшы такі шлях, мы адыдзем ад народа. Хістання тут не можа быць: або з народам, або супраць народа. Мы павінны на нашым з'ездзе падумаць аб гэтым і сказаць сваё слова. Тое настаўніцтва, што вырвана з нашых радоў, паказвае дарогу, па якой павінна ісці наша работа. Гэта — дарога змагання, дарога рэволюцыі. *(Воплескі.)* А каб гэта работа была больш спорная, яна павінна весціся па пэўнаму плану, а гэты план у нас толькі будзе тады, калі мы будзем аб'еднаны ў настаўніцкім саюзе... Няхай жыве настаўніцкі саюз! *(Воплескі.)* Хто хоча выказацца па гэтаму пытанню?

Усе маўчаць. Лукашык чухае галаву, хоча штось сказаць, але не адважваецца.

Гарэльская. Дазвольце мне.

Грэнка. Будзьце ласкавы.

Гарэльская. Наш старшыня ў сваёй прамове вельмі ясна акрэсліў нам дарогу. І мне здаецца, што мы, не трацячы на гэта многа слоў, павінны вынесці пастанову такую: з'езд прызнае патрэбным арганізаваць настаўніцкі саюз і прыняць актыўны ўдзел у палітычнай рабоце. А затым, каб сама работа стала больш плённай, мы павінны звязацца з пэўнай палітычнай арганізацыяй, якая ўжо даўно вядзе такую работу і мае ў гэтым сэнсе і практыку, і сілу, і сродкі і можа значна нам дапамагчы. Вось такая мая думка. *(Воплескі.)*

Лукашык. Дазволь і мне слова.

Грэнка. Слова мае сябра Лукашык.

Лукашык. Так-то яно так, але трохі і не так. Усё гэта добра. Але калі мы ўвойдзем яшчэ ў зносіны з якой-небудзь арганізацыяй, як нам тут кажуць, і гэта стане вядома «властем предержащим», — а што яно стане вядома, аб гэтым не можа быць і спрэчкі, — дык ад нас не застанецца і пылу. І гэтым самым мы так пашкодзім справе, што потым і не паправіш. Далей. Я не згодзен і з сябрам Грэнкам, які даводзіць, што калі мы павядзем культурную работу, дык адыдзем ад народа. Наадварот, такая работа толькі і патрэбна, толькі ў гэтай рабоце і можна быць карысным. Што-ж мы можам рабіць? Чытаць газеты...

Гарнак. «Гражданіна» манархіста князя Мяшчэрскага. *(Смех.)*

Прут. «Свет» Камарова.

Голас. З Грынгмута што-колечы. *(Смех.)*

Лукашык. Ёсць газеты і лепшага гатунку.

Шумяка. Напрыклад, «Знамя» Крушаванава.

Лукашык. Мне, урэшце, усё роўна, але праўду сказаць трэба. *(Змаўкае і хаваецца.)*

Гарнак. Брат-філосаф! Не давёў ты сваёй філасофіі да канца. Напішы і павесь на мой кручок мудрасці. *(Смех.)*

Нічыпар *(рашуча)*. Я хачу сказаць!

Грэнка. Слова належыць сябру Нічыпару.

Нічыпар. Аб чым тут доўга церабіць языкамі? Трэба нам саюз? Трэба! Дык давайце так і пастановім.

А што гаворыць Лукашык, дык таго і слухаць не варта. Раз ты ідзеш у саюз, дык усё роўна шыбануць цябе, калі дазнаюцца аб гэтым. А што ты газеты хочаш чытаць, дык чытай колькі ўлезе, не чытай толькі тых, што тут называлі. І няма ўжо чаго хітрыць: пусціўся Мікіта ў валакіту, дык ідзі і назад не азірайся. Вось я як мыслю! *(Шумныя воплескі.)*

Прут. Сябра старшыня, дайце слова.

Грэнка. Слова мае сябра Прут.

Прут. Сябры! Мы сабраліся не дзеля таго, каб разважаць, якія газеты чытаць, а якія не чытаць. Мы раскіданы па вёсках, па глухіх кутках. Паміж намі няма ніякіх зносін, няма таварыскага аб'еднання. Ці-ж можам мы, раскіданыя па адным, уяўляць сабою якую-небудзь грамадскую сілу? Адзін у полі, кажуць, не воін, але трэба зрабіць так, каб і адзін у полі стаўся воінам, воінам за пэўныя грамадскія ідэалы. Так, сябры, кіснуць, як кіслі мы дагэтуль, нельга. Прыспеў час, калі настаўнік павінен сказаць сваё слова. Трэба расчыніць вочы народу і паказаць яму, каго ён носіць на сваім карку і што бярэ за гэта ў адплату. А калі мы можам зрабіць гэта? Толькі тады, калі мы, як правільна казалі тут, будзем аб'яднаны, калі кожны з нас за сваёю спінаю будзе чуць падтрыманне сяброў, калі мы будзем, хлопцы, граць у адну дудку. Усе за аднаго, і адзін за ўсіх! Нам тут казалі, і мы гэта самі ведаем, што нашага брата многа сядзіць у астрогах. А што зрабілі мы, каб падтрымаць сваіх калег? Чым дапамаглі мы ім? Нічым. А чаму? Таму, што мы — клёпкі тае бочкі, на якой няма абручоў. Такім абручом і можа быць наш саюз. Гэты саюз — патрэба, вымаганне жыцця. Дык давайце-ж, сябры, злучымся ў гэтым саюзе, вызначым свае задачы і прыступім да работы цеснымі радамі! *(Воплескі.)*

Грэнка. Мне здаецца, сябры, што гэтае пытанне ўжо досыць высветлена.

Гарэльская. Прашу слова для прапазіцыі.

Грэнка. Будзьце ласкавы.

Гарэльская. Я прапаную прыняць такую пастанову: настаўніцкі з'езд прызнае патрэбным утварыць саюз настаўнікаў, паставіўшы сабе пэўныя заданні, — аб

іх мы будзем потым гаварыць, — і далучыцца да ўсерасійскага саюза настаўнікаў.

Б а х а н о к. Я далучаюся да гэтай прапазіцыі.

Л я с у н. Тут трэба акрэсліць больш пэўна тыя заданні, аб якіх гаворыцца ў прапазіцыі.

Ш у м я к а. Давайце мы прымем прапазіцыю ў аснове, а прэзідыуму даручым зрабіць канчатковую рэдакцыю. А потым мы заслухаем яе і зробім тыя ці іншыя папраўкі.

Г р э н к а. Тут фактычна дзве прапазіцыі: прапазіцыя і прапазіцыя да прапазіцыі.

Г а р н а к *(напаўголаса)*. Наш галава вашаму галаве галавою галаву разбіў.

Г р э н к а. Тады дазвольце паставіць на галасаванне прапазіцыю Гарэльскай. Хто за гэтую прапазіцыю, падыміце рукі.

Усе падымаюць рукі.

Г р э н к а. Прапазіцыя прынята. Цяпер хто за тое, каб даручыць прэзідыуму канкрэтна вызначыць задачы нашага саюза?

Падымаюць рукі.

Г р э н к а. Прынята. Цяпер, сябры, нам трэба мець нейкі кіраўнічы апарат нашага саюза, сталае бюро, якое-б вяло справы нашага саюза, — словам, прыдаць яму нейкі юрыдычны твар. Гэтае бюро трэба выбраць на доўгі тэрмін, самае меншае на адзін год, у складзе: старшыні, сакратара, па адным намесніку іх і скарбніка, а ўсяго пяць чалавек. Можа, у каго ёсць другія праекты?

Н і ч ы п а р. Мне здаецца, што досыць і трох чалавек, — тым болей, што саюз наш покі што невялікі, а з часам бюро можна будзе і павялічыць.

Г а л а с ы. Даволі будзе трох!

Г р э н к а. Ёсць дзве прапазіцыі: выбраць сталае бюро з пяцёх чалавек — мая прапазіцыя, і прапазіцыя сябра Нічыпара — з трох чалавек. Галасую сваю прапазіцыю. Хто за тое, каб бюро выбраць з пяцёх чалавек, падыміце рукі. *(Лічыць.)* За маю прапазіцыю шэсць чалавек. Хто за тры? Ну, большасць за тры. Значыць, бюро будзе з трох чалавек. Прашу назваць кандыдатаў.

Г а л а с ы. Грэнка! Шумяка! Гарэльская! Пясецкі!

П я с е ц к і. Нічыпар! *(Запісвае.)*

Г р э н к а. Ужо ёсць пяць кандыдатаў.

Г а л а с ы. Просім галасаваць!

Г р э н к а. Першая мая кандыдатура. Сябра Пясецкі, прагаласуй! *(Збіраецца выйсці.)*

Г а р э л ь с к а я. Я прашу маю кандыдатуру зняць.

Г а л а с ы. Просім! Просім не адмаўляцца.

Г а р э л ь с к а я. Я буду прасіць з'езд уважыць маю просьбу і маю кандыдатуру зняць. Я лічу, што, жывучы далёка, я не буду магчы працаваць акуратна. А тут у вас ёсць злітнае ядро.

Г р э н к а. Нам было-б вельмі пажадана, каб вы былі ў складзе нашага бюро; гэта мела-б уплыў на далучэнне ў наш саюз настаўніц.

Г а р н а к. Не так настаўніц, як настаўнікаў.

Г р э н к а. Як лічыць з'езд: ці можна ўважыць просьбу таварыша Гарэльскай?

П р у т. Я, сябры, лічу, што, наогул, у склад бюро павінны ўвайсці тыя, хто бліжэй жыве, каб лягчэй маглі збірацца. З гэтае прычыны просьбу Гарэльскай трэба ўважыць.

Г р э н к а. Хто за тое, каб зняць кандыдатуру таварыша Гарэльскай?

Галасаваннем кандыдатура Гарэльскай знімаецца. Грэнка выходзіць.

П я с е ц к і. Хто за Грэнку, падыміце рукі. Выбраны аднагалосна. Паклічце сябра Грэнку.

Г р э н к а ўваходзіць, яго сустракаюць воплескамі.

Г р э н к а. Цяпер галасую Пясецкага.

Пясецкі збіраецца выйсці.

Н і ч ы п а р. Навошта гэта цыганская цырымонія? Усё роўна выберам, я ўжо вось падымаю дзве рукі.

Г а л а с ы. І мы!

Г р э н к а *(махае рукою)*. Выбраны. Хто за Шумяку? *(Усе падымаюць рукі.)* І так, у бюро выбраны: Грэнка, Пясецкі і Шумяка. *(Воплескі.)*

Н і ч ы п а р. А ўжо ролі свае вы размяркуеце самі:

хто скарбнік, хто старшыня і сакратар. Затым, ці нельга было-б зрабіць невялічкі перапынак.

Г р э н к а. Паступіла прапазіцыя зрабіць перапынак. Таварышы! Нам засталося яшчэ абмеркаваць памер членскіх узносаў. Нам грошы патрэбны будуць на розныя справы. Я думаю — мы скончым гэтае пытанне, тады і зробім перапынак.

Г а л а с ы. Давайце так!

Г р э н к а. Я думаю, сябры, што членскі ўзнос павінен быць не менш трох рублёў у год.

Г а л а с ы. А калі грошы ўносіць?

Г р э н к а. Першы ўзнос, я думаю, трэба зрабіць на працягу месяца. Дык як, сябры, па тры рублі не будзе многа?

Г а л а с ы. Заплацім! Унясём.

Г р э н к а. Другіх пытанняў няма?

Г а л а с ы. Няма!

Г р э н к а. Абвяшчаю перапынак на пяць хвілін. Далёка не расходзьцеся, сябры. За гэты час прэзідыум падрыхтуе пратакол з'езду, а потым у нас будзе сяброўская закуска.

Настаўнікі ўстаюць, частка выходзіць, частка застаецца. Каля настаўніц збіраецца гурток. Чуецца смех, жарты. Настаўніцы выходзяць. Грэнка і Пясецкі застаюцца за сталом. Да іх падыходзіць Шумяка. У пакоі застаюцца Гарнак і адзін з прыезджых настаўнікаў.

П я с е ц к і. У мяне пратакол, можна сказаць, гатовы.

Утрох чытаюць, радзяцца паціху, папраўляюць.

Н і ч ы п а р *(уваходзячы)*. Дзівак гэты Лукашык. Я думаў, ён хлопец нішто сабе, аж ён здорава дрэйфіць.

П р ы е з д ж ы. А што-ж ты думаў? Тут, брат, калі што, па галоўцы не пагладзяць.

Н і ч ы п а р. Дык не было чаго і ехаць. А то хоча быць рэвалюцыянерам і ў начальства пашану мець.

Г а р н а к. Лагоднае цялятка дзвюх каровак ссе.

Сыходзяцца настаўнікі. Некаторы час шум.

Г р э н к а. Сябры, увага! Сакратар прачытае пратакол.

П я с е ц к і *(устае)*. Пратакол першага настаўніцкага з'езду 9 ліпеня 1906 г. На з'ездзе было 19 чалавек. Вы-

слухаўшы даклад аб сучасным палітычным стане ў дзяржаве і аб ролі настаўніцтва, якую яно павінна выпаўніць, з'езд пастанавіў:

1. Арганізаваць настаўніцкі саюз. Саюз ставіць сваёю бліжэйшаю задачаю аб'еднанне ўсяго актыўнага настаўніцтва на Беларусі.

2. Каб работа саюза ішла ў згодзе з работаю ўсерасійскага саюза настаўнікаў, з'езд пастанавіў далучыцца да ўсерасійскага саюза настаўнікаў.

3. Задачаю сваёй чыннасці з'езд ставіць: змаганне з царскаю ўладаю ў інтарэсах вызвалення народа з-пад уціску дваранства і капіталістаў; вызваленне школы ад яе старых традыцый і ўхілаў, нязгодных з патрэбамі часу і інтарэсамі народа.

4. Для кіравання справамі саюза выбраць бюро ў складзе трох асоб тэрмінам на год. Бюро склікае з'езды настаўнікаў па меры патрэбы.

5. На расходы па справах саюза рабіць членскія ўзносы ў размеры 3-х рублёў у год. *(Садзіцца. Воплескі.)*

Г р э н к а. Якія папраўкі хто хоча зрабіць?

Г а л а с ы. Прымаецца.

Н а с е н к а *(уваходзячы)*. На гарызонце нідзе ніякага чорта не відаць. Усё спакойна.

Г р э н к а. Сябры, прашу падпісаць пратакол.

Г а р н а к. Каму абрыдла жыць на свеце, ідзіце і падпісвайцеся.

П я с е ц к і. Мне, як сакратару, трэба было-б распісацца апошнім, але я распішуся першым. А той, хто распішацца апошнім, будзе палічан за сакратара. *(Падпісваецца.)*

Настаўнікі збіліся каля стала.

Г а р н а к. Пусціце настаўніц распісацца, вахлакі! Ніякае ў вас пашаны да кабет!

Настаўніцы падпісваюцца і выходзяць. За імі ідзе Булыга.

Г р э н к а. Сябры! Праз поўгадзіны будзе вячэра. Будзьце ласкавы, прыходзьце вячэраць.

Застаюцца Нічыпар, Пясецкі, Гарнак, Шумяка, Грэнка, Лясун і некалькі прыезджых настаўнікаў. Пратакол ляжыць на стале.

Гарнак *(разглядае подпісы)*. Не распісаўся адзін Булыга.

Грэнка. Ну, чорт яе бяры з паліцыяй: сваю справу мы зрабілі. Абы толькі пратакол у рукі ім не папаў... Ну, хлопцы, трэба-ж нам да вячэры гатавацца.

Дзверы з шумам і парывіста адчыняюцца. Высокі, тонкі, худы, як кашчэй, ураднік з крыкам: «Ні з месца!» кідаецца на пратакол. Пясецкі прабуе схапіць таксама, але пратакол застаецца ў руках урадніка. Следам урываецца 10 паліцэйскіх стражнікаў і прыстаў. Крыкі: «Рукі ўверх!» Грэнку стражнікі з двара прыводзяць у пакой.

Грэнка *(да пристава)*. Якое маюць права вашы слугі прыкладамі біцца?

Прыстаў. Во-первых, не мои слуги, а во-вторых, кто вам велел в окно кидаться?

Гарнак стаіць з паднятымі ўгору рукамі. Яго трасуць стражнікі. Другія стражнікі выкідаюць з шафы на стол кнігі і паперы. Ураднік знімае з кручка афарызмы Гарнака, чытае і перадае приставу.

Прыстаў *(прабягае іх вачыма і чытае ўголас)*. «Урадніцкія вушы будуць вашаю стравою». Гм! Это пахнет максимализмом!.. К делу! *(Перадае стражніку.)*

Гарнак. Ці нельга, гаспадзін прыстаў, да гэтага прароцтва дабавіць яшчэ адно?

Прыстаў. Что вы хотите добавить?

Гарнак. Самы канец: «І меч архангела загародзіць вам дзверы раю».

Прыстаў. Это теперь и так ясно. *(Чытае далей.)* «Калі ў доме сабралася шэсць чалавек, дык няхай пяць гавораць, а шосты на варце стаіць». Совет разумный. *(Злосмешна.)* А вас девятнадцать человек собралось, а вы ни одного караульного не поставили!.. Вот как оно бывает! *(Чытае другі лісток.)* «Калі ўсякая ўлада ад бога і калі пристава лічыць за ўладу, дык скажу вам, другі мае, усунуў бог уладу, як у пень яловы». *(Прымае позу абурэння.)*

Голас. Праўда!

Прыстаў. Н-да! Не особенно проникнуты здесь уважением к законной власти. *(Чытае далей.)*

Ганчакамі па Русі
Приставы лятаюць,

І цкуюць: «кусі-кусі!»
І людзей страляюць.

Это — оскорбление агентов правительственной власти, честных слуг отечества!.. Да, гнездышко, доложу вам! *(Злосна.)* Не гоняя вас, бунтовщиков и крамольников, сам рискуешь быть загнанным в тюрьму!

Урадні к. Адседава, ваше высокоблагородие, исходит всяческая крамола и прокламации.

Урываецца Булыга.

Булыга. Насілу давёў гэтым вось дулупетням, што я — крамольнік: не хацелі пускаць мяне сюды... А дзе наш пратакол? *(Аглядаецца.)* Дзе, пытаюся, пратакол? Я-ж яшчэ не распісаўся! Гаспадзін прыстаў, дазвольце пратакол! *(Бярэ пратакол ад урадніка, садзіцца і распісваецца, робячы вялікі росчырк.)* Наце вам пратакол і ведайце, які я слаўны чалавек. *(Варочае пратакол.)*

Нічыпар перахватвае пратакол і ў момант вока рве яго і кідае кускі ў розныя бакі. Стражнікі кідаюцца на Нічыпара, настаўнікі скубуць шматкі пратакола, некаторыя бяруць у рот кусочкі паперы.

Прыстаў. Собрать клочки протокола!

Урадні к. Ваше высокоблагородие! Они их скушали.

Прыстаў *(у злосці)*. Сволочи! Перестреляю, как собак!.. А вы, подлецы, как упустили такой важный документ. Негодяи!.. Арестовать крамольников!

Паліцыя акружае настаўнікаў.

Прыстаў. Ведите их!

Нічыпар. Хлопцы! Паходную песню. *(Падхватваюць разам: «Смело, товарищи, в ногу!»)*

Прыстаў *(замыкаючы працэсію)*. Заткнуть им глотки!

Каля школы з'яўляецца натоўп сялян. Паліцэйскіх, што канваіруюць настаўнікаў, акружаюць варожа настроеныя сяляне.

Селянін. Невадок закінулі? Не чапаць нікога. Вон! Арыштаваць нашых настаўнікаў не дазволім.

Заслона

У пушчах Палесся

Драма ў 4-х дзеях
(Паводле аповесці «Дрыгва»)

ПРЫМАЮЦЬ УДЗЕЛ:

Дзед Талаш — стары селянін, партызанскі камандзір
Бабка Наста — яго жонка
Максім — іх старэйшы сын
Панас — малодшы сын, падлетак
Мартын Рыль — малады селянін, партызан
Жыбуль — большэвік, падпольшчык
Шалёхін — камандзір батальёна
Грыгарук, Пятраш, Путнік — ротныя камандзіры
Нупрэйка, Купрыянчык, Балук, Будзік — партызаны
Дарвідошка
Букрэй — узводны камандзір
Кухарык — польскі салдат, які перайшоў да чырвоных
Бусыга — войт
Бруй, Бірка — яго прыяцелі
Аўгіня — жонка Бусыгі
Алеся — яе дачка
Саўка Мільгун — вясковы злодзей
Пан Крулеўскі — польскі афіцэр, памешчык
Польскі афіцэр — памочнік Крулеўскага
Гэмбіцкі — шпіён-дыверсант

Ксёндз Пацэйкоўскі
Пан Дэмбіцкі — палкоўнік
Галініч — беларускі нацдэм
Польскі вартавы.
Чырвонаармейцы, партызаны, легіянеры

Дзея адбываецца на Палессі ў час вайны з белапалякамі.

АКТ ПЕРШЫ

Карціна першая

Хата Васіля Бусыгі. Прасторная, чыстая. Фіранкаю падзелена на дзве часткі: ад адзежнай шафы да пераду печы. У куце стаіць стол, засланы белым абрусам. Над сталом абразы, упрыгожаныя вышытым ручнікам. Ад стала па абедзвюх сценах праходзяць шырокія лавы. Бліжэй да печы на табарэціку сядзіць Алеся, развёўшы рукі, на якіх скрутак нітак. Аўгіня, насупраць Алесі, звівае ніткі ў клубок. Збоку відаць ганак, далей вясковая вуліца.

Алеся. Заспявай мне, мама, песню: я люблю, калі ты спяваеш.

Аўгіня. Якую-ж ты хочаш песню?

Алеся. А вось гэту:

З гары па даліне
Галубы лятаюць
Ды з белае бярозанькі
Лісце абіваюць.

Аўгіня *(уздыхае)*. Сумная гэта песня, жаласная. А я хачу, каб табе спяваліся вясёлыя.

Алеся. А навошта пяюць сумныя песні?

Аўгіня. Калі каму нявесела, цяжка на сэрцы, дык і песні хочацца спяваць такія-ж.

Алеся. А ты чаму сама спяваеш іх? І табе нявесела?

А ў г і н я. А вось-жа і ты хочаш слухаць сумную песню. А хіба табе цяжка з маткаю. Ну, добра: заспяваю тваю песню, а ты памагай мне.

Аўгіня пачынае песню. Алеся далучае свой голас. Праспявалі першы куплет. Рвецца нітка.

А ў г і н я. Вось і нітка парвалася. *(Звязвае нітку.)* Не хочуць ніці слухаць нашу песню.

А л е с я *(смяецца)*. Мусіць, ніцям весела... *(Іншым тонам.)* Раскажы мне, мама, як белую лебедзь сом на возеры глынуў...

А ў г і н я. А мы сходзім як-небудзь да дзеда Талаша. От ён умее казкі казаць. Ён сам бачыў, як сом хапаў лебедзь.

А л е с я *(у захапленні)*. Сходзім, мамачка, ды папросім яго, каб ён мяне на чоўне павазіў, як калісь і цябе вазіў.

З вуліцы чуваць песня. Праходзіць С а ў к а М і л ь г у н. Адзеты бедна: у падранай світцы і лапцях. З-пад заношанай шапкі выбіваюцца ўскудлачаныя валасы. Саўка не спяшаецца, ідзе павольна, спявае:

Гаварыла маці мне:
«Не сябруй з ліхімі —
У Сібір-катаргу сашлюць
Цябе разам з імі».

С а ў к а. Здарова была, што вышла за вала!

А ў г і н я. Чаму-ж ты, Саўка, сам да мяне не пасватаўся?

С а ў к а *(задаючыся)*. Гм... Шмат вашага брата квапілася на мяне, ды Саўка не хоча з бабаю надоўга звязвацца. Рахунку ніякага няма.

А ў г і н я. Ты, Саўка, проста лодар — на чужое квапішся.

С а ў к а *(смяецца)*. Вядома... Слухай, гаспадыня, хоць ты з Вепраў Аўгіня: вырвала-б ты хоць шарсцінку з свайго вала ды Саўку дала...

А ў г і н я. Ну, досыць брахаць, ідзі куды ідзеш.

С а ў к а. Не, не пайду, хачу ў цябе сала папрасіць, бо няма чым Саўку закусіць, а не дасі, дык украду. *(Аўгіня выходзіць.)* Саўка чалавек праўдзівы, што ска-

заў, тое і зробіць. (*Крадзе сыр, які сушыцца на ганку. Увайшла Аўгіня.*)

Аўгіня. На, вазьмі... (*Дае яму сала.*)

Саўка. Дзякую. Дык бывай тая, па якой сам Саўка ўздыхае. (*Кланяецца, ідзе далей, спявае тую-ж песню.*)

Павядзе цябе канвой
По матушцы Расіі,
Зголяць, зголяць волас твой
Аж да самай шыі.

Аўгіня (*заўважае прапажу*). А, зладзюга, без кражы не абышоўся.

Песня заціхае. Саўка знікае з вачэй.

Аўгіня (*пазірае на вуліцу*). Хто-ж гэта там? Няўжо Мартын? (*Углядаецца.*) Ён.

Мартын Рыль праходзіць, стараецца не глядзець на акно, у якім стаіць Аўгіня.

Аўгіня (*моўчкі пазірае і калі бачыць, што Рыль ужо мінае хату, аклікае*). Мартын...

Мартын. А, гэта ты, Аўгінька. Здарова.

Аўгіня (*з дакорам*). Ужо не хочаш і зірнуць у мой бок, Мартыне.

Мартын (*падыходзіць бліжэй*). Спяшаюся, Аўгінька.

Аўгіня. Куды-ж так спяшаешся?

Мартын (*асцярожна азіраючыся навокал*). Справа паварочваецца так, што мне трэба пакінуць гэтыя мясціны.

Аўгіня (*з крыўдаю ў голасе*). І ты, Мартын, не сказаў мне аб гэтым, нават не зірнуў, што я стаю і гляджу на цябе.

Мартын (*апускае вочы, момант маўчыць*). А якое права маю я пазіраць туды, дзе стаяць чужыя жонкі. Каб была маёю, дык глядзеў-бы кожны дзень. Маёю-ж ты быць не захацела. Бо што такое я? Галяк... Такі, як наўперад была і ты сама. Ну, бывай. Мая дарога вунь з імі, чырвонымі. (*Адыходзіць.*)

Аўгіня. Ах, божа мой! Чырвоныя адыходзяць.

Алеся (*уваходзячы*). Мама, тата прышоў.

Уваходзіць Васіль Бусыга.

Васіль. Нешта ты сёння не ў гуморы. Ну, як? Казалі, Мартын Рыль хутка зробіцца камісарам.

Аўгіня *(пасля паузы)*. А з яго камісар быў-бы не горшы, чым з цябе валасны старшыня.

Васіль *(ківае галавой)*. Ого, Рыль! І шавец, і кравец, і да дзевак маладзец... Нават да маладзіц.

Аўгіня *(каб падкусіць Васіля)*. Здольны чалавек, не ўсім-жа бог такія здольнасці дае.

Васіль *(мяняе гутарку)*. А ты ўсё дачцэ пра пасаг дбаеш.

Аўгіня *(спакойна)*. А хто-ж падбае, калі не маці.

Васіль. А чаму гэта табе твая маці нічога не прыдбала?

Аўгіня *(успыхвае)*. Колькі разоў ты папікаеш мяне беднасцю. Чаго ты да мяне чэпішся? Бачылі вочы, які тавар куплялі.

Васіль *(стукае кулаком па стале)*. Ты мне голасу не падымай і слухай, што я кажу. Я тут гаспадар. І ніхто не забароніць мне казаць, што хачу.

Алеся *(туліцца да маці)*. Мама! Не злуй тату.

Васіль *(пагрозліва)*. Многа ты сабе ў галаву забіраеш. Ваша бабскае сваволле прахам пойдзе, а ўсе твае камісары к чорту паляцяць.

Уваходзіць рыжы Кандрат Бірка.

Бірка *(запынаецца каля парога, урачыста)*. Дзень добры ў хату.

Васіль *(зганяючы з твару сляды злосці)*. Дзень добры,васпане Кандраце.

Бірка *(разглядаючы хату)*. І хата харошая *(паварочваючыся да Аўгіні)*, а гаспадыня дык яшчэ харашэйшая... Эх, каб мне такая жонка, заўваж, суседзе, дык я стаяў-бы каля яе і вачэй не зводзіў-бы. *(Бярэ Аўгіню рукой за пляча і туліць да сябе. Аўгіня адштурхвае яго, ідзе за фіранку. Бірка падыходзіць да Бусыгі.)*

Васіль. Сядай, Кандраце.

Бірка. Такі момант, заўваж, суседзе, што проста не сядзіцца. *(Прыцішаным голасам, у якім адчуваецца радасць.)* Заварушыліся чырвоныя, заўваж, суседзе, як мурашкі ў мурашніку, калі ў яго палкаю папораш. Абозы на Рудню пайшлі.

В а с і л ь. Ведаю, ведаю. Я так і казаў, васпане: рана ці позна выпруць іх адгэтуль.

Б і р к а. У Вепры, заўваж, суседзе, польскія перадавыя часці ўступілі. (*Пазірае ў акно.*) А зірні, зірні! Народ, суседзе, глядзі як заварушыўся.

Бусыга пазірае ў акно. Чутна песня адыходзячых чырвонаармейцаў.

В а с і л ь. А праўда, праўда. (*Адыходзіць ад акна.*) Пойдзем падзівімся. (*Надзявае шапку, світку. Выходзіць разам з Біркам з хаты.*)

А ў г і н я (*паказваецца з-за фіранкі, падыходзіць да акна і расчыняе яго*). І ніхто-ж на свеце не паспагадае мне. Зайздросцяць. І нікога на свеце не знайду я, каб расказаць, як мне салодка жыць. (*Зачыняе акно, адыходзіць.*)

Карціна другая

Каля хаты дзеда Талаша. Хата заняпалая — нізкія дзверы, маленькія вокны. З глыбі двара выступае край клуні з буславым гняздом, далей — стажок сена. Па вуліцы праходзяць чырвонаармейцы. Каля хат стаяць сяляне, жанчыны, дзеці: пазіраюць, як праходзіць войска, махаюць рукамі, шапкамі.

З хаты дзеда Талаша выходзіць Ш а л ё х і н. За ім ідуць дзед Т а л а ш, П а н а с, М а к с і м і бабка Н а с т а.

Ш а л ё х і н (*да дзеда Талаша*). Ну, бацька, бывайце! Яшчэ раз дзякую вам і вашай сям'і за гасціннасць, за дружбу, за ўсё. (*Крэпка паціскае руку.*)

Т а л а ш (*расчулена*). І вам дзякую, голубе... Эх, пакідаеце нас.

Ш а л ё х і н (*па-прыяцельску стукае дзеда Талаша па плячы*). Не тужы, бацька, і вы, хлопцы, нос не вешайце. Ніякага няшчасця ў тым, што наша часць выходзіць з вашай вёскі, няма. Мы такі ўжо народ, вайскоўцы, што доўга сядзець без работы не любім і не заседжваемся на адным месцы. А мы сюды вернемся, вернемся, бацька. Дык да скорага пабачэння. (*Бярэ пад казырок. Агульны паклон.*)

Панас, Максім знімаюць шапкі.

Г а л а с ы. Добрай часіны! Шчаслівай дарогі!

Талаш (*услед Шалёхіну*). Няхай будзе шчасце з вамі, голубе, і добрая доля.

Шалёхін адыходзіць, дзед Талаш і яго сям'я некаторы час стаяць моўчкі.

Бабка Наста (*журботна*). Так нечакана і так хуценька пакінулі нас. І што яно будзе? Калі-ж прыдзе той спакой?

Талаш. Не ўсё яно, нябога, робіцца так, як нам жадаецца. А дабра не будзе, калі пан сюды прыдзе ды зноў волю возьме.

Панас (*злосна*). Скула яму ў бок, а не воля.

Талаш. Падавяцца калі-небудзь, гады. Прыдзе пагібель і на іх. (*Да ўсіх.*) Вось што, голубе, бабка і вы, хлопцы: схаваць на ўсякі выпадак усё, на што пан паквапіцца можа.

Максім. А што ён возьме ў нас?

Талаш. Кажушок з плеч здзярэ. Апошнюю скарынку хлеба з роту вырве. Эге-ж, голубе.

Бабка Наста. А стрэльба твая дзе?

Талаш. Я яе яшчэ ўчора схаваў.

Усе ідуць у хату. На сцэну выходзяць Мартын Рыль і Жыбуль.

Жыбуль. Ну, значыцца, так і парашылі. Трэба, брат, табе застацца ў тылу ў палякаў, толькі будзь асцярожны, цябе тут ведаюць.

Мартын. Разумею.

Жыбуль. З падполля і трэба праводзіць лінію нашай партыі і совецкай улады.

Мартын. Я застаюся. А якая-ж будзе мая работа ў падполлі?

Жыбуль (*прыязна пазіраючы на Рыля*). Работа важная. Помні, Мартын: да яе заклікае Ленін і наша партыя. (*Пасля некаторай паузы.*) Белапольскія акупанты будуць чыніць гвалт і здзекі над бядняцкім народам. Трэба весці супроць панскай улады агітацыю і арганізоўваць беднату на ўзброенае выступленне супроць акупантаў, мець сваіх верных людзей усюды і весці прапаганду... Адным словам, Мартын: шкодзіць лютаму ворагу чым толькі можна і дзе можна. Ды не трэба забываць,

што вораг мае сваю агентуру сярод заможнікаў. І яшчэ, што важна, Мартын: мець цесную жывую сувязь з нашай Чырвонай Арміяй. А я з табою буду трымаць сувязь. Дык вось у асноўным і ўсё. Ну, браток Мартын, трымайся. Ты чалавек моцны. Спадзяюся на цябе. Спатыкацца будзем на старым месцы. Усяго добрага.

Разыходзяцца ў розныя бакі. На хаду Жыбуль кідае апошнія словы: «Будзь асцярожны». На вуліцы рух павялічваецца. Прабягаюць вяскоўцы, рассыпаюцца па сваіх дварах. Уваходзяць Васіль Бусыга і Кандрат Бірка.

Бусыга. Няхай трусіцца той, хто ў камісары падаваўся, а нам чаго баяцца?

Бірка. Дык невядома-ж, заўваж, суседзе, што яны заспяваюць.

Бусыга. Першым чынам, васпане мой, я так разумею, парадак будзе. А па-другое, васпане мой, я так разумею, павінна быць і начальства.

Убягае Сымон Бруй, устрывожаны, узбуджаны.

Бруй. А зірніце, ягамосці!

Бусыга і Бірка пазіраюць, куды паказвае Бруй.

Бірка *(у страху)*. Салдаты!

Бусыга. Войска, мой васпане.

Бірка. А чыё-ж яно, заўваж, суседзе?

Бруй. А ці не бальшэвіцкая гэта хітрасць?

Усе ўтрох задам адыходзяць бліжэй да двара. Чуецца польская салдацкая песня:

Марыся, мая Марыся,
Пойдзем са мной шпацыраваць...

Бусыга *(падаецца наперад)*. Не паказваць, мой васпане, выгляду, што мы папалохаліся, хто-б тут ні быў. Здымайма шапкі і будзем кланяцца. Нікому ніколі гэта не пашкодзіла і не пашкодзіць.

Усе ўтрох становяцца ў рад, здымаюць шапкі, махаюць імі і кланяюцца штораз ніжэй. Чуваць рытмічны тупат ног, праходзіць атрад легіянераў з напышлівым выглядам пераможцаў. Наперадзе ідзе пан Крулеўскі ў форме польскага афіцэра. Бусыга і яго прыяцелі кланяюцца ў пояс. Пан Крулеўскі запыняецца, пыхлівы, надзьмуты. Салдаты пад камандай афіцэра ідуць далей. Памалу сходзіц-

ца натоўп. Прыходзіць дзед Талаш, каля яго становяцца Наста і Аўгіня. На самым відным месцы пан Крулеўскі, якога вітаюць Бусыга, Бруй і Бірка.

Бусыга. Вітаем яснавяльможнага пана.

Бруй, Бірка. Вітаем пана. *(Нізка кланяюцца.)*

Бусыга. Вітаем храбрае польскае войска, збавіцеляў нашых.

Бірка, Бруй. Вітаем збавіцеляў нашых. *(Кланяюцца.)*

Талаш *(плюе з агідаю)*. А каб вы ніколі не разагнулі вашых паганых спін.

Бабка Наста *(таўчэ дзеда пад бок)*. Ціха ты. Маўчы.

Пан Крулеўскі *(задаволены)*. Дзенькую, панове, мосці дабрадзеі. *(Падае руку Бусыгу. Бусыга хапае руку, згінаецца ўвесь, прыпадае лбом да рукі.)* У асобе пана...

Бусыга *(падказвае)*. Бусыгі, кандыдата ў валасныя старшыні, яснавяльможны пане.

Крулеўскі. А, пан Бусыга, мосці дабрадзею. Знаю, знаю. Зараз я, імем польскай ваеннай улады, прызначаю пана Бусыгу войтам.

Бусыга кланяецца. Дзед Талаш штурхае Аўгіню локцем.

Талаш *(да Аўгіні)*. Цяпер ты, голубе, не сядзеш са мною ў мой човен.

Аўгіня *(заломваючы рукі)*. Ох, матанькі, гэтага яшчэ не хапала!

Крулеўскі. Панове, мосці дабрадзеі. У асобе пана войта я вітаю вас з новай законнай уладай польскай. Дык так, панове, вы цяпер пад аховай белага ожла панства польскага. Польшча дасць вам парадак і спакой. Польшча забяспечыць вам, панове, права на сваю ўласнасць, гаспадарку, набытак.

Бусыга, Бірка і Бруй кланяюцца.

Бусыга. Нашы бацькі, яснавяльможны пане, жылі з панскімі бацькамі ў добрым ладзе і ў згодзе.

Талаш (*іранічна*). І пасвілі панскую говяду, голубе, эге-ж!

Крулеўскі (*не пачуўшы слоў дзеда Талаша*). Так, так. Пан войт мае рацыю. Але мы былі пад маскалём. Маскаль адабраў і нашу і вашу волю. Цяпер-жа незалежная з ласкі пана бога Польшча і яе гаспадар, маршал пан Пілсудскі, даруюць нам усім волю і роўнасць.

Бусыга, Бруй, Бірка. Дзякуем пану Пілсудскаму!

Талаш. Абяцанкі-цацанкі, а дурному радасць, эге-ж.

Бабка Наста (*штурхае дзеда*). Ціха ты, маўчы.

Крулеўскі. Панове, Польшча нясе вам культуру і збавенне ад большэвіцкай анархіі, барбарства і бязбожніцтва. Нех жые польска! Віват!

Бусыга. Нех жые польска! (*Дае знак, каб усе крычалі «Віват».*)

Бруй, Бірка. (*Перакручваюць малазнаёмае слова.*) «Рві, брат».

Талаш. Эге-ж, рвалі, голубе, і яшчэ збіраецеся рваць.

Бабка Наста. Ціха ты, маўчы.

Тры легіянеры вядуць Мартына Рыля. На сцэне некаторы час цішыня. Мартын ідзе, падняўшы галаву. Ён кідае варожы погляд на Бусыгу, потым пераводзіць вочы на Аўгіню, горка ўсміхаецца. Аўгіня парываецца кінуцца да Мартына, але стрымліваецца. Бабка Наста і дзед Талаш пазіраюць на Рыля са спачуваннем.

Бабка Наста (*цяжка ўздыхае*). Ох, божачкі. Забралі чалавека.

Талаш. Адну волю прынеслі ўжо, голубе.

Пан Крулеўскі (*да Бусыгі, ківаючы на Рыля*). Хто такі? Ваш?

Бусыга. Тутэйшы, яснавяльможны пане. Большэвік.

Канвойнікі штурхаюць Мартына.

Мартын. Што пхаешся, панская падэшва.

Канвойнік. Мільч, хаме.

Канвойнікі і Рыль выходзяць.

К р у л е ў с к і *(услед канвойнікам)*. Пільнуйце яго, як свайго вока.

Бусыга нагінаецца да пана Крулеўскага, гаворыць штось ціха, пасля чаго той зварочваецца да дзеда Талаша.

К р у л е ў с к і. А скажы мне, каханы, стаяў у цябе на кватэры камандзір чырвоных?

Т а л а ш. Эге, стаяў.

К р у л е ў с к і. А чаму гэта ён абраў тваю хату?

Т а л а ш. А гэта, голубе, трэба запытаць у самога камандзіра.

Б а б к а Н а с т а. Ці-ж, панок, яго клікалі? Вось каб і вы прышлі ў нашу хату, дык хіба-ж мы былі-б вінаваты?

К р у л е ў с к і *(ківае пальцам Талашу)*. Глядзі, стары.

Т а л а ш. Ды я ўжо гляджу, голубе...

Бабка Наста тузае Талаша за пільчак, каб дзед не сказаў лішняга. Крулеўскі робіць рух ісці. Бусыга кланяецца яму.

Б у с ы г а *(да Крулеўскага і афіцэра)*. Прашу яснавяльможных паноў зайсці ў маю хату, зрабіць мне такую ласку.

П а н К р у л е ў с к і *(ківае галавою)*. Дзенькуе.

Б у с ы г а *(да Аўгіні)*. Жонка, сустракай высокіх гасцей.

Аўгіня стаіць нерухліва.

Т а л а ш *(да Аўгіні ціха)*. Ідзі ды закінь слова за Мартына.

К р у л е ў с к і. А гэта жонка пана войта? *(Падыходзіць да Аўгіні, бярэ яе пад руку.)*

Маўклівая і пакорная Аўгіня ідзе ў хату. Услед ідуць афіцэр Бусыга, Бруй і Бірка. На сцэне застаюцца бабка Наста і Талаш.

Т а л а ш *(у бок польскіх афіцэраў і Бусыгі з кампаніяй)*. Тфу. Тфу. Тфу. Згінь ваша доля!

Б а б к а Н а с т а *(накідваецца на дзеда Талаша)*. Стары, стары! Свярбіць табе язык. Трымай ты яго за зубамі. Ды навошта табе чапаць іх. Няхай іх кашуля не чапае.

Л е г і я н е р цягне ў жанчыны сала. Яна лемантуе. Ен б'е яе. Прыходзіць П а н а с.

Жанчына. Ой, людзечкі родныя, сала і палатно пацягнуў. Аддай!

Легіянер. Ідзь да д'ябла, халера.

Жанчына. Чым-жа я дзетак карміць буду? Не пушчу, не дам.

Легіянер. О пся маць! *(Штурхае жанчыну, яна падае).* Ляжы, пся крэў.

Жанчына. Ой, божачка мой! Што-ж гэта робіцца на свеце?

Талаш *(абурліва).* О, гіцлі, гіцлі! Каб вы там усе галовамі налажылі. А бадай вас пярун пазабіваў!

Жанчына. Што-ж гэта, дзядзечка, за маё дабро ды ботам у грудзі?

Талаш *(падышоў да жанчыны).* Боты ў іх моцныя — нямецкія. О! Гвалтаўнікі, разбойнікі!

Бабка Наста. Сыдзі ты адгэтуль, стары, на некаторы час, бо ты тут сабе ліха нажывеш з тваім языком і характарам.

Талаш. А можа, ты, нябога, і праўду кажаш. Пайду ў Бабры да Парaскі, каб і вочы мае гэтага не бачылі. А ты, Панаска, прыдзі, голубе, праз тры дні вечарам пад Целяшоў дуб. І праўда, пайду, голубе. А ты прыходзь да мяне, Панасе.

Панас. Прыду. *(Раптам адварочваецца, глядзіць на свой двор.)* А зірні, бацька, забіраюць наша сена.

Бабка Наста, дзед Талаш раптам паварочваюць галовы. Каля стажка відзён зад воза, польскі салдат утоптвае сена. Другі салдат падае віламі сена. Трэці сядзіць на стажку і скідае сена на дол. Салдаты перакідваюцца жартамі.

1-ы салдат *(з віламі).* Тапчы, тапчы, Янэк.

2-гі салдат *(на возе).* Антэк млоды, не роб шкоды. Не роб собе рах-цях-цях.

3-ці салдат *(на стажку спявае).*

Піён мніхі, піён мніхі,
Маён велькія келіхі.
Ім ружанцы не в паменці,
Гды гожалка вэ лбе крэнці.

Талаш. О, што-ж яны робяць? Гіцлі, грабежнікі! Апошняе сена забіраюць. *(Парываецца ісці. Бабка Наста хапае яго за руку.)*

Бабка Наста. Не хадзі ты, стары, туды.

Талаш. Пусці. На ражон не палезу, а прасіць буду.

Талаш падыходзіць да легіянераў. За ім ідуць Панас і Максім. Бабка Наста стаіць воддаль. Пры з'яўленні дзеда Талаша салдаты прымаўкаюць.

Талаш. Паночкі, залаценькія. Што-ж вы робіце?

1-ы салдат. Сена, дзядуля, на воз кладзем. Не перашкаджай!

Талаш *(заходзіць наперад)*. Паночак, не бярэце сена! Апошні мой стажок.

3-ці салдат *(са стажка, бярэцца ў бокі і, напяваючы, кідае жмак сена на дзеда)*:

Пшэпюрэчка ў жыце квілі,
Жэсь мы гняздо ей збужылі.

1-ы салдат. Адступіся, стары, а то віламі закіну на воз.

2-гі салдат. Бяры яго, Антэк, на вілы, а я патапчу яго тут.

Талаш *(хапае салдата за край шыняля)*. Паночак, голубе. Майце-ж вы літасць да беднага чалавека. Чым-жа худобу карміць будзем?

1-ы салдат. Ідзь да д'ябла, стары пёс. *(Штурхае дзеда ў грудзі.)*

Талаш *(выхватвае з-за пояса сякеру)*. Сабака, панскі гіцаль.

Легіянер ад нечаканасці кідаецца ўбок. Максім хапае бацьку за рукі.

Максім. Апамятайся, бацька, што ты робіш?

Усе тры легіянеры накідваюцца на дзеда. Дзед Талаш разварочваецца ўсім корпусам, напружыўшы рукі, рэзка паварочваецца. Легіянеры адкідваюцца. Адзін з іх падае, з другога скідаецца шапка. Барацьба суправаджаецца асобнымі выгукамі.

Талаш *(крычыць)*. Смярдзюхі, гіцлі, грабежнікі!

Салдаты. Пся крэў! Бяры яго, Антэк!

Бабка Наста лемантуе.

Панас. Ай, людзі, ратуйце. Гвалт!

Дзед Талаш вырываецца з рук легіянераў, кідаецца наўцёкі ў лес. Адзін салдат цэліцца ў дзеда з нагана.

Бабка Наста (*кідаецца да легіянера на калені, абдымае за ногі*). Ой, паночкі добрыя, злітуйцеся, што вы робіце.

Салдат страляе. На шум выбягаюць Крулеўскі, афіцэр, Бусыга, Бруй і Бірка.

Крулеўскі. Цо то ест?

Салдат (*бярэ пад казырок*). З сякерай кідаўся на нас, пан капітан. Не даваў браць сена.

Бабка Наста (*падбягае да пана Крулеўскага*). Няпраўда, панок, яго самога штурхалі, білі, а ён толькі бараніўся.

Крулеўскі (*не зварочвае ўвагі на бабку Насту*). А дзе старая псіна? Го, не дарма стаяў тут большэвік. Большэвіцкае гняздо. Дзе ён, пёс стары.

Салдат. Уцёк да лясу, пан капітан. Я застрэліў-бы яго, ды вось гэта старая халера (*паказвае на Насту*) перашкодзіла.

Крулеўскі. А, так, старая лярва! (*Хапае бабку Насту загрудкі, моцна трасе. Салдаты цягнуць Насту за стог.*)

Панас (*кідаецца да яе з крыкам*). Мамка, мамка родная!

Крулеўскі. А гэта што за шчанё? (*Бусыга шэпча на вуха.*) Ага, забраць яго і справадзіць да астрога. Будзем трымаць яго ў астрозе, покі не прыдзе сам разбойнік, яго ойцец.

Салдаты хапаюць Панаса. Панас крычыць, вырываецца, кусае салдатаў за рукі.

Бабка Наста (*крычыць*). За што? За што? Не дам дзіцяці!

Заслона

АКТ ДРУГІ

Карціна першая

Ноч. Глухі лес. На ўскрайку лесу магутны дуплясты дуб. Прыпёршыся да дуба, стаіць Талаш. Адразу яго не відаць; ён знарок замаскаваўся так, каб быць непрыметным. Паволі дзед выходзіць трохі наперад, тады вылучаецца ўся яго постаць. Ён азіраецца ў глыб лесу, прыслухоўваецца. Свішча пад голас савы. Слухае, у лесе поўная цішыня.

Т а л а ш *(устрывожаны)*. Гм... Што-ж бы гэта магло значыць? І месца і час дамоўлены... Ці то памылка якая, ці хлопец нешта зблытаў? Не разумею. *(Зноў слухае.)* А можа, здарылася што? *(Некаторы час стаіць моўчкі, потым ціха напявае старасвецкую песню.)*

Ой, валы-ж мае ды ўсе пало́выя,
Чаму-ж вы не араце́?
Ой, леты мае, ой, леты мае,
Чаму-ж дарма гінеце!

Адзін я ў лесе, як воўк. Хіба ты, стары дубе, адзіны сябра мой тут. Эх, шкада, што гаварыць ты не ўмееш, дружа мой... А можа, гэта і добра, што ты безгалосы. Пакажы-ж, голубе, як ты служыш мне. *(Засоўвае руку ў дупло. Задаволена.)* Не, не ашукаў мяне, голубе. Захаваў мне прыяцельку старую. *(Вымае шомпал, прачышчае пакуллем рулю.)* А цяпер, прыяцелька мая, прыгатуемся на ўсякі выпадак. А каб надзейней было, голубе, залажу кулю. *(Дастае порах, набівае стрэльбу, закладае кулю.)* Ну, вось цяпер мы не з пустымі рукамі. *(Яшчэ раз аглядае стрэльбу і стаўляе яе каля дуба, сам падаецца бліжэй да яго, зноў прыслухоўваецца. Свішча па-савінаму. Тая-ж цішыня.)* Няма... І што-ж-бы гэта магло значыць? *(Пасля паузы з горыччу.)* Эх, жыццё ты наша!.. Праклятыя паны... Туляюся, як апошні злодзей. А што я зрабіў? Дзе-ж справядлівасць на свеце? *(Апускае галаву, моцна задумваецца.)* А можа, ён не пад Целяшовым, а пад Яшуковым дубам чакае мяне... Ой, ці не так яно і ёсць, голубе... *(Прыслухоўваецца. У лесе чуецца шолах, трэск сукоў пад нейчымі нагамі. Дзед Талаш настарожваецца.)* Звер ці чалавек? *(Пауза.)* А можа, Панас? *(Бярэ стрэльбу, ста-*

новіцца за дуб, ледзь-ледзь высоўвае галаву.) Хто ідзе? *(Крокі спыняюцца, адказу не чуваць.)* Хто тут?

Голас з лесу. А хто пытае?

Талаш. Пытаюся я.

Голас. А хто ты?

Талаш. Пытаюся я.

Голас. А хто ты?

Талаш. Першы пытаю я, а ты першы адказвай мне.

Голас. Чалавек, хто-ж я.

Талаш. Чалавек то чалавек, ды чалавек цяпер горай за звера.

Голас. Ты адзін?

Талаш. Як для добрага чалавека, голубе, дык адзін, а на ліхога маю стрэльбу, набітую куляй.

Голас. Ну, то кінь сваю стрэльбу: стрэльба ёсць і ў мяне і, мусібыць, лепшая за тваю.

Талаш. Дык пакажыся, голубе! Па гутарцы і па голасе ты быццам-бы свой, тутэйшы. *(Ступае крок ад дуба.)*

Голас з лесу *(набліжаючыся)*. А кім-жа мне быць яшчэ, калі не тутэйшым.

З лесу высоўваецца постаць высокага чалавека. Не даходзячы крокі тры, чалавек запыняецца.

Чалавек *(у радасным здзіўленні)*. Дзядзька Талаш!

Талаш *(таксама ў радасці)*. Мартыне, голубе. А бадай-жа ты ліха ніколі не ведаў. Скуль ты ўзяўся? Здароў-жа, сынку! *(Радасна вітаюцца за рукі.)*

Мартын. Каго-ж тут, дзядзька, вартуеш?

Талаш. Гэ, голубе! Каго вартую? Выходзіць, сынку, так, што вартую сам сябе. Ты-ж тут, голубе, як апынуўся? Падобна, сынку, на тое, што і ты быў у баталіі?

Мартын *(горда)*. А такі і быў. І была-ж баталія.

Талаш. Дык раскажы, сынку, як гэта яно было?

Мартын. А было так. Назбіралі нас чалавек трыццаць і ганяюць з каталажкі ў каталажку, каб дух бальшэвіцкі з нас павыбіваць. Вось я і зладзіў план: напасці раптам грамадою на канвой. Калі я крыкну: «Стой, лапаць скінуўся!» усім кідацца на канвойнікаў. Спадабалася ўсім гэта. Разыгралі лоўка, раптоўна абяззброілі ўвесь кан-

вой. І паглядзеце, дзядзька, што за стрэльба ў мяне, у канвойніка-капрала адабраў. Англійскі карабін.

Т а л а ш *(бярэ стрэльбу, разглядае)*. Ну-ж і штучку здабыў ты сабе, Мартыне.

М а р т ы н *(горда)*. Сем патронаў закладай і жар: за дзве вярсты дастане, толькі не спудлуй.

Т а л а ш *(цешачыся са стрэльбы)*. Ах, згінь іх доля! І чаму, голубе, мяне з вамі не было. Праўдзівая прыказка: і ліха без дабра не бывае.

М а р т ы н. Ды я цяпер і не шкадую, што пад панскім канвоем пахадзіў. Прысягі-ж з хлопцаў я не зняў і стрэльбу здабыў.

Т а л а ш. А скажы, голубе, куды хлопцы падзеліся?

М а р т ы н. Я пусціў іх з тым, каб пры першай патрэбе зноў сабраць. Мне-ж трэба Жыбуля пабачыць. Ён нічога не ведае. Меўся тут быць, ды час ужо сышоў.

Т а л а ш *(разважліва)*. А скажы ты мне, голубе, што-ж далей будзе. Ні табе, ні мне, сынку, покі паляка не выгналі, паказаць носу дамоў няможна. Ты-ж не ведаеш, голубе, і мае бяды.

М а р т ы н. Чуў, дзядзька Талаш, чуў. Пра вас, як пра героя, расказваюць людзі.

Т а л а ш *(задаволена)*. Што ты кажаш, голубе?

М а р т ы н. Так, так, дзядзька. А што рабіць далей, дык я вось што вам скажу. Нам трэба за зброю брацца ды з тылу біць панскую нечысць. А людзі для гэтага знойдуцца. Амаль цэлы ўзвод ужо ёсць. Чырвоная-ж Армія дапаможа нам: зброю дасць і камандзіраў добрых прызначыць.

Т а л а ш. Праўду кажаш, Мартыне. Дык давай, голубе, разам трымацца, я табе памагу, а ты мне. Ды ў цябе-ж і стрэльба такая хвацкая... Эх, сынку, здабыць-бы і мне настаяшчую ваенную стрэльбу.

М а р т ы н. Калі па-сапраўднаму да справы прыступіць, дык і стрэльба знойдзецца.

Т а л а ш. Пойдзем, сынку, разам. Я тут свайго Панаса чакаў, а ён не прышоў. Баюся, ці не здарылася чаго з ім. Дык пойдзем, сынку. Можа, як у вёску прабяромся і

даведаемся. А ў дарозе нешта надумаем. Няхай нам пан робіць на глум, а мы, голубе, будзем браць сабе на вум.

Мартын. Праўда ваша.

Дзед Талаш і Мартын Рыль ідуць у лес.

Карціна другая

Тая-ж ноч. Хата дзеда Талаша: качарэжнік, стол у куце, дзве лавы, палок. Над сталом цьмяна курыць газоўка. Каля печы на дубовай калодцы сядзіць бабка Наста, насупраць яе Аўгіня.

Бабка Наста (*тужліва*). І не прыдумаю, Аўгінька, што рабіць. Такая-ж напасць навалілася на нас. Разбурылі сям'ю. Апошняе сена загрэблі. Хлопца-недалетка забралі. Старога застрэліць хацелі. І бадзяецца чалавек нямаведама дзе. За што-ж на нас так угневаўся бог? (*Затуляе рукамі твар, плача.*)

Аўгіня (*са спачуваннем*). Ну, што-ж, цётачка, зробіш. Трэба пацярпець. Не можа-ж быць, каб за несправядлівасць ды не было пакарання.

Бабка Наста. Ох, божа мой! І як я жывая засталася?

Аўгіня. Ох, звяр'ё праклятае! Так здзекавацца з людзей. Не, цётачка, праўда верх возьме. (*Дастае з-за пазухі пакунак.*) Я вам, цётачка, трохі скораму прынесла. Ды толькі-ж вы нікому не кажэце, што я да вас заходзіла, каб Васіль не ведаў.

Бабка Наста. Барані божа, ён-жа войт.

Аўгіня. Ох! Яго вайтоўства мне поперак горла становіцца.

Стук у дзверы. Жанчыны палохаюцца. Аўгіня азіраецца, дзе-б схавацца.

Бабка Наста. Божухна! Хто-ж гэта?

Уваходзіць Максім.

Максім. Добры вечар!

Бабка Наста. Ну, што-ж ты чуў, сынок?

Максім. Нічога не чуў. Дарма толькі ногі трапаў.

Бабка Наста (*цяжка ўздыхае*). Ох, ліха! Можа, забралі і яго, караўуляць-жа ўсюды старога.

Максім. Таптаўся паміж двух дубоў. Можа, размінуліся.

Аўгіня. Ды пэўна-ж маглі і размінуцца.

Максім. А каля Целяшовага дуба Жыбуля сустрэў. Думаў, што бацька, а ён там Мартына чакаў, не ведаў, што і яго забралі.

Стук у дзверы.

Бабка Наста. Можа, паляк... *(Усе ўздрыгваюць.)*

Расчыняюцца дзверы. Уваходзіць дзед Талаш са стрэльбаю і з торбаю паляўнічага праз плячо. Бабка Наста нямее ад радаснага здзіўлення.

Талаш. Добры вечар!

Аўгіня *(кідаецца да дзеда)*. Гэта вы, дзядзька?

Талаш. Здарова, Аўгінька! А ты, бабка, чаго сагнулася?

Бабка Наста. Нічога, так, нядужыцца трошкі.

Талаш *(быстрым поглядам акідвае хату, палок і печ)*. А што-ж гэта не бачу я Панаса, бабка?

Кароткае і цяжкае маўчанне.

Талаш *(устрывожаны)*. Дзе Панас? Што з ім?

Бабка Наста. Забралі Панаса.

Талаш *(адступае крок назад, моцна ўражаны)*. Забралі, за што?

Бабка Наста. За цябе, стары. Ты вырваўся, уцёк, а яго забралі.

Талаш *(у вялікім узрушэнні)*. Забралі. Дзіця нявіннае забралі!

Бабка Наста плача. Аўгіня стаіць панурыўшыся.

Максім *(пасля маўчання)*. І гэты кат Крулеўскі сказаў: «Будзем трымаць яго ў астрозе, покі не прыдзе бацька».

Талаш *(садзіцца на лаву)*. Дзе-ж ёсць на свеце такая жорсткасць?

Бабка Наста *(неспакойна)*. Думай, стары, што рабіць. Ды не заседжвайся доўга. Будзе горш, калі яны цябе зловяць самі.

А ў г і н я (*са страхам*). Вас каравуляць, дзядзька. Асцерагайцеся.

Т а л а ш (*пасля паузы*). Пайду, пайду, голубе, эге-ж. (*Мяняе тон, згортвае кулакі.*) Ды не так, як ты думаеш, гіцаль, панская морда. (*Лагодна да бабкі Насты.*) Бабка, збірай мяне ў дарогу.

Б а б к а Н а с т а. А куды-ж ты пойдзеш?

Т а л а ш. Потым скажу, а ты не зводзь часу. (*Бабка Наста выходзіць. Дзед Талаш зварочваецца да Аўгіні.*) Аўгінька, нікому ані шэп, што ты бачыла мяне тут.

А ў г і н я. Ой не, дзядзечка! Што вы?

Т а л а ш (*да Максіма*). Максіме! Вазьмі стрэльбу, голубе, ды ідзі, стань на варту каля клуні, а яму скажы, няхай у хату зойдзе.

М а к с і м. Каму?

Т а л а ш. Ідзі, сынку, сам пабачыш.

Максім бярэ стрэльбу, выходзіць. Аўгіня таксама збіраецца ісці. Дзед Талаш затрымлівае яе.

Т а л а ш. Пабудзь трошкі, бо, можа, мы не хутка пабачымся.

А ў г і н я. А маё сэрца нібы чула, што я вас убачу. Мая Алеська прасіла: «Пойдзем да дзеда Талаша, ён казку раскажа». І вось як яно сталася.

Т а л а ш. Нічога, нічога, Аўгінька. Пражылі лета гарачае, пражывем і панскую няволю.

Грук у дзверы. Дзед Талаш выходзіць у сені. Адтуль чуюцца яго словы: «Заходзь, заходзь, сынку, а я зараз». На парозе з'яўляецца М а р т ы н Р ы л ь. Убачыўшы Аўгіню, ён, здзіўлены, спыняецца. Аўгіня момант глядзіць, потым уся парываецца да яго.

А ў г і н я. Мартын, ты, Мартын?

М а р т ы н. Вось дык так!

А ў г і н я. Пусцілі цябе?

М а р т ы н. Пусціў-то сябе я сам... А я думаў пра цябе, Аўгіня.

А ў г і н я (*у радасным хваляванні*). Думаў. Няўжо гэта праўда?

М а р т ы н. Мне, от паверыш, цяжка нейк стала, што я з табою расстаўся тады нібы ў сварцы. Хацелася сказаць табе добрае слова, от тое, што ў сэрцы жыве, а нейкі

чорт у другі бок язык павярнуў. А калі мяне вялі арыштаванага, а ты стаяла, дык мне так хацелася сказаць табе тое слова, але думаю сабе, не трэба рабіць гэтага пры людзях, ды каб яшчэ паны-сабакі чулі.

А ў г і н я *(туліцца да Мартына)*. Мартыне, міленькі! Я-ж вочы праплакала. Так шкада было, што цябе забралі. І ты цяпер вольны. Як-жа я рада. Я хачу, каб ты ведаў адно: цябе аднаго любіла, люблю і буду любіць. *(Уздыхае.)* Эх, Мартын! Так усё жыццё: блукаем адно каля аднаго, а разам ісці не можам.

М а р т ы н *(цяжка ўздыхае)*. Хто-ж у гэтым вінаваты?

Уваходзяць дзед Т а л а ш і бабка Н а с т а.

Т а л а ш. Ну, сынку, збірайся ў дарогу. Па вёсцы польскія патрулі ходзяць. Няма часу, бабка. Падсілкуемся ў лесе.

Б а б к а Н а с т а *(дае дзеду торбу з харчамі)*. Вазьмеце-ж гэта з сабою і няхай вас бог бароніць... Ох, божухна! Чаго мы дачакаліся.

М а р т ы н. От, цётка, нічога. Дажывуцца і палякі, што не будзе ім ні хлеба, ні табакі.

Уваходзіць М а к с і м, дакладвае.

М а к с і м. Толькі што прайшлі патрулі і падаліся на другі канец вёскі. Калі ісці, дык самы час.

Т а л а ш. Так, сынку, трэба ісці.

Б а б к а Н а с т а *(цяжка ўздыхае)*. Ох, божухна!

Чуецца стук у акно. Перапалох у хаце. Мартын бярэ свой карабін, займае найболей выгодную пазіцыю. Аўгіня кідаецца ў сені. Дзед Талаш хапаецца за сякеру. Бабка Наста хаваецца за дзеда Талаша.

Т а л а ш. Максім, адчыні. А ты, Аўгінька, у сенцах схавайся, як увойдуць, уцякай і нікому ні шэп...

Максім выходзіць на двор са стрэльбай. Момант маўклівага напружанага чакання. Уваходзяць М а к с і м і Ж ы б у л ь. Жыбуль запыняецца на парозе, аглядае прысутных.

Ж ы б у л ь. Свае, таварышы, свае.

М а р т ы н. Таварыш Жыбуль! А мы ўжо хацелі сустрэць цябе, як няпрошанага госця. *(Радасна паціскае Жыбулю руку.)*

Жыбуль. Мартын, браток! Ну, і маладзец-жа ты. Не ведаў я, што з табою, усё думаў, дзе ты прападаеш.

Талаш. О, голубе. І праўда — прападаем...

Мартын. Тры дні былі пад белапольскім канвоем, ды здагадаліся самі вярнуць сабе волю: канвой абяззброілі, у лапці абулі, а самі хто куды.

Жыбуль. Маладзец. Ад усяго сэрца рад за цябе. Ну, пайшлі, тут небяспечна. Бывайце здаровы!

Талаш, Жыбуль і Рыль развіталіся з бабкай Настай і выходзяць.

Максім. Бацька, я з табой.

Наста. Сынку родны!

Сцэна ў ваколіцы

Талаш. Бадзягі мы і бяздомнікі, голубе. Сына майго недалетка арыштавалі як заложніка. Пакутуе без віны. Навалілася ліха на народ. Што рабіць, голубе? Памажы, навучы.

Жыбуль. Нам тут няма калі, другі мае, траціць многа слоў. Дык вось. Перш-на-перш збірайце пакрыўджаны панамі народ, злучайце яго ў адну арганізаваную сілу. Ідзе вайна — вайна багачоў супроць нас, рабочых і сялянскай беднаты. На вайну адкажам вайною, таварышы, і такою, каб з нашых ворагаў прах пасыпаўся. Дык так: арганізуйце партызанскія атрады, біце пана з сярэдзіны, з тылу. А партыя большэвікоў дапаможа вам усімі сродкамі. Аб вашым-жа сыне, бацька, не трывожцеся. Помніце толькі адно: трымайцеся Чырвонай Арміі і рашуча бярыцеся за зброю.

Талаш. Так, так, голубе, іншага збавення няма.

Жыбуль *(да Рыля)*. Вёску Селішча ведаеш?

Мартын. Ведаю.

Жыбуль. Прабярыся да раніцы туды, знайдзі кульгавага каваля і перадай яму маё даручэнне. Слухай... *(Гаворыць Мартыну на вуха.)*

Карціна трэцяя

Штаб батальёна. Палатка. На паходнай койцы сядзіць Букрэй, дыміць махоркаю. Пасярэдзіне палаткі стол, на ім карта і гаршчок з мёдам. За сталом сядзяць камандзір батальёна Шалёхін і тры ротныя камандзіры. У глыбіні палаткі сядзіць Жыбуль і нешта піша.

Шалёхін *(да ротных камандзіраў)*. Таварышы, прашу пакаштаваць мядку. Мёд знамяніты, дзяшовы і сярдзіты. Усю прыгожасць палескіх кветак сабралі пчолы ў гэты мёд.

Грыгарук. Да ты, брат, паэт: так распісваеш свой пачастунак, што не пачаставацца проста грэх. *(Запускае ў гаршчок лусту хлеба, дастае, моўчкі ўзіраецца на мёд.)*

Пятраш *(да Грыгарука)*. Ты што пазіраеш? Знаёмую спаткаў ці што?

Грыгарук. Знаёмую не знаёмую, а звычайны труп пчалы.

Пятраш. Нічога, друг. Еш мёд, воск і пчалу: весялей жывату будзе. *(Сам мачае хлеб у гаршчок.)*

Грыгарук *(жуе хлеб)*. А мёд сапраўды дзівосны.

Путнік. Толькі Букрэя на мёд не клікаць: у яго лапа, як у мядзведзя, — раз чарпане, і ўспамінай як звалі.

Грыгарук. Не так страшна яго лапа, як жывот.

Букрэй. Не бойцеся, таварышы камандзіры: покі сніўся вам мёд, Букрэй мёдам напоўніў жывот: нанасіў столькі, што і цэлы рой за лета не наносіць.

Шалёхін. Букрэй маладзец, нідзе зевака не дасць.

Уваходзіць чырвонаармеец, запыняецца.

Чырвонаармеец *(да Шалёхіна)*. Таварыш камандзір! На заставе затрыман стары селянін без дакументаў. Прышоў, кажа, ад палякаў. Вас пытаецца. Што загадаеце рабіць?

Шалёхін. Давай яго сюды.

Чырвонаармеец паварочваецца па-ваеннаму, выходзіць.

Путнік. Што-ж гэта за стары такі ад палякаў?

Дзверы расчыняюцца, чырвонаармеец прапускае дзеда Талаша з торбай паляўнічага і воўчаю скураю на плячах. Уся постаць і адзенне дзеда Талаша выклікаюць здзіўленне. Дзед Талаш абводзіць поглядам усіх прысутных, знаходзіць Шалёхіна і парываецца да яго.

Талаш. Нарэшце, знайшоў такі вас, голубе!

Шалёхін (*падымаецца з-за стала, ідзе насустрач дзеду Талашу*). А, бацька Талаш! Ды якім-жа ветрам занесла вас сюды? (*Здароўкаюцца за руку.*) Таварышы, будзьце знаёмы! Мой былы гаспадар кватэры, Талаш. (*Бярэ яго пад руку.*) Сядайце з намі за стол і расказвайце.

Талаш. Не сяду я і не разяўлю рота для яды, голубе-камандзір, покі не раскажу пра сваю бяду.

Шалёхін (*да дзеда Талаша*). Ну, усё-ж сядайце і расказвайце.

Талаш (*садзіцца*). Не гаспадар я, голубе, свае хаты. Я туляга і бяздомнік. За маю крыўду ды нясу кару. Ад каго? Ад смярдзючага пана і яго войска. Мала таго, што яны зняважылі чалавека, аграбілі, дык яшчэ хочуць пасадзіць мяне ў астрог. Не злавілі мяне, дык сына-недалетка забралі, каб гэтым зацягнуць да астрога бацьку. Няўжо-ж, таварыш-голубе, скарыцца мне перад панскай воляй?

Шалёхін. Не трэба, бацька, пакарацца.

Талаш. Дык памажэце-ж мне. Я ўсіх прашу вас, голубе, таварышы. Я хачу сілай вызваліць свайго сына, а не самому садзіцца ў астрог панскі. Я хачу паноў налавіць ды паглядзець, як крэпка трымаюцца галовы на іх карку.

Жыбуль (*выходзіць з глыбіні і вітаецца з Талашом*). Брава, дзед! Ніякай літасці да пана.

Талаш. А, таварыш Жыбуль, як гэта добра... І яшчэ прашу вас, голубе-камандзір: дайце мне настаяшчую ваенную стрэльбу або пазычце на час. З маёй ламачынай не паваюеш. Нават сюды не пусціў з ёю чырвонаармеец.

Букрэй (*у захапленні*). Баявы дзед, далі-бог.

Камандзіры. Трэба выдаць дзеду стрэльбу. Чырвонаармейцам запісаць яго.

Шалёхін. А за што-ж на вас палякі так уз'еліся?

Талаш (*махае рукой*). А свету-б яны не ведалі, голубе... Не могуць дараваць, што ў маёй хаце стаяў камандзір чырвоных, гэта значыць вы, голубе. А потым-жа, ізноў-такі, я на польскіх салдатаў з сякераю кінуўся. А яны, як звяры, наваліліся на мяне ўтрох, звязаць хацелі. Дык я іх так турнуў, што яны, як каноплі, пасыпа-

ліся ад мяне. Вырваўся ды ходу ў лес. Стралялі ў мяне з рэвальверта.

Ш а л ё х і н. Маладзец, бацька.

Б у к р э й. Ды няўжо-ж, дзед, так дуж?

Т а л аш *(змервае Букрэя поглядам з ног да галавы)*. А давай пабарукаемся, голубе.

Б у к р э й. Ну, давай!

Дужаюцца. Талаш нагінае Букрэя. Шалёхін, ротныя камандзіры гукаюць дзеду Талашу «ура».

П у т н і к. Ну што, Букрэй, скажаш?

Б у к р э й. Ды я-ж казаў, што дзед баявы. Дзед на ўвесь свет.

П у т н і к. Вот то-та. *(Да дзеда Талаша.)* А што гэта за скура ў вас і нашто яе носіце?

Т а л а ш. Воўчая, голубе. А нашу яе таму, што збіраюся выць па-воўчы.

Г р ы г а р у к. О, дзед умее гаварыць загадкамі.

Т а л а ш. Гэта не загадка, голубе, а праўда. Жыў у лесе дзікі кабан, заманулася яму раз пайсці на здабыткі. Вышаў з гушчару на сваю імшару і давай у зямлі каля карэння рыцца. Захапіўся сваёй працай, нічога не бачыць і не чуе, што вакол робіцца, эге-ж. Аж тут вышаў воўк і з таго звера вачэй не спускае. Калі кабан зарыўся ў зямлю з галавою, дык воўк на яго стралою. Разарваў дзіку жывот ды думае сабе, голубе, пан гэты сівы: на месяц будзе спажывы. А вышла не так, бо гэтага пана я караруліў. І зляжыў там ён косці, а сівую скуру яго я на плечы сабе палажыў. Няхай сабе будзе пра запас, а кабана ў лесе вазьміце, гэта мой падарунак для вас. Вось і ўвесь мой сказ.

Г р ы г а р у к *(пасля некаторай паузы)*. Здорава. Ды вы, бацька, герой.

П я т р а ш. А зараз замест воўчых скур, пабольш-бы вам жупаноў панскіх здабываць.

Б у к р э й. Чуе маё сэрца, што мы з дзедам разам ваяваць будзем.

Ш а л ё х і н. Таварышы! Нам бацька свае слова сказаў. А мы што скажам яму? А сказаць павінны. Давайце падумаем ды памяркуем. . . . .

Путнік. Трэба яму дапамагчы. Гэта наш абавязак.

Шалёхін. Верна, таварышы. А што да мяне асабіста, дык я проста ў даўгу перад сваім былым гаспадаром. Я ў значнай ступені паслужыў прычынай яго бяды.

Жыбуль. Таварышы! Бацька, як мы яго называем, стаў на верную дарогу. Я ведаю, ён збірае актыўных і смелых людзей і арганізуе іх на барацьбу з белапалякамі.

Талаш. Восем чалавек я ўжо маю, а заўтра іх будзе болей, голубе.

Жыбуль. Рыль таксама не з пустымі рукамі прыдзе. Вы бачыце, таварышы, які народ. Яны для нашай арміі каштоўнейшая дапамога. Але дапаможам і мы ім, і перш за ўсё трэба іх узброіць. А што да асабістай справы бацькі Талаша, то перш за ўсё трэба даведацца, дзе знаходзіцца яго арыштаваны сын...

Уваходзіць чырвонаармеец.

Чырвонаармеец. Прыбыў партызанскі атрад. Начальнік яго просіць экстрана далажыць.

Шалёхін. Давай яго сюды.

Уваходзіць Мартын Рыль.

Шалёхін. А я вас, здаецца, дзесь бачыў?

Талаш. Ды гэта-ж Мартын Рыль, голубе. У маёй хаце сустракаліся. *(Да Рыля.)* А мы толькі што, сынку, успаміналі цябе.

Жыбуль. Гэта наш пэўны і надзейны чалавек.

Шалёхін. Помню, помню. Што скажаце?

Мартын. Таварыш Жыбуль, тваё даручэнне я выканаў. Каваль з людзьмі прыбудзе сёння.

Жыбуль. Добра.

Мартын. А я, таварышы камандзіры, прывёў сваіх партызанаў і прышоў да вас параіцца і папрасіць дапамогі. Атрад затрымаў парабка з фальварка Віркуцце. Парабак крыху дзівакаваты. Ад яго мы даведаліся, што ў Віркуцці асталяваўся штаб белапольскай контрразведкі.

Рух сярод прысутных.

Паасобныя галасы. Цікавае паведамленне! Малайчына, Рыль.

Ш а л ё х і н. А затрыманы з вамі?

М а р т ы н. Тут.

Ш а л ё х і н. Пазавіце яго сюды.

Чырвонаармеец прыводзіць п а р а б к а, бедна адзетага, худога, у лапцях. Парабак не зусім цвёрда стаіць на нагах, азіраецца.

П а р а б а к. І куды ты папаў, пане... Тфу, тфу. Які з цябе пан, брат Дарвідошка, ну, але?

Б у к р э й. Дарвідошка ці дацягнідошка?

Д а р в і д о ш к а *(пакрыўджана)*. Дарвідошка, ну, але. А калі-б я быў... Данясібервяно, то ці не ўсё табе адно? Не таму салдат Батура, што ў яго дрэнная натура, ну, але.

Ш а л ё х і н *(да парабка)*. Ты хто?

Д а р в і д о ш к а. А ці я ведаю. Дарвідошка, ну і Дарвідошка, ну, але.

Ш а л ё х і н. Гэта тваё прозвішча такое?

Д а р в і д о ш к а. Ну, але. І людзі мне кажуць ды і сам я ведаю, што прозвішчам не пахвалішся. Але цо кому да тэго, жэ мам коня худэго?

Ш а л ё х і н. А чаго ты хістаешся? Хворы ці выпіў?

Д а р в і д о ш к а. Выпіў трошкі, ну, але.

Ш а л ё х і н. А дзе ты жывеш?

Д а р в і д о ш к а. У Віркуцці. Парабак Дарвідошка. Ну, і жыццё...

Ш а л ё х і н. А дзе ты выпіў?

Д а р в і д о ш к а *(ажыўляецца)*. Салдат паднёс. Цэлую пляшку. Там, брат, паны, паненкі, афіцэры. І салдаты на варце стаяць. А паны гуляюць, балююць. І справы там нейкія робяць. Салдат-жа мне і гаворыць, ён за вартавога там пастаўлены: «Пашукай мне, кажа, ды прывядзі маладзіцу». Далі-бог.

Ш а л ё х і н. І ты пайшоў маладзіцу шукаць?

Д а р в і д о ш к а *(чухае патыліцу)*. Ну, дзе я маладзіцу яму знайду? Халера іх там прыдушыла-б усіх: і паноў, і ксяндзоў, і афіцэраў, і салдатаў. Адно той карысці, што выпіў. Выпіў і пайшоў спяваючы. Аж тут мяне і цапнулі. Вось табе і маладзіца!

Прысутныя весела смяюцца.

Букрэй. Дазвольце мне, таварыш камандзір, сказаць.

Шалёхін. Гавары, Букрэй.

Букрэй (*хітра*). Мне шкада Дарвідошкі. Ён не можа маладзіцы знайсці польскаму салдату. Трэба памагчы. Ён павінен вярнуцца ў Віркуцце з маладзіцаю. А маладзіцаю быць вазьмуся я.

Путнік. У Букрэя — галава! Даручыць яму візіт у Віркуцце зрабіць.

Дарвідошка (*недаўменна аглядае прысутных, запыняе погляд на Букрэю*). Ты — маладзіца? А божа-ж мой (*рагоча*). Ды такая маладзіца забрыкае майго кавалера, каб яго халера!

Рогат.

Букрэй. А чым я не маладзіца? Вось глядзі! (*Знімае з пляча дзеда Талаша воўчую скуру, абкручвае ёю стан, потым завязвае шалік замест хусткі і гаворыць тонкім голасам.*) Пшэпрашам пана, мне казалі, што пан дужа прыгожы, і я з ахвотаю пайшла да пана.

Усе прысутныя рагочуць.

Шалёхін (*ківае чырвонаармейцу; да Дарвідошкі.*) Ну, добра, ідзі трошкі адпачынь, а потым табе скажуць, што рабіць.

Чырвонаармеец выводзіць Дарвідошку.

Жыбуль. Покі мы яго праверым, наглядайце за ім.

Шалёхін. У Віркуцце, таварышы, мы павінны глянуць ваенным вокам. Верна?

Галасы. Верна!

Шалёхін. Значыць, пашлем узвод чырвонаармейцаў разам з партызанамі пад камандаю Букрэя. Правільна?

Галасы. Правільна.

Жыбуль. Мы тут смяяліся, пасмяяцца не грэх. Але, таварыш Букрэй, ты ідзеш на важную і адказную справу. Табе даручаецца аперацыя з удзелам партызанаў. Гэта іх першае баявое хрышчэнне. Ты чалавек у ваеннай справе спрактыкаваны, перадай сваю практыку партызанскім камандзірам.

Букрэй. Слухаю, таварыш Жыбуль.

Шалёхін. Твая задача — разведаць Віркуцце і захапіць гняздо белапольскай разведкі. *(Да дзеда Талаша.)* Праз яе, бацька, мы даведаемся аб вашым сыне.

Талаш *(абедзвюма рукамі трасе руку Шалёхіна)*. Дзякуй, голубе.

Шалёхін. Выдаць баявыя вінтоўкі і патроны партызанам. Узводу Букрэя дадаць два кулямёты. Зараз-жа выступіць у паход. Таварышы ротныя камандзіры! Паклапаціцеся, каб экспедыцыю выправіць належным чынам.

Ротныя камандзіры, Букрэй выходзяць.

Шалёхін. Дык так, таварышы, сёння ў нас будзе баявая работа. *(Дае Талашу вінтоўку.)* Гэта табе, бацька Талаш.

Талаш. Дзякую!

Шалёхін. Што важна ў вашым паходзе? Зорка сачыць і ведаць, што робіцца навакол нас. Ніводнага кроку не рабіць усляпую. Разведка перш за ўсё. Другое — крэпкая ўзаемная спайка. Не верыць на слова нікому, што ён ні скажа аб праціўніку. Правярайце. З Дарвідошкі не спускаць вока. Помніце, што вораг хітры, можа падкінуць сваіх агентаў.

Збіраюцца чырвонаармейцы і партызаны. Партызанам выдаюць вінтоўкі і патроны. Дзед Талаш, радасны і ўзрушаны, трымае вінтоўку, знімае шапку, кланяецца і дзякуе Шалёхіну. Пазірае на Жыбуля. Той ківае галавою. Дзед Талаш падыходзіць да партызанаў.

Талаш. Таварышы партызаны! Нам выдалі зброю. Дык будзем-жа крэпка трымаць яе ў сваіх руках, каб ніводная куля не мінула панскай галавы. Хіба гэта не гонар нам, голубе-партызанскае войска, што Чырвоная Армія і яе камандзіры пазіраюць на нас, як на сапраўдных ваякаў? Разам з Чырвонай Арміяй будзем гнаць паноў з нашай зямлі. Няхай жыве Чырвоная Армія і яе слаўныя камандзіры!

Партызаны крычаць «ура».

Заслона

АКТ ТРЭЦІ

Карціна першая

Хата Васіля Бусыгі. За сталом сядзяць Бусыга, Бруй і Бірка.

Бірка *(да Васіля Бусыгі.)* А мы, заўваж, суседзе, па-настаяшчаму і не адсвяткавалі твайго высокага чыну. Войт — гэта табе не кот наплакаў.

Бруй. Так, так, ягамосцю войт... І вось, ягамосці, што цікава: ужо, калі бог каму што прызначыў, дык тое і ў агні не гарыць і ў вадзе не топіцца.

Бусыга. Як разумець, на што ківаеш, васпане?

Бруй. Вось, здавалася, ягамосці, што свет ужо дагары нагамі перавярнуўся. Прышлі бальшэвікі, пачалі свае парадкі заводзіць. А вось-жа не: прызначыў бог нашаму Васілю ў начальстве хадзіць — начальствам ён і стаўся. Не старшыня ў воласці, дык войт у гміне. А гэта, можа, яшчэ лепей, ягамосці.

Бірка *(жартліва)*. Бог, заўваж, суседзе, не цяля — бачыць круцяля. А войта замачыць трэба. Шкада, што гаспадыні няма.

Бусыга. Ну што-ж, васпанства-суседзі! Замачыць, дык замачыць, я так думаю, каб не сох. Але, васпанства-суседзі, у вас думка адна, а ў войта іх тысячы. На тое-ж і войтам паставілі, каб думаў. А думаць, я так мяркую, ёсць аб чым.

Бірка. Аб чым-жа думае, заўваж, суседзе, войт?

Бусыга. А чулі вы, што Рыль па лесе вольны ходзіць?

Бруй. Вольны?

Бірка. Па лесе?

Бруй. Як-жа гэта так?

Бусыга. Сагналі іх цэлую шайку, васпанства-суседзі, а яны канвой раззброілі, зброю пазабіралі і па лясах парассыпаліся.

Бірка *(уражаны)*. А-а-а! Вось разбойнікі! Канвой абяззброілі! Ну, то-ж яны, заўваж, суседзе, так сабе ціха сядзець не будуць.

Б р у й. І стары Талаш, ягамосці, добрая штучка. Не зловяць ніяк. Цяпер ён да іх напэўна падаўся.

Уваходзіць пан Г э м б і ц к і.

Г э м б і ц к і *(важна)*. Добры дзень, панове!

Бусыга, Бруй і Бірка мітусяцца, кланяюцца. На прывітанне Гэмбіцкаму адказваюць: «Дзень добры пану».

Г э м б і ц к і *(падыходзіць да Бусыгі, падае руку са словамі)*. Дзень добры пану гаспадару і пану войту.

Б у с ы г а *(саджае за стол Гэмбіцкага)*. Проша-ж пана, проша прысесці!

Гэмбіцкі садзіцца, знімае шапку. Бірка паслужліва бярэ яе, вешае на сцяну. Бруй і Бірка з павагі да Гэмбіцкага стаяць.

Г э м б і ц к і *(да Бруя і Біркі)*. Проша, панове, сядайце. *(Бруй і Бірка садзяцца. Гэмбіцкі акідвае поглядам хату, пераводзіць вочы на прысутных.)* Аб чым-жа, панове, мелі гавэнду, калі то не сэкрат?

Б у с ы г а. Ды так, проша пана-васпана, пра сёе ды пра тое.

Б і р к а *(пазірае на ўсіх, уздыхае)*. Пан войт, проша пана, заўваж, суседзе, расказаў нам непрыемную навіну.

Г э м б і ц к і *(настаўляе вушы)*. А якая навіна?

Б у с ы г а. Нас, проша пана-васпана, затрывожыла, што шайка большэвіцкага зброду з-пад канвою разбеглася ды туляецца ў лесе.

Г э м б і ц к і *(махае рукою)*. А то глупства, панове! Што з-пад канвою бягуць арыштаваныя, няма ў тым нічога ні дзіўнага, ні страшнага. *(Іншым тонам.)* Але, панове, у гэтым факце хаваецца іншая небяспека. *(Пауза.)* Відочна, панове, што ў гэтым выпадку замешана трэцяя асоба з боку: тая галава і тая рука, што кіравала, як слушна заўважыў пан войт, тым большэвіцкім збродам. А покі яна не адсечана, то сядзець спакойна мы, панове, не маем права. *(Расшпіляе кунтуш, дастае з кішэні паперу.)* Вось проша забачыць, панове. *(Паказвае адозву, чытае.)* «Да ўсіх працоўных». Падпісана: «Камітэт большэвікоў Палесся». У гэтай адозве, панове, праграма іхняга дзеяння, — заклік да так званай беднаты арганізоўваць

партызанскія атрады і весці бязлітасную вайну супроць паноў, гэта значыць супроць парадку, супроць культуры ў імя большэвіцкай анархіі. Вось дзе, панове, зерні заразы, гвалту, паўстанняў і ўсяго таго, што нясуць большэвікі. А Польшча не пацерпіць і не дапусціць гэтага: агнём і мячом абясшкодзіць большэвіцкую заразу. І, панове, усе, хто хоча спакою, абавязаны змагацца з большэвізмам. Няма, панове, такой хваробы, ад якой не было-б лякарства.

Бусыга. У панскай аптэцы такое лякарства, я так думаю, ёсць.

Гэмбіцкі. Так, так, пане войт. І вы яго маеце. А для гэтага трэба мець свае вочы і свае вушы, якія бачылі-б і чулі ўсё, што робіцца ў іх, хто выпаўняе іхнюю праграму.

Бусыга. Разумеем, пане.

Гэмбіцкі. О, то і добра, пане войт. І чым болей зоркае вока і чуткае вуха будзе мець пан войт, тым лепей. А мы, панове, праз маленькія сцежкі, крывенькія дарожкі выйдзем і на шырокую дарогу. Пана войта я папрашу зайсці да павета, так дні праз тры. Пан атрымае болей падрабязныя інструкцыі і раскажа, што зроблена панам.

Бусыга. Слухаю пана.

Гэмбіцкі. А цяпер, панове, вядзеце далей вашу гавэнду, а я перашкаджаць вам не буду. *(Падымаецца з-за стала. Бірка падае яму шапку.)*

Гэмбіцкі развітваецца, выходзіць. Бусыга праводзіць яго. Бруй і Бірка стаяць каля стала.

Бруй. Чуў, ягамосцю, куды загнуў?

Бірка. Ведае, заўваж, суседзе, куды гнуць.

З-за дзвярэй паказваецца Бусыга. Усе трое садзяцца за стол.

Бусыга. Ну, васпане, што скажаце?

Бруй. А чалавек на такую справу, ягамосці, у нас ёсць.

Бусыга. Хто? Хто, скажы, васпане?

Бруй. Саўка Мільгун, ягамосці!

Усе трое моўчкі пераглядаюцца.

Б у с ы г а. Праўда, праўда, васпане.

Б і р к а. Лепшага, заўваж, суседзе, кандыдата і не прыдумаеш.

Б у с ы г а. То давайце, васпане, заклічам яго сюды.

Б і р к а *(да Бруя)*. Ты першы, заўваж, суседзе, назваў яго, ты па яго і схадзі.

Б р у й. Для агульнай карысці трэба пастарацца, ягамосці. *(Падымаецца, надзяе шапку, выходзіць.)*

Б у с ы г а *(да Біркі)*. А мы, тым часам, васпане, каля стала патупаем.

Б і р к а. Шкада, заўваж, суседзе, што гаспадыні дома няма.

Б у с ы г а. А ведаеш, васпане, пры такой справе можа і лепей, калі яе тут не будзе: на бабскім языку кароста сядзіць.

Бусыга і Бірка накрываюць на стол, ставяць талеркі, кладуць відэльцы, Бусыга дастае з шафы пляшку з гарэлкаю.

Б у с ы г а. Ты, васпане, пашукай у шафіку чарку, а я пайду ў клець. *(Выходзіць.)*

Б і р к а *(шукае чарку, спявае)*.

Бадай таго каваля мяцеліца замяла,
Як ён мяне маладу замарозіў на ляду.

Уваходзіць Б у с ы г а, нясе каўбасу і сала.

Б і р к а *(аглядае закуску)*. О, заўваж, суседзе, каўбаскі ў цябе — дай божа ўсякаму.

Б у с ы г а. Абараніў бог ад таварышаў, васпане.

Уваходзяць Б р у й і С а ў к а. Саўка адзеты, як і раней. Пераступае парог, круціць лахматаю галавою.

С а ў к а. Я зараней кажу: выпіць — вып'ю, закусіць — закушу, а рэшту пабачу.

Б у с ы г а. Ды табе-ж яшчэ ніхто не дае ні выпіць, ні закусіць, васпане.

С а ў к а. Дык, значыцца, вы паклікалі мяне сюды для таго, каб я пазіраў, як вы будзеце выпіваць і закусваць? Дык-жа не падобна да таго, іначай мой нос не свярбеў-бы.

Б у с ы г а. Калі і галава твая такая змыслая, як і

твой нос, то ўсё будзе добра, васпане. Дык покі што прашу сесці за стол.

Усе садзяцца. Саўка садзіцца ў шапцы. Бусыга налівае чарку, ківае на Бруя.

Б у с ы г а. Ну, то дай-жа, божа, каб усё было гожа. Здароў будзь, васпане Бруй! *(Выпівае, налівае Брую, сам бярэ закуску.)*

Б р у й *(бярэ чарку; да Саўкі)*. Дык за цябе, Саўка, і за тваю справу, каб ты яе зрабіў на славу. *(Выпівае.)*

Б і р к а. Складна сказаў, заўваж, суседзе. *(Бруй налівае чарку, дае Саўку.)*

С а ў к а. Ну, дык за добрых гаспадароў, за іх коней і кароў. Пладзіцца ім ды пладзіцца, каб і Саўка мог каля іх пажывіцца. *(Перадае чарку Брую.)*

Б у с ы г а. Закусвай-жа, Саўка. Скінуў-бы ты шапку, васпане.

С а ў к а. Скінуў-бы, ды баюся, што потым не надзену. А так яна прырасла ўжо да маёй галавы.

Усе пазіраюць на Саўкаву шапку.

Б і р к а. А мог-бы ты, Саўка, заўваж, суседзе, капялюш з пяром, як пан, насіць і боты са скрыпам. Выпі. *(Дае чарку.)*

С а ў к а *(выпівае)*. Наназе бот скрыпіць, а ў гаршку трасца кіпіць.

Б р у й. Не трасца была-б у гаршку, а свінінка, ягамосцю.

С а ў к а *(захмялеўшы)*. Дык, што вы мяне наўкруга ды навокала водзіце? Стаўце адразу на залатыя горы!

Б у с ы г а. О, гэта голас, васпане! Залатых гор табе не абяцаем, а зарабіць ты можаш.

С а ў к а. Ну, не! Саўка з выгляду просты чалавек, а натура яго панская: Саўка за работу, мазоль за руку.

Б р у й. Ад такой работы, ягамосцю, мазоль не сядзе.

С а ў к а. Хіцёр Зміцёр, ды і Саўка не дурны.

Б у с ы г а. Калі ты, васпане, слухаць не хочаш, дык мы можам і не гаварыць.

С а ў к а. Пачаў, дык і канчай. Я слухаю, а там пабачым.

Б і р к а. Толькі, заўваж, суседзе, дурнем не будзь.

Б у с ы г а. Проста сказаць, ты павінен, Саўка, быць нашымі вачамі і вушамі.

С а ў к а. Эге... Ну, далей.

Б у с ы г а. Ты павінен у партызаны падацца.

С а ў к а. Я? У партызаны? Ну, а калі я страляць не ўмею?

Б р у й. Страляць табе, ягамосцю, і не прыдзецца.

Б у с ы г а. Ты толькі страляй вачамі ды слухай вушамі, вось і ўся твая работа.

С а ў к а. А-а! Разумею: палітычная справа. Ну, па часці палітыкі, дык гэта мне пад масць: у палітыцы Саўка маху не дасць.

Б р у й, Б і р к а *(Смяюцца.)* Маладзец!

Б р у й. Саўка хват!

Б і р к а. Выпі.

Бруй налівае, Бірка падносіць Саўку чарку, той выпівае.

Б у с ы г а. То як-жа, Саўка, будзе?

С а ў к а. А што вы мне дасцё за такую палітыку?

Б у с ы г а. Пытанне,васпане, разумнае. Дамо табе 10 фунтаў сала. *(Пазірае на ўсіх.)* Справім адзежу. А калі зробіш работу, як належыць, гэта значыць вынюхаеш і пакажаш, дзе атабарыліся Рыль, Талаш і іх хаўруснікі, дык цябе польская ўлада злотымі засыпле. Дык вось, думай, васпане.

Пауза. Саўка маўчыць унурыўшыся.

С а ў к а *(раптам падымае галаву)*. Давайце вып'ем.

Саўку зноў наліваюць чарку.

Б р у й. Маладзец, Саўка!

С а ў к а *(выпівае і апускае галаву. Потым падымае вочы на абразы)*. Выбачай, Хрыстосе, што так прышлося. *(Да кампаніі.)* Ну, Саўка, прадаўся. Давайце задатак!

Б у с ы г а. Мы табе ўсё спаўна заплацім, калі зробіш справу.

С а ў к а. Не, кладзі на бочку!

Б у с ы г а. Што-ж ты, Саўка, мне не верыш?

Саўка. Веру Яўменю, а грошы кладзі ў кішэню.

Бусыга. Колькі?

Саўка. Тысячу злотых.

Бруй. Ты ашалеў!

Бусыга. Пяцьсот.

Саўка. Пяцьсот! Каня ўкраду, за адну ноч пяцьсот зараблю. Тысячу.

Бірка. Прыдзецца даць.

Саўка. Выкладай.

Бусыга лезе ў скрыню, дае Саўку старыя грошы. Саўка адбірае іх, старыя бумажкі бракуе.

Ну, а цяпер дайце ў дарогу на папаску.

Бусыга бярэ хлеб, кусок сала, загортвае ў ручнік.

Бусыга. На, вазьмі, Саўка.

Саўка (*засоўвае за пазуху пакуначак і выходзіць*). Ну, Саўка, пайшоў паветра нюхаць.

За Саўкам ідуць Бусыга і Бруй.

Бірка. Ну, справу зрабілі. (*Аглядае хату.*) Але, дзе гэта гаспадыня? (*Спявае.*)

Эх, суседачка, маё золатка,
Паглядзець на цябе і то соладка.

Уваходзяць Аўгіня і Алеся.

Бірка. Нарэшце прышла мая княгіня!

Аўгіня. Сумыслу прышла, калі сусед адзін тут.

Бірка. Аўгінька, мілая мая! (*Стрымліваецца, падыходзіць да Алесі.*) Алеська, ягадка! Якая ты слаўная. І каторая з вас харашэйшая, сам не ведаю.

Аўгіня. Перастань, суседзе, глупства казаць, ды яшчэ пры дзіцяці.

Бірка (*многазначна*). А калі-б без дзіцяці?

Аўгіня. Тады-б і гутарка была-б іншая. (*Спакусліва глядзіць на Бірку.*)

Бірка. Іншая... А якая, кралечка мая?

Аўгіня. Ну, гэта сакрэт... А што гэта за баль быў у вас?

Бірка. Не скажу... Чаму-ж ты не слугавала нам?

А ў г і н я. Каб-жа я ведала, што сусед тут будзе!

Б і р к а. Хіба-ж ты, кралечка, думала пра мяне?

А ў г і н я *(глядзіць Бірку ў вочы)*. А чаму-ж і не думала?

Б і р к а *(у захапленні)*. Божа мой! Аба мне мыслі мела.

А ў г і н я. Бо я баюся за суседа, калі ён у кампаніі з Саўкам.

Б і р к а. Зорка мая ясная! Не бойся! Паставілі мы Саўку на добрую справу. Толькі-ж, княгінька мая, сакрэт вялікі. Саўка партызаніць пайшоў. Цяпер ён — войтавы вочы і вушы. Пераловім усіх Талашоў і будзем жыць ды бога хваліць.

Аўгіня мяняецца з твару, стараецца ўзяць сябе ў рукі.

А ў г і н я. Шкада, шкада, што я тут не была.

У дзвярах стук. Бірка адступае ад Аўгіні.

Б і р к а. Дык сакрэт, Аўгінька, а за сакрэт! *(Чмокае ў шчаку, выходзіць, размінаецца ў сенях з Васілём Бусыгам)*.

Уваходзіць В а с і л ь, скоса пазірае на Аўгіню і Алесю. Пауза.

Б у с ы г а *(сярдзіта)*. Прыбрала-б хоць са стала.

Аўгіня прапускае Васілёвы словы міма вушэй. Развязвае хустку на галаве Алесі.

Б у с ы г а *(яшчэ болей сярдзіта)*. Я табе кажу ці гэтай печы. Прыбяры са стала.

А ў г і н я *(не пазіраючы на Васіля)*. Самі насвінячылі, самі і прыбірайце.

Б у с ы г а. Ты дзе была?

А ў г і н я. А што табе да таго, дзе я была? І чаго ты глядзіш такім зверам? Не баюся я цябе!

Б у с ы г а. Кажы, дзе была! Гадзіна ты, шлюха!

А ў г і н я. Горшай гадзюкі, як ты, няма. Чаго ашчэрыўся, звер.

Б у с ы г а. Прызнайся, чаго ты хадзіла да старога разбойніка?

А ў г і н я. Чаго хацела, таго і хадзіла. Што-ж ты забароніш мне?

Б у с ы г а. Дзе-ж гэта набралася такога розуму? Ці не ў камісараў? Можа, і ты ў лес збіраешся?

А ў г і н я. А ўжо лепей у лес ісці, чым быць такім войтам, як ты.

Б у с ы г а *(з крывою ўсмешкаю)*. Гэта ты ў Талашоў набралася гэткага духу? Ці, можа, навучыў цябе Мартын, палюбоўнік твой?

А ў г і н я. Хто-б сабе ні вучыў, абы навучыў, а вось цябе дык ніхто не навучыць. Сам сабе яму капаеш. На цябе людзі, як на воўка, глядзяць.

Б у с ы г а. Ты мне капаеш яму, гадзюка ты! Як ты смееш да Талашоў хадзіць ды кампанаваць з разбойнікамі, злачынцамі, галадранцамі?! Ці табе мой хлеб гаспадарскі надакучыў, абадранка няшчасная.

А ў г і н я. Што ты папікаеш мяне сваім хлебам. Хіба я не зарабіла сабе на хлеб? Ды няхай ён агнём пойдзе і хлеб твой, і дабро тваё, і ты разам з імі. Лепей-бы я батрачкаю засталася.

Убягае А л е с я з крыкам «Мама!» Абдымае маці.

Б у с ы г а. А, абжэрлася! Батрацкая доля табе смачней. Дык забірай свайго байструка і марш адсюль! Не трэба мне здрадніцы і ворага ў хаце. Вон!

Бусыга хапае Аўгіню за плячук, штурхае яе ў дзверы. Алеся, трымаючыся за маці, ляціць разам з ёю ў дзверы і стукаецца галавою аб касяк, моўчкі бярэцца рукою за галаву. Бусыга ў дзікай лютасці зрывае з ашэстка Аўгініну адзежу, кідае яе на падлогу, потым нагамі падкідае ў дзверы. Аўгіня, не зварочваючы ўвагі, апранае Алесю.

А ў г і н я *(да Алесі)*. Пойдзем, дачушка. Дом гэты быў заўсёды чужы для нас. Знойдзем сабе спосаб і ніхто за наш хлеб не будзе папікаць нас. *(Выходзяць.)*

Бусыга моўчкі стаіць пасярэдзіне хаты.

Карціна другая

Дзея адбываецца ў фальварку Віркуцце. Ноч. На адкрытай верандзе за круглым сталом сядзяць ксёндз Пацэйкоўскі, палкоўнік Дэмбіцкі, беларускі нацдэм Галініч. З глыбі дома чуецца музыка: іграюць вальс, кракавяк і іншыя танцы. Праз тонкую заслону відаць сілуэты танцуючых пар. Час-ад-часу праходзіць польскі вартавы.

П а ц э й к о ў с к і *(у прыемных марах)*. Якое то шчасце, панове, бачыць сваімі вачамі адраджэнне нашай айчыны, разгортванне здушаных раменаў зямлі польскай!

Дэмбіцкі. Нашы гістарычныя традыцыі, ойча пробашч, несмяртэльны. Яны жывуць у сэрцы кожнага паляка. Яны даюць нам сілу і перамогу на вайне, яны ўзбройваюць нас на стварэнне вялікай Польшчы ў яе гістарычных і этнаграфічных межах «ад можа да можа».

Галініч. Так, так, пане палкоўніку. Польшча мусіць стаць першай дзяржавай Еўропы, а Варшава другім Парыжам. Мы, беларусы, цэнім і ўлічваем, панове, Польшчу. Вось чаму мы і звязваем лёс беларускага народа з лёсам вялікай польскай нацыі, бо і ў мінулым іх лёсы былі аднакія. А паколькі Польшча зараз ставіць сабе задачу — разгром большэвізма, пастолькі мы ў меру нашых сіл будзем дапамагаць ёй, чым толькі можам.

Пацэйкоўскі. Натуральна, натуральна, пане Галініч. Усё культурнае чалавецтва павінна злучыцца ў барацьбе супроць комунізма. Але трэба цвяроза пазіраць на рэчы і ў прыватнасці на метады барацьбы. Вы, беларусіны, не настолькі моцныя, каб змагацца з большэвікамі адкрыта. Вы павінны стварыць падпольную беларускую арганізацыю пад шыльдай большэвізма. Праводзячы нібыта праграму большэвікоў, вы павінны тварыць антыбольшэвіцкую справу і выконваць волю маршалка Пілсудскага. Гэту ідэю маршалак цалкам падзяляе.

Галініч (*у захапленні*). Сапраўды, ідэя заслугоўвае вялікай увагі, але яе ажыццяўленне звязана з каласальнымі цяжкасцямі.

Пацэйкоўскі. Але, пане Галініч, бог на тое і розум дае чалавеку, каб цяжкасці ператварыць у радасць перамогі. Пад час сваёй барацьбы вы знойдзеце шырокае падтрыманне ў Польшчы. *(Прыслухоўваецца да гукаў кракавяка.)* Музыка. Польская нацыянальная музыка!.. Колькі імпэту, буры! То — воля і сэрца паляка.

Пад гукі кракавяка ксёндз варушыць галавою, ускідвае плечы. Дэмбіцкі пазірае на яго, пасміхаецца.

Дэмбіцкі. Свенты ойцец — сапраўдны паляк.

Пацэйкоўскі (*да Дэмбіцкага*). Я, проша пана, з мазураў. «А ў мазура така душа, жэ як заграш, то сен руша».

Дэмбіцкі. Айцец пробашч не толькі служка пана бога, пробашч быў-бы добрым ваякам пана Пілсудскага.

Пацэйкоўскі. О, так, так, пане палкоўніку! А калі сутана не дазваляе мне сеч мечам ворагаў Польшчы і пана бога, то яна абавязвае мяне знішчаць іх словам і маімі праектамі.

Дэмбіцкі. Няхай пан бог дапаможа пробашчу.

Уваходзяць пан Крулеўскі і Гэмбіцкі.

Крулеўскі. Добры вечар, панове! *(Вітаюцца.)* Прашу пана палкоўніка прабачыць за спазненне.

Пацэйкоўскі. Пан — наша ахова. У пана шмат справункаў розных.

Крулеўскі. Так, так, ойча пробашч. *(Аглядаецца.)* Пшэпрашам, панове, мосці дабрадзею. Мусім зрабіць канфедэнцыяльную нараду.

Галініч выходзіць. Застаюцца ксёндз, Дэмбіцкі, Крулеўскі і Гэмбіцкі. Садзяцца за стол.

Дэмбіцкі. Што чуваць у пана капітана?

Крулеўскі. Дзенькі богу, пане палкоўніку, усё ідзе ў руку нашай маці-айчыне. Пан Гэмбіцкі *(ківае на Гэмбіцкага)* выконвае планы айца пробашча, планы, якія я цалкам падзяляю.

Дэмбіцкі. Ксёндз пробашч то — наш Макіявелі. А на мове ваеннай ён — дынаміт, што разрывае камень з сярэдзіны.

Пацэйкоўскі. Нішчыць, панове, ворагаў трэба іхжа зброяй. Комунізм будзем біць праз сваіх агентаў, якіх мы зашлем у іх асяроддзе. Вось чаму я арганізую школу, дзе нашы выхаванцы, верныя служкі айчыны і пана бога, будуць знаёміцца з навукай комунізма.

Крулеўскі дае знак Гэмбіцкаму.

Гэмбіцкі *(падымаецца)*. Пшэпрашэм, панове. *(Выходзіць.)*

Пауза. Некалькі парачак праходзіць па верандзе са спевамі і танцамі.

Крулеўскі. Выходзячы з праектаў айца пробашча, мы з панам Гэмбіцкім злажылі адну камбінацыю. Я, панове, хачу прапанаваць яе на вашу ўвагу.

Дэмбіцкі. А якая тая камбінацыя?

Пары выходзяць.

Крулеўскі. Пшэпрашам пана палкоўніка. *(Уваходзіць Гэмбіцкі, пераадзеты рабочым.)* Рэкамендую, панове! Таварыш Краскін, член большэвіцкай партыі. Пры сапраўдных дакументах.

Гэмбіцкі *(разыгрываючы ролю партыйца)*. Вось мой дакумент, таварышы.

Кладзе на стол білет. Дэмбіцкі і ксёндз разглядаюць яго, звяраюць фатаграфію з арыгіналам.

Пацэйкоўскі. Дасканала! Дасканала! Благаслаўляю пана на добрую справу для бога і айчыны. *(Хрысціць.)*

Дэмбіцкі. То добра, то добра! А якую канкрэтна работу будзе праводзіць пан?

Гэмбіцкі. Мой аб'ект — Чырвоная Армія. Мэта — спрыяць перамозе войска пана Пілсудскага. Метады работы ў залежнасці ад сітуацыі.

Дэмбіцкі. Так, так, пане! То добра! Няхай бог дапаможа пану! Айчына-ж яго не забудзе.

Крулеўскі. Мы мусім, пане палкоўніку, зараз-жа пакінуць Віркуцце. Пан Гэмбіцкі павінен сёння-ж перайсці да чырвоных. А я мушу быць у Вепрах.

Дэмбіцкі. У Вепрах? Чаму?

Крулеўскі. У часе карнай экспедыцыі там быў забіты жаўнер і тры ранены. Страляўшыя з лесу невядомыя не знойдзены.

Дэмбіцкі *(тонам загаду)*. Прыняць, пане капітане, меры для зліквідавання хлопскіх паўстанняў.

Крулеўскі. Меры, пане палкоўніку, прыняты.

Дэмбіцкі. Ну, панове, з богам *(развітваюцца)*.

Пацэйкоўскі *(хрысціць Гэмбіцкага)*. Няхай пан бог і матка боска чэнстахоўска бароняць пана.

Крулеўскі і Гэмбіцкі выходзяць. Пацэйкоўскі і Дэмбіцкі ідуць з веранды ў дом. Іграе музыка, танцы ідуць бурным тэмпам. Адсоўваецца з акна тонкая заслона. Відаць госці, паны, паненкі, ваенныя. Вар-

тавы салдат падыходзіць бліжэй, спыняецца, пазірае на танцуючых. З глыбі двара высоўваецца Дарвідошка. Салдат стаіць, пазірае на баль.

Салдат *(уздыхае)*. О пся маць. Залучыць-бы сабе такую паненку. *(Спявае.)*

Умарл Мацэк, умарл,
Юж лежы на дэсцэ,
Жэбысь ему заграць
Подскочыл-бы ешчэ.

Дарвідошка *(сам сабе па адрасу салдата)*. Падскочыш ты, брат, у мяне. *(Пауза.)* Прыліп да акна, як галоднае цялё да каровы. На баб заглядзеўся, мышыны жарэбчык, ну, але... *(Кліча салдата, махае рукою.)* Гэй!

Салдат не адводзіць ад акна вачэй. Дарвідошка свішча. Салдат аглядаецца, адыходзіць ад акна, заўважае Дарвідошку, ідзе да яго, настаўляе стрэльбу.

Салдат. Хто тут, пся крэў?

Дарвідошка. Ціха ты, Бронісь ці Віктусь. Ну, але, маладзіцу прывёў.

Салдат *(заспакоіўшыся, закідае стрэльбу за плячо)*. А... дзе она ест?

Дарвідошка. З тутэйшых месц. За дрэвам стаіць, саромеецца сама ісці, ну, але.

Салдат. Млода?

Дарвідошка. Ёмкая, як калода, а гарачая, як печ. Агонь маладзіца!

Салдат (падкручвае вус). Вядзі мяне да яе!

Дарвідошка ідзе, за ім салдат. Ступіўшы некалькі крокаў, спыняюцца.

Дарвідошка *(кліча)*. Марыся, пану жаўнеру пакажыся!

Голас. Няхай пан жаўнер сам сюды падыдзе, я баюся.

Салдат знімае стрэльбу, стаўляе каля дрэва.

Салдат. Не бойся, душка!

Голас. Я хлопцаў баюся, я да іх непрывычная.

Дарвідошка. Ідзі, не саромся.

Салдат. Млода ешчэ, мусіць?

Голас. На Пятра восемнаццаць будзе.

Салдат рашуча падаецца на голас. Са змроку высоўваецца постаць жанчыны. Салдат хоча абняць яе рукою. Раптам маладзіца хапае салдата і ў момант вока валіць яго на зямлю.

Голас. Ні пікні, гад, бо тут табе магіла!

Салдат. Пан бог з намі і дух свенты.

Голас. Маўчы! Не бог і не дух, а ўзводны Букрэй!

Дарвідошка. Вось, брат, якія цяпер пайшлі маладзіцы. Маўчы, а то горш будзе, ну, але.

Са змроку высыпаюць партызаны і чырвонаармейцы, акружаюць дом. Двое чырвонаармейцаў адводзяць салдата ў глыб двара.

Букрэй. За мной, хлопцы!

Група чырвонаармейцаў і партызанаў ціха ўзыходзіць на ганак. Раптам расчыняюць дзверы і віхрам урываюцца ў пакой на чале з Букрэем і дзедам Талашом, узняўшы вінтоўкі, як для штыкавога бою, займаюць усе выхады і праходы.

Букрэй. Ні з месца! Рукі ўгору!

Сцэна прадстаўляе такі малюнак. Прасторны пакой. Госці за сталом. У цэнтры ксёндз Пацэйкоўскі, пан Дэмбіцкі. За сталом уперамешку ваенныя, тры афіцэры, маладыя і пажылыя дамы. Госці зрываюцца з месцаў. На падлогу падаюць талеркі, куляюцца бутэлькі і чаркі. Некаторыя дамы млеюць. Пацэйкоўскі ад страху кідаецца цераз акно на веранду. З акна высоўваецца шэсць штыкоў.

Дарвідошкаў голас. Не лезь, ксёндз, на штык! Самі пасадзім, калі трэба будзе.

Букрэй *(да афіцэраў)*. Здавайце, паны афіцэры, зброю.

Выходзіць Дэмбіцкі, аддае шаблю і рэвальвер.

Дэмбіцкі *(да афіцэраў)*. Панове! Супраціўляцца мы не можам.

Афіцэры таксама здаюць сваю зброю, іх акружае чырвонаармейскі канвой.

Мартын *(убачыўшы, што адзін з афіцэраў хавае зброю)*. Куды, куды хаваеш. Давай усё!

Букрэй *(паказвае на ксяндза)*. Станавіся, бацька святы, сюды за кампанію.

Дэмбіцкі *(у роспачы)*. Ганьба нам, панове, ганьба!

Дарвідошка (*высоўваецца наперад*). Можа, вам, паночкі, паненка для танцаў патрэбна? Дык вось яна, ну, але. (*Паказвае на Букрэя ў адзенні жанчыны.*) Панскі вартавы да яе там на дварэ сватаўся, ды мала палатаўся.

Дэмбіцкі (*пазнае Дарвідошку, глядзіць на яго з нянавісцю*). І ты, лайдак, з імі!

Дарвідошка. Ну, але. На свой-жа банкет вы мяне не заклікалі.

Наперад выступае дзед Талаш. У адной руцэ трымае вінтоўку, трасе ёю.

Талаш. А цяпер, паны, я запытаю вас, голубе, тфу, каршуны праклятыя. Дзе-ж мой малалетні сын? У які астрог пасадзілі яго? (*Маўчанне.*)

Букрэй. У штабе палка запытаем іх, бацька, аб тваім сыне. Таварыш Насенка!

Насенка. Я, таварыш камандзір!

Букрэй. Вылучы звяно з свайго аддзялення для канвою. Палонных адправіць у штаб палка.

Насенка. Слухаю.

Афіцэраў і ксяндза выводзяць.

Дарвідошка (*выходзіць на сярэдзіну, махае рукой, спявае*).

На падлозе чаркі,
Пабітыя міскі.
Ад Варшавы да Масквы
Шлях не так-та блізкі.

(*Да чырвонаармейцаў і партызанаў.*) Таварышы! Я тут цяпер законны гаспадар. Запрашаю вас за стол!

Карціна трэцяя

Ноч. Густы лес. Два буданы, старыя, накрытыя яловымі галінкамі, якія ад часу павысыхалі, ігліца з іх пасыпалася. Паміж буданоў гарыць агонь. Каля агню сядзіць Дарвідошка. Будзік, абняўшы калені, пазірае на агонь.

Дарвідошка (*спявае*). «Ой, з-пад лесу, лесу цёмнага»... (*Падымае галаву, слухае. На яго твары блукае ўсмешка. Даносіцца густы храп Букрэя.*) Спіць мая маладзіца, як пшаніцу прадаўшы.

Будзік. А ты, відаць, трохі пабойваешся паноў?

Дарвідошка. Я? Не, брат, не ведаеш ты мяне. Ды і сам я да апошняга часу не ведаў, што я за чалавек, ну, але.

Будзік. А цяпер ведаеш?

Дарвідошка. Выходзіць, брат ты мой, я — ваенны чалавек. Палюбіў, ведаеш, ваяваць з панамі, ну, але. Пан, я табе скажу, гэта такая халера, што чым больш дагаджаеш яму, тым меней выйграеш. Дык ужо лепей узяць яго за гніды і трэсці, аж покі духі не павытрасаеш. *(Ізной пяе тую-ж песню, пасля дастае з кішэні плітку шакаладу, разглядае этыкетку).* Паглядзі, Цімох, што тут напісана: такія літары, што не разбярэш.

Будзік *(бярэ шакалад, таксама ўглядаецца).* Мабыць, французскі. Дзядзька з Парыжа прыслаў сваёй палюбоўніцы. У іх-жа, брат, у паноў, усё заграцічнае: сукно на кунтуш і з пяром капялюш. Самі яны без заграніцы кроку не ступяць.

Дарвідошка. От ліха іх матары! Шыкуюць за кошт народа, ну, але. Давай-жа пакаштуем панскіх прысмакаў *(ломіць плітку, дае палавіну Цімоху. Жуюць шакалад, пазіраюць адзін на аднаго.)* Смачны, ліха на яго, ну, але.

З лесу выходзяць Мартын Рыль і Жыбуль, падыходзяць да агню.

Мартын. Што-ж вы, хлопцы, не адпачываеце?

Дарвідошка. А мы, брат, як зайцы, ну, але: адным вокам спім, а другім навокал глядзім.

Жыбуль *(жартам).* А калі вас хто спалохае, дык вы, як зайцы, і ўцякаць будзеце?

Дарвідошка. Ну, брат, дудкі: у нас чуткасць зайчыная, а натура сакаліная.

Будзік ускідае галаву, настаўляе вушы, дае знак маўчаць. Усе заціхаюць. Слухаюць. З лесу даносіцца працяглае выццё воўка.

Будзік. Воўк вые!

Дарвідошка. Воўк, ну, але. Дай-жа, божа, каб ён панскае мяса ўчуў.

Мартын. Гэта не воўк, а Талаш з разведкі ідзе.

Будзік. Ось-жа штукар стары: воўк — і крошкі пабраў.

Рыль адыходзіць ад агню, свішча, пераймаючы дразда. З лесу паказваецца дзед Талаш. З ім ідзе жанчына.

Талаш (*да жанчыны*). Ну, вось, бачыш, голубе, у якую нетру зашыліся мы. Сама ты дарогі да нас не знайшла-б, эге.

Усе з цікавасцю пазіраюць на дзеда Талаша і яго спадарожніцу. Букрэй прачынаецца, падыходзіць да агню.

Талаш. Добры вечар вам, голубе!

Жыбуль. Добры вечар, бацька!.. Во — гэта разведка!

Дарвідошка. Вось, што называецца лёгкая рука, ну, але. Адну маладзіцу я знайшоў, а другую бацька Талаш.

Мартын (*да жанчыны*). Аўгіня. Ты тут? От дык штука!

Аўгіня. Ды гэта мяне дзядзька Талаш завёў сюды.

Талаш. Сядайце, голубе. Сядай, Аўгінька! Вось ты, таварыш Жыбуль, гаварыў, што разам з нашымі людзьмі будуць прыставаць да нас і ворагі, як ты іх называў, забыўся.

Жыбуль. Правакатары.

Талаш. Во, во гэтыя самыя аматары. Вось-жа ты і не памыліўся. Паслухайце, што надумаліся зрабіць заможнікі, войт Бусыга і яго прыяцелі. Яны падсылаюць да нас злодзея і гіцля Саўку Мільгуна, што за грошы, голубе, і роднага бацьку прадасць. Падсылаюць, як партызана, каб выведаць, дзе мы і каб потым, як цялят, пад панскі нож прадаць.

Будзік. О шэльмы! Пусціць іх свечкаю да бога. Я не буду я, калі не пушчу іх у паветра дымам.

Жыбуль. А як вы пра гэта даведаліся?

Талаш. А са мною, голубе, прышла войтава жонка. (*Да Аўгіні.*) Аўгінька, голубе, раскажы, як гэта было.

Аўгіня (*саромеючыся*). Ды я-ж цяпер не войтава жонка, вы-ж гэта ведаеце, дык навошта, дзядзька, мяне так называеце?

Талаш (*па-прыяцельску стукае Аўгіню па плячы*).

Ну, не крыўдуй, голубе. Гэта я для таго, каб іх болей здзівіць. *(Да слухачоў.)* Кінула яна гэтага гіцля войта і болей з ім не жыве, эге.

Жыбуль. Маладзец, Аўгіня!

Дарвідошка. К чорту панскага падлізу!..

Аўгіня *(хвалюецца)*. Ды што-ж мне расказваць, калі дзядзька Талаш сам усё расказаў.

Жыбуль. А ў цябе адразу з'явілася думка, каб папярэдзіць нас?

Аўгіня *(горача)*. Я ў той-жа час хацела расказаць пра іхнюю змову, ды не ведала, куды кінуцца. На шчасце дзядзька Талаш у вёску зайшоў.

Талаш. Дык вось, таварышы грамада. Мы тут мяркуем так, а яны там унь як. Дык што будзем рабіць, голубе? Трэба параіцца, падумаць.

Дарвідошка. А што тут многа думаць, ну, але? Адкруціць наўперад Саўку галаву, а потым войту і падвойцікам.

Будзік. Знайсці дуплянатае дрэва, засунуць гада ў дупло і спаліць, каб не смярдзеў.

Некаторы час на сцэне шум. Букрэй сядзіць каля агню, моўчкі дыміць папяросай, штось думае. Мартын Рыль і Аўгіня стаяць поруч, ціха гутараць. Жыбуль стаіць з дзедам Талашом, а потым падыходзіць да Букрэя.

Жыбуль. Давайце, таварышы, гаварыць па адным. *(Шум заціхае.)*

Букрэй *(падымаецца)*. Таварышы, мы людзі ваенныя. Дысцыпліна перш за ўсё. Мой сказ вам такі: падасланага шпіёна адпусціць.

Голас. Адпусціць адпусцім, але потым ці зловіш яго?

Будзік. Як можна пусціць такога гада? Прыкончыць яго і ўсё.

Жыбуль. Шпіёна адпусціць, няхай сабе панюхае ды ідзе, а мы вуха трымаць будзем востра.

Мартын. Зробім, сябры, так, як раяць нам таварышы Жыбуль і Букрэй. Яны праўду кажуць.

Голас. А як наш бацька думае?

Талаш. Я згодзен з Жыбулем. Давайце так і зро-

бім, бо калі ўжо рабіць, голубе, дык зрабіць так, каб паны патыліцу пачухалі, эге.

Партызаны акружаюць Талаша і Жыбуля, працягваючы гутарку.

Мартын (*які стаяў з боку з Аўгіняй*). Аўгінька, любая, а ты малайчына! Ты не ведаеш, як многа ты зрабіла.

З лесу выходзіць Марка Балук.

Балук. Эй, народ лапцюжны, сярмяжны, слухай: нашага палку прыбывае. Бацька Талаш, госця сустракай!

З лесу выступае польскі салдат. За ім партызаны Нупрэйка і Купрыянчык нясуць насілкі, дзе відна постаць чалавека. Усе сціхаюць, пазіраюць на прышоўшых, недаўменна аглядаюць польскага салдата. Партызаны ставяць насілкі. Дзед Талаш выходзіць наперад, узіраецца на насілкі. Балук варочаецца на свой пост.

Голас з насілак. Бацька, гэта я!

Дзед Талаш. Панасе, голубе! Сынок мой! (*Абнімае сына, ад радасці і хваляванне некаторы час не можа гаварыць.*) А чаму-ж цябе ў насілках прынеслі? Ты ранены?

Панас. У нагу мне трохі стрэльнулі. Але глупства, я сам хадзіць магу.

Талаш (*абнімае Нупрэйку і Купрыянчыка*). Дзякую-ж, дзякую вам!

Да насілак падыходзяць Жыбуль, Букрэй, Рыль, Аўгіня, партызаны, чырвонаармейцы.

Букрэй. Зняць яго з насілак.

Талаш (*расчулены, усхваляваны*). Памажэце, памажэце яму, голубе!

Панас. Ды я сам.

Бярэцца рукамі за плечы партызан-санітараў, вылазіць з насілак; на адну нагу кульгае. Яго нясуць да агню.

Букрэй. Агледзець і перавязаць рану.

Талаш. Ох, сынку! Гэта гэты гіцаль раніў цябе? (*Паказвае на польскага салдата.*)

Панас. Не, бацька, ён мне памог, і мы разам з ім ўцяклі з панскага астрога.

Талаш (*абнімае польскага салдата, цалуе яго*). Даруй, даруй мне, голубе!

Панаса саджаюць на калодку. Букрэй аглядае раненую нагу.

Букрэй. Тут ранілі? (*Стукае лёгка па галёнцы.*) Баліць?..

Панас. Трохі баліць.

Букрэй (*з выглядам вучонага доктара*). Рана ўдачная. Куля прабіла лытку навылёт, а косці не закранула. Дні праз тры танцаваць будзеш, хлопча. Давайце сюды вады, прамыем рану і забінтуем. (*Пазірае на Аўгіню.*) Да рэчы, і сястра ў нас ёсць.

Аўгіня падыходзіць бліжэй. Чырвонаармеец нясе кацялок з вадою, Букрэй дастае з салдацкага ранца пакет, вымае адтуль марлю. Аўгіня абмывае рану.

Аўгіня. Ах, браток ты мой. Дай-жа памыю ножку тваю. Ото маці рада будзе.

Букрэй. У старога салдата толькі бацькі з маткаю не стае, а то ўсё ёсць. (*Забінтоўвае нагу. Потым па-прыяцельску стукае Панаса па плячы.*) Адпачынь і будзеш здаровы.

Панаса нясуць у будан, прыгаварваючы: «Асцярожна! Лягчэй!»

Букрэй (*да дзеда Талаша*). Ну, бацька, дазволь віншаваць са шчаслівым вызваленнем сына. (*Цісне руку.*)

Талаш. Дзякуй, дзякуй, голубе!

Жыбуль (*да польскага салдата*). Дык ты па сваёй волі пакінуў службу ў польскім войску?

Польскі салдат. З панамі, таварыш, мне не па дарозе, і за панскую Польшчу ваяваць не хачу. У советах рабочаму шырэйшая дарога. Я-ж рабочы.

Мартын. А як вам удалося ўцячы?

Польскі салдат. Паставілі вартавым пры астрозе. Кінуўся мне ў вочы падлетак Панас. За што, думаю, яго забралі? Разгаварыўся з ім. Ён расказаў мне пра ўсё. А я рашыў вызваліць хлопца з астрога, а сябе ад панскай службы.

Букрэй. Вось за гэта ты маладзец. А як ранілі Панаса?

Польскі салдат. Агледзеліся хутка. Выслалі пагоню за намі. І злавілі-б, каб не вашы хлопцы. На той час былі яны на ўскрайку лесу.

Купрыянчык. Бачым мы, людзі бягуць у лес, салдат з хлопчыкам, а за імі тры салдаты гоняцца. Ба-

чым, справа няладная, мы і пальнулі па разу ў салдатаў. Яны спыніліся, залеглі і таксама страляць пачалі і ранілі хлопца.

Н у п р э й к а. Ён, бедны, спачатку і не заўважыў раны. Потым ужо кульгаць пачаў.

Ж ы б у л ь *(да польскага салдата)*. А як тваё прозвішча, таварыш?

П о л ь с к і с а л д а т. Кухарык Міхал.

Ж ы б у л ь. Дык дазволь, таварыш Кухарык, пацiснуць тваю чэсную рабочую руку і падзякаваць ад нас усіх за твой учынак.

Жыбуль і Кухарык падаюць рукі, прысутныя выказваюць воплескамі сваё адабрэнне.

Б у к р э й. Таварышы! *(Усе падыходзяць.)* Дык так, таварышы. Задача, што мне паставіў мой камандзір, выпаўнена. Наша першае сумеснае выступленне з вамі, таварышы партызаны, вышла ўдалым. Будзем спадзявацца, што так будзе і ў далейшым. А цяпер мы на некаторы час разлучымся.

Ж ы б у л ь. Так, таварышы. Узвод Букрэя павінен вярнуцца ў сваю часць, і мы застаемся без камандзіра. Першае, што мы павінны зрабіць — абраць камандзіра. Ці так, таварышы?

Г а л а с ы. Трэба, трэба. Трэба абраць камандзіра.

Ж ы б у л ь. Каго-ж паставім за камандзіра?

Г а л а с ы. Талаша! Бацьку Талаша!

Усе кідаюцца да Талаша, які быў каля сына, цягнуць яго наперад.

Б у к р э й. Я таксама, таварышы, стаю за бацьку Талаша. Ён — чалавек змыслы, кемкі, асцярожны, але рашучы і смелы. Я прыглядаўся да яго на паходзе — камандзір ён будзе кругом сто дваццаць.

Т а л а ш. Абярэце, голубе, каго маладзейшага, болей спрактыкаванага ў ваеннай справе. Хоць-бы Мартына Рыля.

М а р т ы н. Не, бацька, цябе!

Г а л а с ы. Бацька Талаш! Бацьку Талаша!

Д а р в і д о ш к а. Няхай бацька Талаш будзе атаман наш!

Ж ы б у л ь *(да дзеда Талаша)*. Чуеце? Народ вас абірае.

Г а л а с ы. Талаш! Талаш!

Т а л а ш *(расчулена)*. Дзякую вам, галубы мае. Яшчэ прашу, абярэце каго-небудзь болей вартага, чым я.

У с е. Талаш! Талаш камандзір!

Т а л а ш *(знімае шапку, кланяецца)*. Дзякую, дзякую. Я буду, галубы, старацца. За кожную кроплю вашай крыві буду дрыжаць. Будзем стаяць адзін за аднаго. Справа наша — біць гвалтоўнікаў, вызваляць нашу зямлю ад ворага. Але паслушэнства, голубе, павінна стаць нашым законам. Я буду слухаць ваш голас, а вы павінны слухаць мяне, бо іначай не будзе ладу. Маім-жа памочнікам дазвольце мне абраць Мартына Рыля.

У с е г а л а с ы. Дазваляем! Мартына! Мартына!

Б у к р э й *(да дзеда Талаша)*. Ну, бацька, віншую і ад усяго сэрца жадаю вам поспеху. Дык памятайце, таварышы: дысцыпліна, паслушэнства. Трымайце вуха востра. Вораг хітры, і сіла яго немалая. Не адрывайцеся ад Чырвонай Арміі, дапамагайце ёй, а яна дапаможа вам: усе мы робім адну справу.

Т а л а ш. Шкада, шкада, голубе, разлучацца з вамі. Але, калі трэба, то трэба. *(Да Мартына Рыля.)* А ці не час варту змяніць? Хто на чарзе?

Б у д з і к і Д а р в і д о ш к а. Мы.

Т а л а ш. Дык ідзіце змяніце вартавых.

Будзік і Дарвідошка выходзяць.

Б у к р э й. Таварышы чырвонаармейцы, збірацца ў дарогу. Камандзіру першага аддзялення выслаць дазор. Кірунак трымаць на Рудню. *(Да польскага салдата.)* А ты, таварыш Кухарык, пойдзеш з намі — не як палонны, а як наш таварыш.

Кухарык моўчкі ківае галавою. Ч ы р в о н а а р м е й ц ы строяцца. Аддзялённы камандзір вылучае дазор.

Б у к р э й *(развітваецца з дзедам Талашом)*. Ну, бацька, усяго добрага. *(Падае руку Жыбулю, Мартыну Рылю.)*

З будана выходзіць Аўгіня, ведучы Панаса. Панас зварочваецца да Букрэя.

Панас. І я хачу, дзядзька, развітацца з вамі.

Букрэй. Ах, мілы ты мой! Ды я цябе і сам не забыў-бы. Бывай-жа здаровы! *(Падае Панасу руку. Да Аўгіні.)* Ну, сястра, усяго добрага.

Аўгіня. Усяго, усяго вам добранькага.

Букрэй *(да партызанаў)*. Шчасліва аставацца, таварышы. Слухайце вашых камандзіраў. *(Знімае шапку, трасе ёю ў паветры.)*

Партызаны *(таксама знімаюць шапкі, махаюць імі)*. Шчаслівай дарогі!

Узвод рушыць, ідзе ў лес, знікае з вачэй. Партызаны моўчкі праводзяць іх поглядам. З лесу выходзяць Цімох Будзік і Марка Балук.

Будзік. Прышоў Саўка Мільгун. Затрымалі на Татарскай паляне.

Паведамленне Будзіка адразу мяняе настрой прысутных. Шум.

Галасы. Прышоў! Прадажная шкура!

Жыбуль. Ціха, таварышы. І выгляду не паказаць, што мы ведаем, чаго ён прышоў сюды. Памятайце гэта, таварышы. Пакінем тут бацьку аднаго: няхай ён з ім гутарыць.

Талаш. Эге, голубе. Я ўжо тут надзяру яму лазы на лапці. А вы, сябры, пахавайцеся. Нупрэйка, перанясі Панаса ў будан. А цябе, Аўгінька, ніякім чынам ён не павінен бачыць.

Усе разыходзяцца, застаецца дзед Талаш і Будзік.

Талаш *(да Будзіка)*. Ідзі-ж, сынку, вядзі яго. *(Будзік выходзіць. Дзед Талаш падыходзіць да будана.)* Ну, як табе паводзіцца, сынку!

Панас *(з будана)*. Добра. Болю ў назе бадай што і не чуваць.

Талаш. Ну і добра, голубе. Ты-ж, сынку, маўчы, нічога не гавары.

Панас. Я толькі буду слухаць.

Дзед Талаш адыходзіць ад будана, садзіцца каля агню, накладае тытунь у люльку. Паказваюцца Будзік і Саўка.

Будзік. Вось, бацька, прывёў я ваяку. Партызанам хоча быць.

Т а л а ш. Добра, сынку, добра!.. Ну, здароў, Саўка! *(Падае Саўку руку.)* Што-ж павяло цябе, сынку, на гэту справу.

С а ў к а. Не магу змірыцца — такія крыўды чыняцца людзям.

Т а л а ш. А якую маеш крыўду?

С а ў к а. Мяне яны, сказаць, не пакрыўдзілі, але не магу спакойна глядзець, як другіх крыўдзяць. Вось Мартынаву хату спалілі. Кандрата Буса, майго, можна сказаць, прыяцеля забілі. Дык чаго мне маўчаць? Хачу з вамі быць, паноў разам біць.

Т а л а ш. Добра, сынку, добра! Прымаю цябе ў сваё войска. Ды памятай, голубе: слухаць павінен. У нас паваеннаму — строга. Сядай. Дам табе даручэнне, ты мусіш яго выпаўніць.

С а ў к а *(з запалам)*. Усё буду рабіць, што загадаеце.

Т а л а ш. Дужа добра, голубе. Дык вось, сынку. Ідзі разведай, ці многа панскага войска ў Вепрах і куды яны салдатаў гоняць. Прыслухоўвайся ды прыглядайся. Ды, глядзі, сынку, язык трымай за зубамі. Што ведаеш пра нас — ні гу-гу!

С а ў к а. Слухаю. Буду маўчаць, покі зубы тырчаць.

Т а л а ш *(прыкідваючыся стомленым, пазяхаючы)*. Вось і ўсё покі што, старайся-ж, голубе.

С а ў к а *(разглядаючыся, як злодзей)*. І вы, бацька, адзін жывеце тут?

Т а л а ш. Усяляк бывае: і адзін і хто-небудзь у падсуседзі прыдзе. Найчасцей начуем тут, голубе.

С а ў к а. І шмат народу начуе тут?

Т а л а ш. А бывае, сынку, чалавек з шэсць, эге. Дык прыходзь, голубе, з сваімі навінамі і не пазней заўтрашняга вечара. Раніцою нас тут не будзе.

С а ў к а. Добра, бацька... Ну, я пайшоў. Саўка і воўк — родныя браты... Бывай, бацька.

Выходзіць. Будзік яго праводзіць. Дзед Талаш пазірае ўслед, моўчкі ківае галавою. Потым свішча, пераймаючы саву. Выходзіць М а р т ы н.

Т а л а ш. Ну, голубе, у гэту ноч госці прыдуць да нас. Што будзем рабіць?

М а р т ы н. Што-ж рабіць? Гасцей сустрэць. Падрыхтавацца.

Т а л а ш. А дзе-ж Аўгіня?

Г о л а с П а н а с а. Бацька, падыдзі да мяне.

Дзед-Талаш ідзе да Панаса.

М а р т ы н *(ціха гукае)*. Гэй!

Выходзіць А ў г і н я.

А ў г і н я. А што-ж я рабіць буду, Мартын?

М а р т ы н. Будзеш, Аўгінька, жыць і нам дапамагаць. Усё жыццё блукалі мы адно каля аднаго, а цяпер разам пойдзем.

А ў г і н я *(пазірае Мартыну ў вочы, пасміхаецца хітра)*. А чорт на язык табе не сядзе?

М а р т ы н. Не смейся і не жартуй, Аўгінька! Ты для мяне зноў тая-ж, што была калісь. А чорта з языка я выплюну... Алеську даглядай. Эх, хацеў-бы я яе пабачыць.

А ў г і н я *(апускае вочы, журботна)*. А яна бедная і не ведае, хто бацька яе.

М а р т ы н. А ты прыдзеш зараз у вёску, скажы ёй... Я хутка ў разведку пайду. Трэба выканаць заданне. Разам і пойдзем. А ў дарозе аб усім пагутарым.

А ў г і н я. Разам? Няўжо, Мартын, разам?

М а р т ы н *(туліць яе да сябе)*. Аўгінька! Мы не бачылі яшчэ радасці, не ведалі шчасця. А яно прыдзе. Я от сэрцам сваім чую яго. Прагонім, вынішчым панскую брыду і ўсё, што замінае жыць... Мы-ж не адны, Аўгінька. З намі Чырвоная Армія, Совецкая Расія, усе яе народы. Мы яшчэ пажывем, Аўгінька.

А ў г і н я. А каб-жа гэта было так.

М а р т ы н *(туліць да сябе Аўгіню. Спявае)*.

Ты прыдзі, вясна жаданая,
прыдзі,
Гукам жыцця, песняй працы
загудзі,
На узгоркі, на нізіначкі
зірні,
Сон трывожны, сон цяжкі наш
разгані.
Ты нясі нам радасць, сілачку
нясі,

Нашу волю да змагання
абудзі.
Ты ляці на крыллях выраю
хутчэй,
Абласкай цяплом пахілых,
абагрэй.
Наша жыцце, нашу долечку
пабач...

Уваходзяць Жыбуль і Балук.

Жыбуль. А дзе бацька Талаш?

Талаш (*выходзіць з будана*). Тут я, голубе, тут... Ну, сябры, не будзем зводзіць часу. Саўка не пазней ночы паноў прывядзе.

Жыбуль. Абдумаць трэба ўсё да дробязей.

Талаш. Сцягнем сюды бліжэй народ. Па ўсіх дарогах і сцежках варту паставім. Займіся гэтым ты, Марка. А табе, голубе Мартыне, разведкаю ведаць. Эй, Нупрэйка! Панаса перапраў у зацішнейшае месца.

На кароткі час сцэна зацямняецца. Потым вырысоўваецца тая-ж абстаноўка. Затухшы агонь. Буданы пустыя. Пачынае развідняцца. У лесе ціха і пуста. Здалёку даносіцца звонкі крык чаплі, аклікаецца журавель, пасвіствае дрозд. Лес поўніцца рознастайнымі птушынымі галасамі. Галасы птушак змаўкаюць. Раптам цішыню разрывае воўчае выццё. З-за дрэва асцярожна высоўваюцца людскія постаці, акружаюць буданы. Разглядаючыся і крадучыся, уваходзяць польскія паліцэйскія. Адзін з іх, рыжавусы, з рэвальверам у правай руцэ і з ліхтаром у левай, крадзецца да будана, асвятляе яго ліхтаром, заходзіць у сярэдзіну. Выходзіць з дзяружкаю ў руках.

Рыжавусы. Пся крэў, апазніліся! Сышоў лайдак.

Група паліцэйскіх падыходзіць да вогнішча, мацае попел.

Голас. Попел яшчэ цёплы.

Рыжавусы ціха свішча. З лесу выходзяць паліцэйскія, збіраюцца ў кучу.

Рыжавусы. О пся маць. А ён, пёс стары, дзесь блізка тут... Зачакайце...

Дарвідошка (*саскоквае з дрэва*). Складай зброю. Рукі ўгору!

На сцэну ўрываюцца партызаны, узяўшы вінтоўкі як для штыкавога бою, шчыльным кругам ахопліваюць паліцэйскіх. Ад нечаканасці і страху паліцыя нямее.

Рыжавусы. Езус-Марыя!

Дарвідошка *(высоўваецца з першых радоў)*. Не паможа табе ні Езус, ні Марыя, ні Тодар з Тадораю. Ну, але. Давай сюды пісталет.

Паліцэйскія моўчкі складаюць зброю.

Талаш. Ну, што, панскія сабакі? Крыві нашай хочаце.

Абураныя галасы. Смерць сабакам! Да сценкі!

Талаш. Вы чуеце свой прысуд? Эге, паны: ашукаліся вы... Агледзьце, хлопцы, іх кішэні, ці не знойдзеце дакуменцікаў якіх.

Дэфензіўшчыкаў абшукваюць. У гэты час два партызаны прыводзяць Саўку Мільгуна.

Балук. Вось праваднік іхні, уцячы хацеў.

Талаш. Дык гэта ты, сынку, такі партызан?

Саўка *(кідаецца ў ногі дзеду Талашу)*. Даруй, бацька, па несвядомасці на грэх пайшоў.

Нупрэйка. Гад!

Купрыян. Прадажная шкура.

Голас. Смерць яму!

Талаш. Зробім, хлопцы, па закону. Ваша, голубеграмада, слова — закон. Які будзе ваш прысуд?

Будзік. Сабакам сабачая смерць!

Талаш. Ці ўсе згодны?

Галасы. Усе згодны. Смерць панскім сабакам!

Талаш *(дае знак рукою)*. Вядзеце іх і зрабеце па закону. *(Да Маркі Балука.)* Табе, Марка, даручаю выпаўніць прыгавор.

Балук. Слухаю.

Паліцэйскіх і Саўку вядуць у лес. На сцэне застаюцца дзед Талаш і Жыбуль. Залп.

Талаш. Ці правільна зроблена, таварыш Жыбуль?

Жыбуль. Так, так. Ворагаў трэба знішчаць.

Уваходзіць Мартын Рыль.

Мартын. Таварышы! Патрабуецца тэрміновая дапамога нашай арміі. Батальён Шалёхіна акружан палякамі і прыціснут да Прыпяці. Сродкаў для пераправы няма.

Жыбуль. Верныя весткі?

Мартын. З Букрэевага ўзвода перададзены.

Жыбуль. Прысці на дапамогу — наш таварыскі абавязак.

Талаш. Паможам, паможам, голубе! Выратуем. Мартыне-голубе, трубі збор!

Рыль трубіць у паляўнічы рог. Сходзяцца партызаны.

Талаш. Таварышы грамада! Настаў час, калі мы павінны пайсці на дапамогу Чырвонай Арміі: батальён, з якім мы цесна звязаны, акружылі палякі, прыперлі да Прыпяці, батальёну няма куды падацца.

Галасы. Трэба дапамагчы.

Талаш. Дык у паход, голубе-хлопцы!

Галасы. У паход.

Партызаны строяцца ў паходную калону. У першых радах калоны зачынаецца песня. Яе падхопліваюць усе. Апошнія рады партызанаў знікаюць з вачэй.

Запявала

Эх, з-за лесу ды з-за гор
Сонца выплывае.

Хор

Зашумі ты, цёмны бор,
Пушча векавая!
Пойдзем, пойдзем ваяваць
Долю, волю здабываць.

Запявала

Расступіцеся лясы
Перад нашай сілай!

Хор

Няхай стануць верасы
Панскаю магілай.
Будзем, будзем гнаць паноў,
Біць, як чортавых сыноў.

Запявала

Эй, вядзі-ж ты нас на бой,
Камандзір удалы!

Хор

Абаронім край мы свой
Ад ліхой навалы.
Гайда-ж, гайда-ж у паход
Нішчыць люты панскі зброд.

Заслона

АКТ ЧАЦВЁРТЫ

Карціна першая

Ноч. Сярод лесу невялічкі ўзвышак, атулены дрэвамі. На ўзвышку сядзіць група камандзіраў: Шалёхін, Путнік, Пятраш, Грыгарук. Пад дрэвамі ляжаць чырвонаармейцы.

Грыгарук. Прабівацца? З чым прабівацца?

Шалёхін. Дык што-ж, па-твойму, сядзець, як мышам у мышалоўках, і чакаць?

Пятраш. Выбар спосабаў вырвацца з мяшка не дужа вялікі: прабіцца на Карначы або пераправіцца праз Прыпяць.

Грыгарук. Не маючы патронаў, ні сапёрнай часці, нават тапароў, каб збіць звычайны плыт.

Шалёхін. Эх, раздзяры яго чорт! А прыдумаць нешта трэба. Краскін, сукін сын, здорава намуціў: запэўняў, што тут ёсць пераправа цераз Прыпяць... Да рэчы, дзе ён? Чаму яго няма на нарадзе?

Грыгарук. Ды ён цяпер сам не свой ходзіць. У балоце па вушы выкачаўся, шукаючы пераправы.

Путнік. Не ведаючы броду, не сунься ў ваду.

Уваходзіць Краскін.

Шалёхін *(накідаецца на яго)*. Ты дзе ходзіш? Чакаем цябе, а ты прапаў.

Краскін. Ну, таварыш камандзір, першы крок для фарсіравання Прыпяці зроблен — дарога да яе пралажана.

Шалёхін *(сярдзіта)*. Ну, а далей што?

Краскін. Добры пачатак — палавіна справы, таварыш камбат.

Путнік. А як з другою палавінаю?

Краскін. А падручны матэрыял навошта?

Путнік. Амерыку адкрыў, ды ў нас ніводнага тапара няма, каб збіць звычайны плыт. Ты-ж гэта маеш на ўвазе?

Краскін. Гэта, толькі гэта. І плыт ужо, можна сказаць, гатовы.

Шалёхін. Колькі чалавек на яго можна пасадзіць?

К р а с к і н. За адзін рэйс можна перакінуць чалавек дваццаць.

Ш а л ё х і н. А колькі часу спатрэбіцца на адзін рэйс?

К р а с к і н. Ну, колькі-ж? *(Прыкідвае.)* З поўгадзіны зойме.

Ш а л ё х і н. А цяпер займіся арыфметыкай: падзялі шэсцьсот на дваццаць.

П я т р а ш *(іранічна)*. Па падручніку Кісялёва выходзіць трыццаць. Гэта значыць пятнаццаць гадзін.

Ш а л ё х і н. А той бераг Прыпяці разведан?

К р а с к і н. Разведкі туды, наколькі мне вядома, не пасылалі.

П у т н і к *(жартліва)*. Лягчэй табе, Пятраш, сказаць польскую скарагаворку: не пепш, Петшэ, вепша пепшэм, бо пшэпепшыш, Петшэ, вепша пепшэм, — чым Краскіну пераправіць нас за Прыпяць.

Ш а л ё х і н. Кінь глупыя жарты! *(Да Краскіна.)* Праяўляць ініцыятыву — справа пахвальная. Але калі гэта ініцыятыва мяжуе па меншай меры з наіўнасцю, дык лепей не праяўляць яе.

Г р ы г а р у к. Гэта, бадай што, і верна.

К р а с к і н. Мы павінны перапрабаваць усе меры, каб выратавацца. Я здорава ашукаўся, але я хачу акупіць сваю памылку.

Ш а л ё х і н. І зрабіць другую.

К р а с к і н *(пакрыўджана)*. Будзьце ласкавы, таварышы, запрапануйце іншы спосаб, што-небудзь лепшае. Я буду бясконца рад.

Ш а л ё х і н. Ах, чорт яго раздзяры! Залезлі, як у нерат: ні ўзад, ні ўперад. На чым-жа, таварышы, спынімся? Які прыняць план?

П у т н і к. План адзін: разарваць нечаканаю атакаю найболей слабае звяно абцугоў і прабівацца на лінію Карначы — Ставок, каб далучыцца да сваіх часцей.

П я т р а ш. Патронаў малавата, дружа. Але ў нашым становішчы гэта найболей правільны шлях.

К р а с к і н. Байцы стомленыя, суткі не елі. Настрой, таварышы, паніжаны... Трэба гэта прыняць пад увагу.

Ш а л ё х і н. На мне, таварышы, як на камандзіру часці, ляжыць уся адказнасць за тое цяжкае становішча, у якім апынуўся батальён. Таксама адказваю я і за далей-

шы яго лёс. Дык вось. На ўсходзе сонца мы зробім рашучую спробу вырвацца з мяшка. Нечаканым ударам абрушымся на правы фланг праціўніка. Каб адцягнуць яго ўвагу, рота Путніка завязвае бой у цэнтры абхвату. Размеркаванне баявых участкаў і задачу кожнаму камандзіру я дам своечасова. Для гэтага, таварышы камандзіры, праз гадзіну зайдзіце да мяне. У нашым распараджэнні тры-чатыры гадзіны. Скарыстайце іх для найлепшай падрыхтоўкі прарыву. А цяпер, таварышы, па сваіх месцах.

Ротныя камандзіры. Ёсць, таварыш камандзір.

Разыходзяцца. Застаецца адзін Шалёхін. Некаторы час сядзіць моўчкі, абапёршы галаву на далоні.

Шалёхін *(сам з сабою)*. Становішча паршывае... І як гэта я даверыўся?.. Тфу ты, чорт цябе раздзяры... А іншага выйсця няма. Прабіцца якою-б то ні было цаною. *(Дастае палявую карту, разважае ціха.)*

Паказваецца Букрэй.

Букрэй. Можна да цябе на хвілінку, таварыш камандзір?

Шалёхін. А, гэта ты, Букрэй!

Букрэй. Мае разведчыкі данеслі, таварыш камандзір, што палякі пераправілі на той бок Прыпяці тры батарэі.

Шалёхін. Стала быць, дружок, яны прыпускаюць, што мы будзем перапраўляцца цераз раку. Ну, і чорт іх раздзяры. Мы выбралі рашэнне прабіцца на Карначы, самае вернае ў нашых умовах.

Букрэй. Таварыш камандзір, а ці не адлажыць нам прарыў яшчэ на суткі? Я перадаў у штаб партызанскага атрада аб нашым становішчы. Там пры штабе таварыш Жыбуль. Ён падыме партызанаў, каб нам памагчы.

Шалёхін. Я ў гэтым не сумняваюся. Але кожная гадзіна мяняе суадносіны сіл, кожная адтэрміноўка прарыву змяншае шансы на поспех. Сваё рашэнне я пакідаю ў сіле... Што яшчэ маеш сказаць, Букрэй.

Букрэй *(паціскае плячамі)*. Ёсць адна рэч, аб якой я нават не адважваўся сказаць табе, таварыш камандзір.

Шалёхін. Гавары, гавары, брат!

Букрэй. Справа вось у чым, таварыш камандзір.

Мне сказаў Кухарык, салдат, які перайшоў да нас разам з Талашовым Панасам, што нашага Краскіна ён бачыў сярод польскіх афіцэраў.

Ш а л ё х і н *(незаметна ўздрыгвае)*. Ну, гэта проста нейкае непаразуменне, глупства.

Б у к р э й. Я таксама не надаў значэння словам Кухарыка, але гэта паведамленне мяне заскрэбла дужа непрыемна, і я рашыў пагаварыць з табою, таварыш камандзір. Мала што.

Ш а л ё х і н. Правільна, Букрэй, правільна... Дзякую табе за паведамленне. Дарэчы, вось што. Паколькі ты тут, перадаю табе баявую задачу. Вазьмі свой узвод і заставайся ў ар'ергардзе для прыкрыцця батальёна ў час нашай аперацыі.

Б у к р э й. Ёсць, таварыш камандзір.

Ш а л ё х і н. Ну, цяпер можаш ісці. Яшчэ раз дзякую. *(Букрэй паварочваецца, выходзіць.)* Стой, дружок... Вось што. Аб Краскіну нікому ні слова і пашлі мне Кухарыка.

Б у к р э й. Слухаю, таварыш камандзір.

Букрэй выходзіць. Шалёхін зноў застаецца адзін. Задумваецца.

Ш а л ё х і н. Чорт яго знае... Гм. Ну, добра. *(Азіраецца навокал, запыняе погляд на чырвонаармейцах, якія спяць крэпкім сном.)* Натаміліся, бедныя, спяць сном праведнікаў. І не дзіва, тры ночы не прыкладалі галоў.

Кладзецца на дол, падпірае галаву рукою. Ляжыць нерухліва. Потым прахопліваецца, рука машынальна намацвае рэвальвер. З лесу высоўваюцца два сілуэты.

Ш а л ё х і н *(Настаўляе наган)*. Хто там?

В а р т а в ы. Гэта да вас, таварыш камандзір.

Т а л а ш *(падымае ўгару палец, дае знак маўчаць)*. Цсс! Гэта я — Талаш. І Жыбуль. Паратунак нясем вам.

Ш а л ё х і н *(праціраe вочы)*. Талаш? Жыбуль? Сон гэта ці што? *(Устае. Жыбуль і дзед Талаш падыходзяць да яго.)*

Ж ы б у л ь. Здароў, брат!

Ш а л ё х і н *(абнімае Жыбуля)*. Здароў, здароў, браток! *(Да дзеда Талаша.)* Здароў, бацька!

Т а л а ш. Падымайце, голубе, байцоў, і зараз-жа ў паход.

Ш а л ё х і н *(здзіўлена)*. У паход?

Т а л а ш. Цсс! За намі на Прыпяць: наш флот і нашы матросы чакаюць вас, голубе.

Ж ы б у л ь. Мабілізаваны лодкі і чаўны. Аддавай загад на пасадку.

Краскін незаўважана выпаўзае з-за кустоў, падслухоўвае.

Ш а л ё х і н. Пастойце, таварышы. Тры белапольскія батарэі з таго берага чакаюць нашай пераправы.

Т а л а ш. Ведаем, голубе, ведаем. Цяпер гэтыя батарэі больш не панскія, а нашы, рабоча-сялянскія.

Лес ажывае. Збіраюцца камандзіры, чырвонаармейцы.

Ш а л ё х і н. Таварышы, я адмяняю свой загад. Заразжа ціха, без мітусні і шуму, арганізавана, весці роты для пераправы на лодках.

К р а с к і н. А ўсё-ж-такі, таварышы, па сутнасці мой план бярэ верх.

Ш а л ё х і н. Фядот, ды не тот, таварыш Краскін! Ты будзеш пры мне неадлучна.

Уваходзяць Б у к р э й і К у х а р ы к у форме польскага салдата.

К у х а р ы к *(углядаецца ў Краскіна)*. Пан Гэмбіцкі?

Краскін бляднее, потым кідаецца бегчы. Букрэй хапае яго за шынель.

Б у к р э й. Позна ўцякаць!

Карціна другая

У штабе белапалякаў. Пrасторны пакой, абстаўлены ў панскім гусце. Пры адной сцяне стаіць стол. На стале пісьмовы прыбор, паперы, ваенныя карты. На сцяне вісіць карта Польшчы. Крулеўскі чытае апошнія навіны і данясенні. Афіцэр стаіць каля карты, павешанай на сцяне, разглядае раён ваенных аперацый. У меру чытання Крулеўскі ўсё болей і болей хмурыцца. Нарэшце ўскідае плячамі, кладзе паперы на стол.

К р у л е ў с к і. О, сто д'яблаў! І як гэта магло здарыцца? Не разумею. *(Сядзіць моўчкі, абапёршы лоб на далонь.)*

Афіцэр (*адрываецца ад карты, пазірае на Крулеўскага*). Што так здэнтанавала пана капітана?

Крулеўскі. Наш план і наша стратэгія, пане паручніку, пайшлі псу пад хвост.

Афіцэр (*пацiскае плячамі*). Не разумею пана капітана.

Крулеўскі (*ківае на карту*). Батальён чырвоных шайтанаў, прыпёрты да Прыпяці і фактычна акружаны, вырваўся з мяшка, не страціўшы ні аднаго чалавека. Але гэтага мала, пане паручніку, тры нашы батарэі, перапраўленыя на другі бераг Прыпяці, захоплены ворагам... О пся маць!

Афіцэр (*у здзіўленні ўскідвае плячамі*). Фацэція... А што-ж пан Гэмбіцкі?

Крулеўскі (*перабівае*). Пан Гэмбіцкі зрабіў усё, што можна зрабіць. Болей таго, ён у рот палажыў нам увесь большэвіцкі батальён. І не яго віна, што мы не патрапілі з'есці яго.

Афіцэр (*разводзіць рукамі*). Толькі шайтан мог пераправіць сваіх д'яблаў і вырваць іх з пасткі.

Крулеўскі. У тым-та і бяда, што шайтана мы не злавілі, пане паручніку.

Уваходзіць легіянер.

Легіянер (*бярэ пад казырок*). Да пана капітана войт інтарэс мае.

Крулеўскі (*у злосці*). Да ста д'яблаў твайго войта!.. Пачакай. Закліч яго тутай.

Легіянер прыводзіць Бусыгу.

Бусыга (*нізка кланяецца*). Дзень добры, яснавяльможнаму панству.

Крулеўскі (*мяняе тон, далікатна*). Дзень добры пану войту! Проша сядаць. (*Бусыга садзіцца.*) Што мае сказаць пан войт.

Бусыга. Нядобрыя навіны, вяльможны пане-васпане.

Крулеўскі. А якія-то навіны?

Б у с ы г а. У лесе каля смалакураўскіх буданоў пастухі знайшлі забітых паліцыянтаў і майго чалавека Саўку. Ён быў прыстаўлены, пане-васпане, асачыць табар старога разбойніка Талаша і павёў туды паліцыю, і ніхто назад, я так думаю, адтуль не вярнуўся.

А ф і ц э р. Матка боска! О шайтан стары!

К р у л е ў с к і *(да афіцэра)*. Што робіцца ў нас, пане паручніку!

Б у с ы г а. Партызанскі зброд, вяльможны пане-васпане, расце. Ён ужо мае свайго камандзіра, атамана шайкі. І гэты атаман, я так думаю, ні хто іншы, як стары Талаш. А правая рука яго — вядомы Рыль, што быў арыштаваны ды збег з-пад канвою. Запраўляе-ж і канаводзіць усім бальшэвіцкім збродам нейкі Жыбуль. Яго павуцінаю аблытаны ўсе вёскі.

К р у л е ў с к і. Разблытаць і вымесці, пане паручніку, усю павуціну, а павука на агні спаліць.

А ф і ц э р *(дастае са стала папку, гартае)*. Так, так, пане войт: Жыбуль значыцца ў спісках, як самы небяспечны. Нашым агентам аддадзен катэгарычны загад злавіць яго, пане капітан.

К р у л е ў с к і. Час, час нам, пане паручніку, залучыць яго ў свае рукі.

Б у с ы г а *(дастае з кішэні лісток)*. Вось, проша панаваспана, іхні лісток, брыдкі і агідны, я так думаю.

Крулеўскі і афіцэр бяруць лісток, разглядаюць.

К р у л е ў с к і *(чытае ўголас)*. «Тоўстамордаму свінячаму войту Бусыгу. Ведай, панскі падбрэхіч, цябе чакае тое самае, што і твайго Саўку. Не цяпер, дык у чацвер будзем судзіць і цябе, як судзілі панскіх шпегаў, а разам з табою і тваіх бязмозглых паноў, і ў першую чаргу твайго»... *(Кідае лісток.)* О пся маць!

Бусыга падымае лісток і аддае падышоўшаму афіцэру.

А ф і ц э р. «І ў першую чаргу твайго задрыпу пана Крулеўскага. Занясі яму гэта пісьмо — няхай пачытае і ён. Мы дазваляем яму ўкусіць сябе за тое месца, якое ён выбярэ сам».

А ф і ц э р. Якое нахабства!

Узрушаны Крулеўскі шпарка ходзіць па пакоі, потым запыняецца каля Бусыгі.

Крулеўскі. Няхай пан войт зробіць распараджэнне выслаць у лес фурманкі. Загінуўшых на варце айчыны няхай агледзіць камісія на чале з панам следчым і доктарам, пасля чаго пахаваць урачыста пры імшы і касцельным звоне.

Бусыга. Слухаю пана!

Крулеўскі. Пан войт павінен прыняць захады для выкрыцця злачынцаў. Гэтага патрабуюць інтарэсы маткі Польшчы і ўласныя інтарэсы пана войта.

Бусыга. Слухаю пана!

Крулеўскі. Пан войт можа быць вольным. *(Лёгка ківае галавою.)*

Бусыга. Довідзэння, панове.

Бусыга выходзіць, нізка пакланіўшыся. Афіцэр сядзіць, перагортвае паперы, потым адкладае іх, барабаніць пальцамі па стале.

Крулеўскі *(прайшоўшыся па пакоі)*. Што, пан паручнік, скажа на гэта?

Афіцэр. А трэба, пане капітан, прысляшыць высылку ў лес вайсковых часцей для поўнага зліквідавання шаек бальшэвіцкіх бандытаў.

Крулеўскі. Так, так: пан паручнік мае рацыю, мосці дабрадзею. Трэба, нарэшце, скончыць з гэтым хлопскім збродам. За барбарскую расправу з агентамі польскага жонду, за нахабныя лісткі — расстрэл на месцы кожнага бандыта. Халупы іх пусцім дымам у паветра. *(Зноў у абурэнні ходзіць па пакоі.)* Я сам, пане паручніку, мосці дабрадзею, станаўлюся на чале карнай экспедыцыі.

Афіцэр. І гэта будзе, пане капітан, вернай гарантыяй поўнага вынішчэння бальшэвіцкіх карэнняў па вёсках.

Крулеўскі *(пыхліва стукае кулаком па стале)*. Яны адчуюць маю руку, пане паручніку, мосці дабрадзею!

Уваходзіць легіянер.

Легіянер. Пане капітан. Прывялі затрыманых: жабрака з кабетаю.

Крулеўскі. Жабрака? А на д'ябла ён?

Легіянер. Жабрак, пане капітан, падазроны.

Афіцэр. Трэба, пане капітан, зірнуць на яго.

Крулеўскі. Ну, то вядзі яго сюды.

Легіянер адчыняе дзверы. У пакой уваходзіць жабрак у лахманах, абвешаны торбамі, з доўгім кіем, з сіваю бародкаю, збітаю ў касмыкі. Пераступіўшы парог моўчкі, запыняецца. Стаіць і трасецца. Крулеўскі і афіцэр моўчкі ўглядаюцца ў яго.

Крулеўскі. Сконд ты ест?

Жабрак (*не разумее*). Га?

Афіцэр. Адкуль ты?

Жабрак. З лесу. Адкуль-жа я?

Крулеўскі. А хто ты такі?

Жабрак. Га? Жабрак я.

Крулеўскі. А чаго ты трусішся?

Жабрак. Напалохалі мяне, панок.

Крулеўскі. Хто напалохаў?

Жабрак. Га? Ну, хто-ж? Яны, чэрці. З дрыгвы павылазілі. А дрыгва там вялікая. Людзі не ходзяць па ёй: ступіш — правалішся і наверх не выбярэшся.

Крулеўскі. Раскажы нам падрабязна пра іх. Мы ніколі не бачылі чарцей.

Жабрак. Кінь, панок, пытацца пра іх. Сніцца паганыя потым будуць.

Афіцэр. Не, сноў мы не баімся. А ці не пакажаш нам тое месца, адкуль яны павылазілі?

Жабрак. Ой, баюся я. Але з вамі, паночкамі-ваякамі, не так страшна. Гэта, як ісці адсюль, дык за Доўгім бродам.

Крулеўскі. Стой! Лжэш, галгане. (*Хапае жабрака за бародку. Барада застаецца ў руцэ Крулеўскага*). Ну, мосці дабрадзею, што-ж скажаш ты цяпер?

Афіцэр (*узіраецца ў твар жабрака*). Пастой, пастой каханы. Дзе гэта бачыў я тваю хамскую морду. (*Прыпамінае, пасля кароткай паузы да пана Крулеўскага.*) Пане капітан! А гэта той самы, што з-пад канвою збег, Мартын Рыль.

Крулеўскі (*уражаны*). Рыль? Ты Рыль?

Рыль не адказвае. Афіцэр зрывае з яго торбы і лахманы. З-пад лахманоў паказваецца наган. Афіцэр яго вырывае.

Афіцэр (*да Крулеўскага*). Пан капітан памятае. Гэта яго пан капітан наказваў канвою глядзець, як свае вока.

Крулеўскі (*прыглядаецца да Рыля*). А, памятаю, кандыдат у большэвіцкія камісары?.. Ну, цяпер ты будзеш віляць, як сабака хвастом?

Мартын (*панура*). Я не панскае пароды.

Крулеўскі. О, які ганарысты! Але амбіцыю сваю схавай у кішэню. Лепей пагаворым спакойна. Як шпіён, ты падлягаеш смерці без усякага суда. Аднак лёс твой яшчэ ў тваіх руках. Мы табе даруем жыццё, калі ты чэсна перад панам богам і маткай боскай раскажаш усю праўду аб сваіх хаўрусніках. Падумай і скажы.

Мартын (*некаторы час панура маўчыць*). Калі-б вы папаліся ў мае рукі, дык у мяне і гутаркі не было-б, каб зрабіць вас здраднікам. За каго-ж вы мяне лічыце?

Крулеўскі. З кім ты раўняеш мяне, хаме?

Мартын. Я памыліўся: такога параўнання вы не варты.

Крулеўскі. Цо? Пся маць!

Афіцэр (*надзяваючы на руку кастэт*). У нас, апроч слоўнай мовы, ёсць мова іншых спосабаў.

Мартын. Чуў пра іх. На гэта-то вы мастакі.

Крулеўскі. Хто твае хаўруснікі? І дзе яны?

Мартын. Мае хаўруснікі — Іван, Сцяпан, Даніла, Кірыла, Кандрат, Ігнат, Яхім ды Трахім, ды Мацей з Аўдзеем. А дзе яны? Яны ўсюды. Нават сярод польскіх салдатаў многа ёсць.

Крулеўскі. Лжэш, хаме! Польскі жолнеж — верны сын свае ойчызны.

Мартын. Дык кепска пан ведае сваіх салдат.

Афіцэр. А скажы, Талаш — атаман вашага хлопскага зброду?

Мартын. Мы не зброд! А мы тутэйшыя людзі, а з прыблудным збродам мы ваюем.

Афіцэр (*іранічна*). Ах, пшэпрашам! Я пытаюся: хто атаман славутага партызанскага войска?

Крулеўскі. Чаму не адказваеш?

Мартын (*сеў*). Не люблю пустых гутарак.

Крулеўскі. Пустых гутарак? А дзе знаходзіцца ваша шайка?

Мартын. Там, адкуль зручней біць славутае панскае войска.

Крулеўскі (*трацячы здольнасць валодаць сабою*). Галган! Большэвіцкая зараза! Мы развяжам твой язык і навучым цябе пачцівасці. (*Шпарка падыходзіць да стала, звоніць, націскаючы на кнопку.*)

Уваходзіць начальнік варты са словамі: «Слухаю пана капітана», бярэ пад казырок.

Крулеўскі. Пасадзіць гэтага разбойніка пад самы строгі арышт і надзець яму наручнікі. (*Некалькі легіянераў накідваюцца на Рыля і надзяваюць яму наручнікі. Паручнік б'е яго, бездапаможнага, кастэтам па твары.*) Памятайце, што адзін раз ён ужо збег.

Начальнік каравула адчыняе дзверы, свішча ў свісток, уваходзяць легіянеры. Рыля пад канвоем выводзяць. У пакоі застаюцца Крулеўскі і афіцэр.

Крулеўскі (*да афіцэра*). Ну, што скажа пан паручнік?

Афіцэр. Зацятая юха, пан капітан. Але мы пасадзім яго на кабылу, тады ён вылажыць усё, што нам трэба. А цяпер, пане капітан, учынім допыт кабеце. Жанчыны больш падатлівыя.

Крулеўскі. Так, так, пане паручніку: праз іх мы павінны дабрацца да гэтых бандытаў.

Афіцэр (*адчыняе дзверы*). Прывесці сюды затрыманую кабету. (*Варочаецца, садзіцца за стол, каб запісваць паказанні допыту.*)

Крулеўскі шпацыруе па пакоі. Легіянер прапускае ў пакой жанчыну. Жанчына запыняецца, шырока адкрытымі вачамі глядзіць на Крулеўскага і на афіцэра. Ён таксама ўзіраецца ў яе. На іх тварах адбіваецца здзіўленне.

Крулеўскі (*у здзіўленні*). Пані вайтова! Як разумець тую акалічнасць, што пані апынілася ў кампаніі бандыта Мартына Рыля?

Аўгіня (*уздрыгвае*). Рыля? Дык гэты жабрак, пане афіцэр, і быў Рыль?

Крулеўскі. А пані вайтова не знала? (*Недаўменна.*) То як-жа магло здарыцца, што вас затрымалі разам?

Аўгіня (*бярэ сябе ў рукі, жахаецца*). Ох, божачка!

А здарылася-ж так. Хадзіла я да свае маткі. Яна ў другой вёсцы жыве, у Вепрах. Ішла я адна дадому, аж выходзіць з лесу жабрак, заступае дарогу: «Ідзі, кажа, са мной». Я давай прасіцца... І так і сяк, а ён ні на якія просьбы не паддаецца... Пагражаў мне і прымусіў ісці разам. Куды і чаго, ён не сказаў мне.

К р у л е ў с к і (*задаволены расказам*). Ах, так. То іншая справа. Проша пані сядаць.

Аўгіня садзіцца, напускае на сябе вясёласць.

А ф і ц э р (*з усмешкай галантнага кавалера*). Пані така слічна і не дзіва, што гэты лайдак забраў вас у палон. (*Аўгіня апускае вочы. Да пана Крулеўскага.*) Хлопская тактыка тут зразумела: залучыўшы пані вайтову, яны разлічвалі на кішэню пана войта. Яны меркавалі, пані вайтова, за вас атрымаць выкуп.

К р у л е ў с к і. Пан паручнік мае рацыю. (*Да Аўгіні.*) А не скажа, пані, што ён гаварыў вам?

А ў г і н я (*прыкідваючыся*). Распытваў пра войта, куды ён ходзіць, якія людзі бываюць у яго.

А ф і ц э р (*да Крулеўскага*). О, цяпер праліваецца святло на іх брудны падкідны лісток, пане капітан.

За сцэнаю чуваць голас Рыля: «Прэч, каты!» Тупат ног, свісткі. Крулеўскі і афіцэр кідаюцца да акна. Аўгіня сядзіць акамянелая, толькі рукі трасуцца.

К р у л е ў с к і (*каля акна, стараецца захаваць спакой*). Што там за гармідар?

А ф і ц э р (*трывожна*). Ці не хлопскі-то налёт, пане капітан?

Абодва хапаюцца за рэвальверы, выбягаюць з пакоя.

А ў г і н я (*адна*). О, каб яны падаспелі сюды... Матачкі, пазналі яго. Бедны, родны Мартын. (*Стрэл.*) Няўжо ты не вырвешся з панскіх ланцугоў? (*Кідаецца да дзвярэй.*) Што-ж мне рабіць?

Уваходзіць а ф і ц э р.

А ф і ц э р. Шайтан які! Разбіў наручнікі аб галаву няшчаснага начальніка варты. Але, пані вайтова! Пані мо-

жа быць спакойна. Жабрак пайшоў жабраваць на той свет... Пан капітан яго прыстрэліў.

Аўгіня змяняецца з твару і падае з крэсла. Афіцэр падбягае да яе, падымае. Уваходзіць Крулеўскі.

Крулеўскі. Што тут здарылася, пане паручніку?

Афіцэр. Проша падаць вады, пане капітан. Пані вайтова абамлела.

Крулеўскі налівае шклянку вады. Аўгіню прыводзяць у прытомнасць, саджаюць на крэсла. Аўгіня п'е ваду, збіраецца з мыслямі.

Аўгіня. Ох, божухна! Даруйце мне, паны афіцэры: я так напалохана, што не магу чуць страляніны.

Крулеўскі. То ніц, ніц, пані вайтова, проша заспакоіцца. *(Падыходзіць да шафіка, дастае графін, налівае чарку, бярэ плітку шакалада, падносіць Аўгіні.)* То пані замест лякарства кропля польскай старавудкі ўзмоцніць сілы.

Аўгіня. Дзякуй, пане афіцэру, за турбацыю. Усё прайшло, і я зусім здаровая.

Крулеўскі. Калі пані дазволіць, я маю да пані яшчэ адно запытанне: ці не помніць пані тое месца, дзе сустрэўся жабрак?

Аўгіня маўчыць.

Крулеўскі. А можа, пані была-б так ласкава і паказала-б нам гэта месца?

Афіцэр. Няхай пані нічога не баіцца, мы гарантуем пані поўную бяспеку.

Аўгіня *(апускае галаву, збіраючыся з думкамі)*. Я баюся, пане афіцэру, таго месца. Там непадалёку партызанскае табарышча. Там яны туляюцца. А, барані божа, даведаюцца пра мяне, дык не жыць мне на свеце.

Крулеўскі. Дзеля пана бога і польскай дзяржавы, а таксама і для свайго ўласнага дому пані павінна пайсці на невялічкую ахвяру — перамагчы свой страх і нерашучасць. Гэтага патрабуе абавязак кожнага грамадзяніна Жэчы паспалітай. Ухіленне ад гэтага святога абавязку можа быць вытлумачана, як спачуванне пані вайтовай да большэвіцкіх бандытаў.

Аўгіня *(сядзіць у часе прамовы, апусціўшы галаву, пры апошніх словах уздрыгвае)*. Я згодна.

Карціна трэцяя

Глухі лес. Між дрэваў, азіраючыся, прабіраецца чалавек, селянін па абліччу і адзежы. Чалавек туляецца між карчоў. Раптам перад ім выступае партызан са стрэльбай, настаўляе штык, пераймае дарогу.

Балук (*грозна*). Стой!

Чалавек палохаецца, запыняецца.

Балук. Ты хто?

Чалавек. Ды я, браток, з тутэйшых месцаў.

Балук. Куды ідзеш?

Чалавек. Спаліў маю ўсю гаспадарку паляк... Іду да свайго родзіча ў Пласкінь. Можа, хоць з пуд жыта на хлеб дастану. Дзеці галодныя сядзяць. Пусці мяне, браток!

Балук (*сурова*). Шмат у каго цяпер галодныя дзеці. (*Дастае свісток, збіраецца свістаць.*)

Чалавек. Злітуйся, братка! Не рабі гэтага, пусці мяне. (*Засоўвае руку ў кішэню, дастае грошы.*) Вось вазьмі і пусці мяне. А я вам зла не мыслю.

Партызан не зварочвае ўвагі, дае свісток.

Чалавек. Братка! Нашто ты губіш дзяцей маіх?

Балук. Разабрацца трэба, хто ты і з чым ідзеш.

З лесу выходзіць дзед Талаш. Глядзіць на незнаёмага чалавека.

Талаш. А што тут у цябе, голубе? Хто такі?

Балук. З тутэйшых, кажа. Ідзе ў Пласкінь да сваяка. Грошы даваў мне, каб пусціў яго.

Талаш (*да чалавека*). Хто ты будзеш такі, голубе?

Чалавек. А вы, бацька, прыгледзьцеся да мяне добра, можа, пазнаеце?

Талаш (*углядаецца*). Жыбуль! Дык ты жывы, здаровы?

Жыбуль. Я, дзядзька Талаш, паміраць не збіраюся.

Талаш. Вось гэта добра! Даўно, голубе, не бачыў я цябе. Хлопцы нашы ўжо непакоіцца пачалі.

Жыбуль. Дарма! Чаго там непакоіцца? Усё пакуль што добра ідзе. Была ў нас нарада — два дні цягнулася.

Адусюль наехалі: і з-пад Полацка, з-пад Слуцка, з-пад Барысава. Пад Барысавам сам Орджанікідзе аперацыяй кіруе.

Т а л а ш. А ты яго бачыў, голубе?

Ж ы б у л ь. Бачыў.

Т а л а ш. Вось гэта, мусіць, ваяка! Эх! Паглядзець хоць-бы на яго сваімі старымі вачамі, голубе!

Ж ы б у л ь. Пажывем, дык і пабачым. Ведаеш, бацька, Врангель зліквідаваны. Сілы Чырвонай Арміі рушылі сюды, супроць паноў. Даволі ім гаспадарыць на нашай зямлі. А я вось, бачыце, правяраю вашу варту. Малайцы. Дысцыпліна ў вас і пільнасць — што называецца.

Т а л а ш *(задаволены)*. Ого! Маім хлопцам пальца ў рот не кладзі, голубе.

Б а л у к. А як-жа іначай.

Т а л а ш (да Жыбуля). Іначай, голубе, і няможна. Асабліва ў гэты час, калі мы вось-вось чакаем панскага войска.

Ж ы б у л ь. Раскажыце, як тут справа стаіць.

Т а л а ш. Данеслі нам, голубе, нашы людзі, што пан Крулеўскі збіраецца на нас з войскам, ды не ведае, дзе наша галоўная сіла. Вось мы — я і Мартын Рыль — злажылі свой план: выбраць зручную для нас пазіцыю і завабіць пана з войскам. Гэту пазіцыю і абралі мы тут. Непадалёку ёсць дрыгвяністае балота... Мы і хочам, сынку, да балота іх прыперці і ў дрыгву загнаць. Калі нам удасца гэты план, усё будзе добра, голубе.

Ж ы б у л ь. А як-жа вы думаеце завабіць Крулеўскага?

Т а л а ш. Мартын Рыль сам узяўся зрабіць гэта. Жабраком для гэтага адзеўся, сынку.

Ж ы б у л ь. Важныя навіны і план задуман добра.

Т а л а ш. Каб толькі з Мартынам чаго не здарылася.

Ж ы б у л ь. Тут, бацька, трэба гадаць і так, і сяк. Розныя здарэнні могуць быць... Аднаго толькі не трэба спускаць з увагі: кожная наша ўдача, поспех падымаюць дух барацьбітоў і паўстаўшага народа. Ці ўсё зроблена, каб забяспечыць наш поспех?

Т а л а ш. Мы сабралі тут усю нашу грамаду ваякаў. Кулямёты паставілі ў надзейнае месца, голубе. Ваякі

нашы на зямлі, у зямлі і над зямлёй: на дрэвах сабе пазіцыі абралі. На варце людзі надзейна стаяць.

Дзед Талаш паварочваецца ў той бок, адкуль чуецца голас трубы.

Талаш (*да Жыбуля*). Голубе Жыбуль. У лесе паляк. Слухай. Зараз закукуе зязюля. *(Стаяць, слухаюць. Збоку чуваць «ку-ку», «ку-ку».)* Чуеш? Гэта азначае, голубе, — станавіся на сваё месца. Пойдзем.

Жыбуль і дзед Талаш ідуць у лес. Сцэна на некаторы час застаецца пустою. За сцэнаю з процілеглага боку чуваць голас Крулеўскага. Уваходзіць Аўгіня.

Аўгіня. Хоць-бы каго пабачыць. *(Выпаўзае Дарвідошка.)* Цсс, папярэдзь нашых... Крулеўскі тут з войскам.

Дарвідошка. Ведаю. Пастарайся затрымаць тут. Дзе яны?

Аўгіня. Хавайся, каб не ўбачылі. *(Вышла.)*

Дарвідошка. Ну, брат Дарвідошка, не падгадзь, ну, але. *(Таксама выходзіць.)*

Крулеўскі (*уваходзіць*). Пане паручніку, прыняць болей сталыя меры забяспекі. Рух войска прыпыніць, даць адпачынак і выслаць дадатковыя дазоры.

Паручнік. Слухам, пане капітан. *(Выходзіць.)*

Крулеўскі *(ідзе з Аўгіняй)*. Дык пані кажа да іхняга станавіска яшчэ вёрст пяць будзе?

Аўгіня. Не меней, пане афіцэру. Можна і адпачыць трошкі.

Крулеўскі *(запыняецца, абводзіць поглядам лес)*. Можна адпачыць... Якая пушча!

Аўгіня. Тут, пане афіцэру, ёсць дуб... вось ён. *(Паказвае на дуплаваты дуб.)* Пра гэты дуб застаўся расказ у народзе.

Крулеўскі. Цікава. Няхай пані будзе ласкава, раскажа.

Аўгіня. Не ўмею я, пане афіцэру, складна расказваць.

Крулеўскі *(прыкладае руку да сэрца)*. З вуснаў пані ўсякае слова, як чарка польскай старавудкі.

Аўгіня. Не смейцеся з мяне, пане афіцэру!

Крулеўскі. Я праўду кажу, пані, як бога кохам. І хачу, каб пані расказала легенду аб дубе.

А ў г і н я. Людзі так гавораць. Туляліся калісь у гэтым лесе два разбойнікі, родныя браты. Награбленае дабро хавалі ў дубе. Раз аднаго брата цяжка паранілі. Другі брат прывёў яго сюды. І вось нейкі злы дух пачаў яму нашэптваць: «Дабі брата, усё дабро табе аднаму застанецца». Усю ноч адганяў ён ад сябе гэтыя шэпты, а раніцою не ўтрымаўся і забіў брата. Вось кожны год у той дзень, калі забіў брат брата, чуецца голас каля гэтага дуба: «Помста! помста!»

К р у л е ў с к і. Легенда якраз стасуецца з гэтым цёмным лесам.

А ў г і н я. А вось, пане афіцэру, калі ўлезці на гэты дуб, то ў прагале між галін відаць і балота, пра якое расказваў пану жабрак Рыль. На балоце ёсць востраў. Ці не там хаваюцца партызаны?

К р у л е ў с к і. А-а! Так, так, пані. То трэба, пані, разведку зрабіць. *(Падыходзіць пад дуб і аглядае яго.)* Што, пані, так пазірае?

А ў г і н я. Ой, якая-ж я дурная. Пастух статак гоніць, а мне здалося нямаведама што. Схавайцеся, пане афіцэру, а я пайду распытаюся.

К р у л е ў с к і *(хаваецца за дуб)*. А ладная, пся крэў, кабета. Але дзе-ж яна падзелася?

Ваенная труба падае баявы сігнал.

К р у л е ў с к і *(некаторы час сядзіць, прыпаўшы да дуба, потым крычыць)*. Пане паручніку! Ка мне на ратунак.

З лесу выходзяць дзед Т а л а ш і Б у д з і к.

А ў г і н я. Сюды! Унь ён, забойца!

Крулеўскі з рэвальверам у руцэ кінуўся бегчы.

Ж ы б у л ь *(выбягаючы з лесу)*. Стой!

Наводзіць на Крулеўскага наган. Крулеўскі страляе ў Жыбуля. Жыбуль выпускае наган, асядае на калена, хапаецца рукой за левы плячук. Талаш страляе ўсутыч у Крулеўскага. Крулеўскі падае.

Т а л а ш *(нахіляецца над Жыбулём)*. Жывы, голубе?

Ж ы б у л ь. Плячо гарыць, бацька, а так — глупства.

У лесе грыміць «ура».

Т а л а ш. Чуеш, голубе, наша бярэ! Перавяжы, Аўгінька, рану... Вылечым цябе, сынку, на радасць нашу.

Жыбуль прабуе падняцца сам. Аўгіня падтрымлівае яго, памагае сесці.

Ж ы б у л ь. Потым, потым, Аўгінька, магу пачакаць. (*Прабуе павярушыць леваю рукою. Грымаса болю адбіваецца на яго твары.*)

Бой і музыка. Цёмна, потым світае.

Новы малюнак

Т а л а ш. Так, таварышы-голубе, партызанскае войска. Яшчэ адна перамога наша. Але знімем шапкі, ушануем памяць ваякаў, што загінулі ў бітвах з панамі за грамадскую справу. (*Усе моўчкі знімаюць шапкі.*) Сярод вас, голубе, партызанскія камандзіры, не далічваемся мы... (*голас яго дрыжыць*) аднаго з лепшых нашых камандзіраў.

З натоўпу ціхія галасы: «Рыль, Мартын Рыль».
Аўгіня стаіць з нізка апушчанаю галавою, журботная.

Т а л а ш. Эх, Мартыне, голубе! Не парадуешся ты з намі радасцю перамогі над панамі. Загінуў Мартын.

Г а л а с ы. Смерць панам! Адпомсцім за Мартына!

А ў г і н я. Я на допыце паклялася адпомсціць за яго: заступіла яго месца і прывяла забойцаў сюды.

У натоўпе чуваць галасы: «Загінуў бедны», «Які быў чалавек!».

Ж ы б у л ь (*устае, абапіраючыся здароваю рукой на плячо Аўгіні*). Таварышы, такія людзі, як Мартын Рыль, не ўміраюць у памяці народа. Ён будзе служыць кожнаму з нас прыкладам барацьбіта. Будзьце-ж і вы такімі, як ён.

Г а л а с ы. Будзем біцца за справу, якую рабіў Мартын.

У с е. Будзем!

А ў г і н я. Я прашу вас, даражэнькія, памагчы мне знайсці яго цела, каб пахаваць. Не патрапіла я жыць разам з ім, дык хоць буду прыходзіць на яго магілу з

сваёй дачкой. Яна — усё, што ён пакінуў мне. Яна — яго родная дачка.

У с е. Дачка!

Г о л а с. Алеся — Мартынава дачка.

Т а л а ш. Знойдзем, знойдзем, Аўгінька. Пахаваем як героя, таварышы партызаны! Я хачу выказаць сваю і вашу падзяку партыі. Яна паслала нам на дапамогу свайго лепшага сына, таварыша Жыбуля. Гэта ён, голубе, збіраў нас, пакрыўджаных панамі і параскіданых, як пажоўклае лісце ў полі. Гэта ён развязваў нам вочы, падымаў на змаганне і засланяў нас сваімі грудзьмі. Дык будзем-жа біцца з панамі, покі хоць адзін пан застанецца на нашай роднай зямлі.

У с е. Будзем! Будзем!

Д а р в і д о ш к а. Дазволь мне, бацька камандзір, слова.

Т а л а ш. Кажы, голубе!

Д а р в і д о ш к а (*выходзіць з натоўпу*).

Покі ў свеце ёсць паны,
Зброі не паложым.
Толькі мы, а не яны,
Зробім свет прыгожым.

Ж ы б у л ь. Ваяваць, сябры, да канца ваяваць!

Усе падымаюць вінтоўкі, спяваюць:

Расступіцеся, лясы,
Перад нашай сілай,
Няхай стануць верасы
Панскаю магілай.
Будзем, будзем гнаць паноў
Біць, як чортавых сыноў.

З а с л о н а

Вайна вайне

Драма ў IV актах

ПРЫМАЮЦЬ УДЗЕЛ:

Дзед Мікіта — селянін, гадоў за 60
Бабка Тацяна — яго жонка, 55 гадоў
Міхась — сын дзеда Мікіты, салдат запасу, гадоў пад 30
Наста — жонка Міхася, 25 гадоў
Гараська — сын Міхася, хлопчык, гадоў 9
Алесь — вясковы настаўнік, кватарант дзеда Мікіты, 25 гадоў
Марына — настаўніца, гадоў 20
Аслаў — сусед дзеда Мікіты і прыяцель, заіка, гадоў за 60
Думака Патап — шахцёр, прыяцель Алеся, гадоў 25
Дзяменя Дзямян — бабыль } Запасныя, гадоў па 30
Дроб Паўлюк
Гузыр Андрэй
Тэкля — вясковая кабета, гадоў 40
Караліна — дурная жанчына, гадоў пад 50
Стараста — селянін, гадоў пад 40
Поп
Бухрай — заможны селянін, 45 гадоў
Максім Кучаравы — большэвік-падпольшчык, гадоў 30
Шышла — паліцэйскі ўраднік, гадоў 30
Будан-Рыльскі — земскі начальнік, афіцэр запасу, гадоў 35
Жухін — афіцэр-ліберал } гадоў па 25 — 30
Першы афіцэр, дваранін
Другі афіцэр, кадравік
Сястра міласэрная
Дзесяцкія, салдаты, афіцэры, матросы,
сяляне, сялянкі

АКТ ПЕРШЫ

Сярэдзіна лета. Вясковая вуліца. Адным канцом упіраецца ў пясчаны бераг рэчкі. На беразе дзе-ні-дзе стаяць нахіленыя вербы. Недалёка ад рэчкі стаіць хата дзеда Мікіты з адчыненым акном. Насупроць хата Аслава. Аслаў папраўляе сеці. Дзед Мікіта клепле касу. Берагам ідуць Марына і Алесь, гутараць, прыслухоўваючыся да ціхай жніўнай песні з поля.

Я малада з поля ішла,
Пад поясам сярпок нясла,
За плячыма калысачку.
Сустрэў мяне родны татка:
— Чыё, донька, дзіця нясеш?
— Нясу дзіця суседскае.
— Чаму, донька, тваё ліцо?
— Мой татачка, мой родненькі!
Яно пры мне раджалася,
Яно пры мне гадавалася,
А ў маё ліцо ўдавалася.

Ды я жала да вечара,
Ды жала я да вечара.
Баліць мая сярэдзіна.
Каб я мела дзіцятачка,

Каб у мяне маленькае,
Можа-б яно заплакала,
Дык я-б яго скалыхнула,
Сярэдзіна-б адпачнула.

Алесь *(запыняецца)*. Вось ты зірні, Марынка, якая спакойная, якая ціхая гэтая сельская ваколіца і колькі ў ёй смутку і, ведаеш, нейкага тужлівага задумення.

Марына. Ты, здаецца, упадаеш у лірычны настрой.

Алесь. Не, я проста хачу адзначыць, што гэты спакой фальшывы.

Марына. Не зусім ясная думка.

Алесь. Ды я-ж і не выказаў яе да канца. Слухай, і ты пачуеш вялікую праўду.

Марына. Калі ты скажаш вялікую праўду, дык я абвяшчу цябе прарокам і першая пайду за табою.

Алесь *(хітра)*. Памажы-ж мне, божа, сказаць вялікую праўду... Не, я лепей запішу яе наўперад у сваю кніжку. *(Дастае запісную кніжку, піша.)*

Марына. Ну, пакажы.

Марына заглядае ў запіс. Алесь хавае, не паказвае.

Алесь. Не, не пакажу: а раптам ты скажаш, што гэта не такая праўда, каб абвяшчаць мяне прарокам. Не, не.

Марына. Ну, пакажы.

Алесь. Не, не: не хачу рызыкаваць.

Смяюцца, праходзяць.

Аслаў *(да дзеда Мікіты, ківаючы галавой у іх бок, заікаючыся)*. Ш-ш-шпацыруюць настаўнік і настаўніца.

Дзед Мікіта. А што ім рабіць, чуй, дурань-браце. Маладыя.

На вуліцы паказваецца жанчына з сярпом, перавязаным анучкаю, і са збанком на восілцы ў руках. Ідзе борзда, спяшаецца. Аслаў расстаўляе рукі, як-бы хоча злавіць яе, перагароджвае дарогу.

Аслаў *(расставіўшы рукі)*. І-і-і не пушчу. *(Тэкля кідаецца ў другі бок, каб абысці Аслава. Аслаў зноў перэймае.)* Сказаў — нне ппушчу, і-і-нне ппушчу.

Тэкля. Ды кінь. Няма калі жартаваць!

Аслаў. Не, нне ппушчу!.. Ччаму ты нне сказала мне «дзень добры?»

Тэкля. Ды адвяжыся-ж ты, слата. Стары чалавек, а робіць чорт ведае што.

Аслаў. Вось-жа і-і-і нне адвяжуся. Чаму-ж нне сказала «дзень добры?»

Тэкля. Ну, дзень добры, няхай ты недажджы.

Аслаў (*не апускаючы рук*). А-а-а цяпер позна... Сскажы, куды ідзеш? Б-б-брэшаш, Тэкля, і-і-і нне ппушчу!

Тэкля злосна плюе, парываецца ў другі бок. Аслаў загароджвае дарогу.

Тэкля (*злосна*). А бадай табе, Аслаўка, вочы загарадзіла, як загарадзіў ты мне дарогу. Вось вар'ят чалавек, зусім ужо здзяцінеў.

Аслаў. Сскажы, куды ідзеш, тады ппушчу.

Тэкля. Аслаўка, родненькі! Пусці-ж ты мяне — не да жартаў мне: жыта асыпаецца на полі. І так выбралася позна.

Аслаў (*апускае рукі*). Ччаму-ж ты адразу так не сказала? А то і сабе ччас зводзіць і ад мяне адбірае... Ну, ідзі сабе.

Тэкля борзда ідзе далей.

Дзед Мікіта. Ха-ха-ха! Чуй, дурань-браце: стары ўжо ты чалавек, а ўсё дзівацтва не кідаеш. Ха-ха-ха! Жанчына ледзь са скуры не выскачыць, на поле бяжыць, а ён запыняе.

Аслаў. А хто-ж іх і розуму навучыць, калі не я?.. Ты, вось, глядзі, Мікіта: замест таго, каб ісці проста і зразу сказаць, куды ідзе, яна пачынае блытацца, перашкоды абмінуць хоча.

Дзед Мікіта. Ды як-жа ёй, чуй, дурань-браце, і не абмінаць, калі на дарозе вось такі пень стаіць.

Аслаў. А ты ўмей цераз пень пераскочыць латвей.

Уваходзіць Патап. Ён коціць кола.

Патап. Дзень добры, дзядзькі!

Дзед Мікіта і Аслаў. Дзень добры, Патапе, дзень добры!

Патап (*да Аслава*). Дык, дзядзька, усё вучыш?

А с л а ў *(рашуча)*. А і вучу! Вось ты скажы, колькі разоў ляжа іголка ад Мазыра да Слуцка?

П а т а п. Закавыкі твае я ведаю, а ты скажы мне лепш, дзядзька Аслаў, чаму адны працуюць, а жывуць у бядзе і нэндзы? Другія-ж нічога не робяць і жывуць у раскошы. Нашто поп і паліцэйскі стражнік?

Д з е д М і к і т а *(да Аслава)*. Ну, чуй, дурань-браце, растлумач.

А с л а ў. Мудра запытаў, мудра. Не быў-бы то Думака-шахцёр.

Д з е д М і к і т а. А што, Аслаў, чуй, дурань-браце, папаўся!

А с л а ў *(да Патапа)*. Падумаць трэба, сынку. Глуздом паварушыць.

П а т а п. Падумай, дзядзька, падумай, ды толькі не кажы, што гэта я пытаў, бо за такія размовы мяне ўжо з шахты патурылі.

А с л а ў *(да дзеда Мікіты)*. Запытаў, злодзей! Моцна запытаў!

З глыбі сяла даносіцца дзіліньканне званка. Дзед Мікіта паварочвае галаву, слухае.

Д з е д М і к і т а *(у голасе непакой)*. А што гэта, чуй, дурань-браце, за званок там? З воласці едуць, ці што?

А с л а ў. А мабыць, ужо нейкае ліха вязуць, няхай яны зубамі звоняць. *(Разважае.)* Гм! Навошта поп і паліцэйскі стражнік? Як на добры лад, то яны і не патрэбны.

На вуліцы рух. Замітусіліся людзі. З іх чарады аддзяляецца ўнук дзеда Мікіты, Г а р а с ь к а, бяжыць узбуджаны, устрывожаны.

Г а р а с ь к а *(задыхаўшыся)*. Прыехаў нейкі пан, ды на пары коней, пад званком... Старасты шукае. «Дзе, кажа, стараста? Дзе стараста?.. Знайсці яго хутчэй». *(Зноў бяжыць назад.)*

Д з е д М і к і т а. Хіба пайсці, чуй, дурань-браце, паглядзець. *(Зачыняе акно, выходзіць на вуліцу.)*

А с л а ў *(у позе глыбока задуманага чалавека)*. «Навошта поп і паліцэйскі стражнік»? Вось, бэстыя шахцёр, куды загнуў.

Рух на вуліцы павялічваецца. Паказваюцца адзінокія фігуры. Дзесь за сцэнаю крык: «Бяжы на поле, гані на сход людзей!»

Д з е д М і к і т а *(затрывожаны)*. Навошта сход? Чуй, дурань-браце, хадзем туды.

А с л а ў. Гэ, Мікіта! Калі што добрае, таго мы не пабачым, не пачуем і не панюхаем. А ліха знойдзе нас само.

Шум за сцэнаю павялічваецца. Выразна чуваць крык: «Сымон! Дзесяцкі Сымон Бадыль! Бяжы на званіцу, звані ў пажарны звон!»

Д з е д М і к і т а і А с л а ў. Пажарны звон!.. Вось ліха. *(Паварочваюцца адзін да аднаго спінамі, пазіраюць кожны на свой будынак, потым на сяло.)*

Д з е д М і к і т а. Нічога не відаць.

А с л а ў. Ні дыму, ні агню.

Д з е д М і к і т а. Чуй, дурань-браце, тут штось не так. Склікаць народ пажарным звонам?

А с л а ў *(ускідае плячамі)*. Няйначай, як трэба нам пайсці туды бліжэй.

Збіраюцца ісці, але іх увагу затрымлівае к а б е т а ў лахманах, з клункам за плячамі, з доўгім кіем у руках.

Д з е д М і к і т а. А хто гэта там, чуй, дурань-браце, ідзе?

К а р а л і н а *(пяе)*: «Калі-ж ты памрэш, дзядочак ты мой? Калі-ж памрэш, галубочак ты мой?» *(Да Аслава і Мікіты.)* Дзень добры вам, мужчынкі! Смерць вам нізка кланяецца. Даўно, кажа, чакаю іх у госці.

Д з е д М і к і т а. Ідзі, ідзі, чуй, дурань-браце. Ідзі, куды ідзеш.

К а р а л і н а. Які-ж ты фанабэрысты. А-я-яй.

М і к і т а. Ды адчапіся ты, Караліна.

Караліна праходзіць далей. Чуваць звон глухі, надтрэснуты. Голас яго дужа нагадвае словы: «Гвалт, гвалт!»

Д з е д М і к і т а *(перапалоханы)*. О божа, твая воля! Што-ж гэта ёсць такога? У звон пажарны зазванілі. Даўно яго не чулі мае вушы.

А с л а ў. А ведаеш, Мікіта, напэўна лес княжацкі гарыць.

Д з е д М і к і т а. О, даў-бы гэта бог, каб толькі таго ліха. Абы не нас яно кранула, чуй, дурань-браце.

Шум, трывога нарастаюць. Збягаецца народ, устрывожаны, ніхто нічога не ведае. Зноў, як мага, бяжыць Г а р а с ь к а.

Г а р а с ь к а. Дзядок, сам земскі пад званком прыехаў!

Д з е д М і к і т а. Вось ліха!

За сцэнаю голас старасты: «На сход, на сход! Усіх гані на сход. Збірацца каля хаты дзеда Мікіты». Каля хаты дзеда Мікіты збіраецца натоўп: мужчыны, жанкі, дзеці. Усе перапалоханы, растрывожаны. З натоўпу відаць папова галава ў капелюшы. Праз натоўп праціскаецца с т а р а с т а, за ім земскі начальнік Б у д а н-Р ы л ь с к і, паліцэйскі ўраднік Ш ы ш л а і д з е с я ц к і я з кіямі. Будан-Рыльскі ўзлазіць на калодку. Народ замаўкае. Паказваецца К а р а л і н а.

К а р а л і н а. Ха-ха-ха! Кажуць-бо, пажар. А тут няма ніякага пажару. Пакідалі на полі работу і выдумалі нейкае вяселле спраўляць... Вось дурныя, а бадай...

Ш ы ш л а. Замаўчы, брыда. *(Б'е яе нагайкаю.)*

Караліна, дзіка азіраючыся, хаваецца.

Б у д а н-Р ы л ь с к і *(выраз твару важны. Акідае поглядам народ. Колькі моманту захоўвае маўчанне.)* Слухайце! *(Вымае паперу, чытае адрывіста, націскаючы на кожнае слова.)* Высочайшее повеление о мобилизации.

Ш ы ш л а *(крычыць ва ўсё горла)*. Шапкі далоў! Імператарскі ўказ, да, собственна, да!

Мужчыны знімаюць шапкі.

Б у д а н-Р ы л ь с к і *(чытае)*. Государь император повелеть соизволил привести армию и флот на военное положение. Первым днем мобилизации назначено 12 часов ночи на 17 июля. Во исполнение высочайшего повеления о приведении армии и флота на военное положение:

Нижним чинам запаса с увольнительными билетами, а неимеющим таковых с видом на жительство явиться на сборный пункт уездного воинского начальника в г. Минске на другой день мобилизации в 6 часов утра.

Б а б к а Т а ц я н а. А што-ж гэта ён, мае любачкі, вычытвае? Якая-ж гэта аблізацыя?

Г о л а с ж а н ч ы н ы. А ліха яе ведае. Век жылі, не чулі.

Б у д а н-Р ы л ь с к і. Мабілізацыя азначае вайну. Не ўпершыню нашай праваслаўнай арміі крышыць ворагаў.

Мы скрышым іх і цяпер. Запасныя салдаты! Будзьце героямі, і цар-бацька вас не забудзе. Была ўжо раз наша праваслаўная руская армія ў Берліне, яна будзе там ізноў. Дык з богам за святую Русь! Я сам іду на вайну і буду біцца разам з вамі...

А л е с ь *(ціха, з глыбіні натоўпу)*. Не пераскочыўшы, не кажы гоп!

Б у д а н-Р ы л ь с к і *(у абурэнні)*. Хто сказаў гэта?

Шышла падышоў да Алеся. Патап хоча выгарадзіць яго.

П а т а п. Я сказаў.

Б у д а н-Р ы л ь с к і. Ты сказаў?

Ш ы ш л а. Ён брэша, гаспадзін земскі начальнік. Гэта адсюль хтосьці сказаў.

Б у д а н-Р ы л ь с к і. Ураднік! Выясніць гэта і далажыць мне! *(Аглядаючы натоўп.)* Мы яшчэ пагаворым з вамі.

У натоўпе гул нездаволення. Шышла накідаецца на Патапа, замахваецца біць яго.

П а т а п *(ціха, таксама з пагрозай)*. Пагаворым на вайне.

Б у д а н-Р ы л ь с к і *(не заўважае, да старасты)*. Вось якія ягадкі тут водзяцца. А ты, стараста, калі не ў часе і не ўсе збяруцца запасныя, будзеш, як гаворыцца, несці адказ па законах ваеннага часу.

Ш ы ш л а. Да, собственна, да. Палажэнне не церпіць.

Б у д а н-Р ы л ь с к і выходзіць.

Ш ы ш л а *(абыходзіць моўчкі ўсіх)*. Сітуацыя! Да, собственна, да. *(Падыходзіць да старасты.)* Стараста, вазьмі на заметку гэтага грубіяна. *(Падыходзіць да Патапа.)* Ну, шчасце тваё, што вайна.

Шышла выціскаецца з натоўпу. Праходзячы міма настаўніцы, галантна ёй кланяецца. Некаторы момант магільная цішыня. Народ, прыдушаны грознаю весткаю, яшчэ не разабраўшыся ў ёй, пераглядаецца. Месца Будана-Рыльскага займае стараста.

С т а р а с т а. Вы чулі, грамада: усенародна абвешчана збірацца на вайну. Вы чулі, што казаў мне земскі і

чым ён пагражаў? Дык вось, браткі запасныя, збірайцеся барджэй, бо сёння-ж усе мусіце быць у воласці.

П а т а п. Вайна... Ну што-ж, ваяваць, дык ваяваць, але каб ад гэтай вайны не было часам горача ці холадна каму.

Г о л а с з н а т о ў п у. А з кім вайна?

Д р у г і г о л а с. Завошта?

Т р э ц і г о л а с. З якім там чортам ваяваць?

С т а р а с т а *(па-начальніцку)*. Не наша дзела разважаць, з кім ды за што, бо гэта разважанне можа скончыцца вельмі дрэнна.

Н а с т а *(занепакоеная, падбягае да Міхася)*. Міхаська, міленькі! І цябе пагоняць на вайну.

М і х а с ь. А што-ж, у зубы паглядзяць мне? Не вышлі яшчэ мае гады, далёка да сарака.

Б а б к а Т а ц я н а *(галосіць)*. А мой-жа ты, сыночак! А мой-жа ты, саколік. На каго-ж ты нас пакідаеш?

Д з е д М і к і т а. Ціха ты, чуй, дурань-браце! Разгаласілася! Памогуць тут твае прычытанні, як кашаль хваробе.

Б у х р а й. А земскі начальнік праўду казаў, хлопцы. Трэба ваяваць. Трэба бараніць нашу зямлю, раз на яе замахі робяць ворагі.

Г у з ы р. О, белабілетнікі — ваякі! А чым я здаравейшы за цябе?

П а т а п. Ды яму і бараніць ёсць што. Гаспадарка — дзякаваць богу.

Б у х р а й. А ты чаму не прыдбаў гаспадаркі? Хлеба лёгкага шукаеш. Па свеце валочышся, забастоўшчык.

Г а л а с ы ж а н ч ы н. А божа-ж мой, божа. Ды куды-ж вас гоняць? Ды куды-ж вас забіраюць?

С т а р а с т а. Сціхніце! Ціха! Бацюшка сказаць штось мае.

П о п. Брацце і сёстры! Вялік гасподзь у гневе справядлівым, і міласці яго несць меры і канца... Не зведаны гасподнія пуціны, і не відна нам яго караючая дзясніца. Будзьце-ж цвёрдыя, спадзявайцеся на міласць божую, памятаючы, што і ў кары сваёй — вайна-ж ёсць біч той кары — яўляе нам гасподзь сваю міласць, бо не да канца прагневаўся на нас і не адхіліў яшчэ ад нас ён свайго твару. Хто меч падняў, і згіне ад мяча. Нямец-

кае войска збіраецца на нашай граніцы, і ў кожны міг агонь вайны гатоў закінуцца і ў нашу дзяржаву. Высока-ж узніміце караючую дзясніцу. З малітваю, з надзеяю святою ідзіце вы на суд гасподзень, бо хто вялік, як ён, наш бог? Памолімся, брацце. *(Падымае вочы на неба.)* Ты ёсць наш бог і творыш ты дзівосы. Яві ты міласць абранаму табою памазаніку твайму. *(Глядзіць на Алеся і Патапа.)* Маланкаю і громам паразі яго адступнікаў і супастатаў. Прыхілі вуха да праваслаўнага твайго народу... Разумейце ўсе языцы і пакарайцеся, яко з намі бог.

Жанкі *(плачуць)*. Ох, божа наш, божа.

Стараста. Ціха!

Патап. Пацягаў-бы салдацкую лямку ды падставіў-бы сваю валасатую галаву пад кулі — не тое заспяваў-бы.

Аслаў *(вымае з зубоў люльку, да папа)*. А-а, якжа, ббацюшка, вось гэта пагадзіць: любіце ворагаў сваіх, благаслаўляйце тых, хто вас ненавідзіць, адплачвайце дабром за зробленае зло?

Поп. Аслаў, Аслаў! Ты мала ў царкву ходзіш, злы дух, спакуснік, заблытаў табе розум... Сказаў гасподзь: «Несць болей той любві, ашчэ хто жывот паложыць за другі своя».

Аслаў. Бацюшка! Ты вось яшчэ што скажы: навошта... *(заўважае погляд Патапа, стрымліваецца)* паліцэйскі стражнік?

Стараста. Хлопцы, хлопчыкі! Не зводзіць часу — збірайцеся хутчэй. *(Да папа.)* Малебен, бацюшка, адслужыць.

Голас. Трэба памаліцца за наша войска і за цара.

Бухрай *(крычыць)*. Малебен, бацюшка, адслужыць за цара, за хрысталюбівае воінства!

Народ разыходзіцца. Большая частка ідзе ў царкву. Чуюцца галасы: «Ось і дачакаліся ліха». «Эх-хе, прышла пагібель на народ». «Андрэй! Дзямян! Збірайцеся, разам пойдзем». Застаюцца Марына, Алесь і Патап.

Алесь *(пасля паузы, журботна)*. Вось як яно выходзіць, Патап.

Марына апускае галаву, перабірае пальцамі брыжы шарфіка, маўчыць у засмучэнні.

Патап. А як уз'еўся наш ваяка-земскі!

Марына (*падымае вочы на Алеся*). Ахвота была вам чапаць гэтага салдафона... Ну і задзіра вы.

Патап (*з горкім жартам*). Ідучы на вайну, трэба-ж набірацца ваяцкасці... Сволач! (*Пайшоў.*)

Марына. (*Пауза.*) І ты зараз пойдзеш! Прыдзе вечар і цябе ўжо тут не будзе... І не думала ніколі, што нам так хутка прыдзецца разлучыцца.

Алесь. Разлучыцца надоўга і можа быць... назаўсёды.

Марына. Кінь, Алесь, гэтыя думкі, не гавары гэтага. Можа, ты і зусім не пойдзеш на вайну... Ды ты-ж і ў войску не служыў. Няўжо-ж цябе, неабучанага, пашлюць на вайну.

Алесь. Навукі вялікай тут і не трэба: памуштруюць месяц — і салдат.

Здалёку даносіцца з царквы спеў: «Спасі, госпадзі».

Марына (*з болем*). Якая недарэчнасць, якая дзіч — вайна. Людзі, культурныя людзі дваццатага стагоддзя не могуць знайсці іншага спосабу, апроч вайны, каб разысціся мірна.

Алесь. Калі-б на вайну, пад першыя кулі ішлі тыя, хто вайну ўзнімае і гоніць народ на смерць і знішчэнне, дык, можа, вайны і не было-б... (*Здалёку ізноў громка даносіцца: «Спасі, госпадзі...»*) Эх, вайна, вайна, Марынка... Хто вернецца з яе, калі вернецца, то як. (*Глядзіць у той бок, дзе спяваюць.*)

Марына (*хапае Алеся за руку*). Не гавары ты гэтак. Толькі вярніся. Вярніся, Алесь, мілы мой.

Алесь (*паволі, як-бы выпрабоўваючы Марыну*). А калі вярнуся я... калекам... без рук або без ног?

Марына (*узрушана*). Не гавары так... не гавары... Я не хачу.

Голас старасты. Збірайся, выходзь.

Алесь. Клічуць... Рвуцца апошнія звенні... Марынка, будзеш мяне помніць?

Марына (*горача*). Кожны час, кожны момант. (*Кладзе галаву на плячо Алесю.*)

Голас. Не зводзьце часу!..

А л е с ь. Ну, Марыначка, любая мая, бывай. (*Падае руку, цалуе яе.*)

М а р ы н а. Алеська... шануйся. Але ты вернешся. Ты вернешся. Я так хачу!.. Бывай-жа шчаслівенькі, здаровы. Пішы-ж мне, пішы чым найчасцей. (*Бяжыць і знікае.*)

А л е с ь (*засмучаны праводзіць вачамі*). Так блізка яна і так далёка!.. Бяздонніца кладзецца паміж намі... А хто кладзе і для чаго? (*Апускае галаву, стаіць момант задумаўшыся.*) Пяройдзена нейкая мяжа... Як гэта дзіўна. (*Ідзе ў хату дзеда Мікіты.*)

Некаторы час сцэна пустая. Здалёку чуваць гармонік.

Ж а н ч ы н а. А куды-ж цябе гоняць?

Х л о п е ц. Куды, куды? Вайну нейкую выдумалі!

Ж а н ч ы н а. А на каго-ж ты мяне пакідаеш?

Х л о п е ц. Ты глядзі, Алёна, сына сцеражы, зямлю даглядай.

Ж а н ч ы н а. Без цябе страшна.

Г у з ы р. Міхась! Міхась. (*У акне паказваецца Міхась.*) Сабраўся ты? Пойдзем разам.

Д р о б (*з гармонікам*). Рушым, брат, у кампаніі: людзі пайшлі ўжо.

М і х а с ь. Зараз, брат. Пачакайце трошкі. Чорт яе не забярэ, вайну, а без нас не абыдзецца. А то зайшлі-б у хату.

Г у з ы р. Мы тут пачакаем.

Д р о б. Давай закурым. Спяшацца вельмі няма куды. Чорт іх там не пабярэ.

Дастаюць кісеты, закурваюць.

Г у з ы р. Праваліся ты, гэтакае ліха.

Д р о б. Агні-б яе спалілі, гэтую вайну... Раптам, як з грому, у самы рабочы час...

Выходзіць М і х а с ь з клункам, за ім Н а с т а, дзед М і к і т а.
Выбягае бабка Т а ц я н а.

Б а б к а Т а ц я н а. Дык што-ж гэта мы, як-бы пасварыўшыся. (*Да дзеда Мікіты.*) Бацька! Трэба-ж было-б

хоць пасілкавацца на дарогу ды па чарцы выпіць. *(Плача.)* Не ў госці-ж ідуць.

Выходзіць Алесь.

Дзед Мікіта. І галаву страціў сваю старую. Пастойце, дзеткі, чуй, дурань-браце. *(Варочаецца назад. Усе запыняюцца.)*

Міхась. А праўда, хлопцы: адходнага шмаргануць трэба для храбрасці.

Дроб. Ды яно не пашкодзіла-б.

Міхась. Дык зойдзем у хату.

Гузыр. А мы тут, па-паходнаму.

Міхась. Ну, давай тут. Цягні бацькаў варштат. Такога, брат, стала на пазіцыях не знойдзеш.

Дроб ізноў іграе на гармоніку. Міхась і Гузыр выносяць варштат, на якім майструе дзед Мікіта.

Хоць у ліпені маёўку справім. Падыходзь, хлопцы, бліжэй.

Міхась, Гузыр і Дроб знімаюць клункі, вешаюць іх на плоце. Дзед Мікіта нясе бутэльку, бабка Тацяна — закуску, Наста — абрус. Борзда накрываюць варштат.

Бабка Тацяна *(плача)*. Забіраюць вас, мае дзетачкі. Ды хто-ж мне вочкі зачыніць! Хто-ж мае костачкі пахавае!

Дзед Мікіта *(налівае чарку, п'е першы да Міхася)*. Здароў-жа будзь, сынок. Варочайся шчасліва і хутка дамоў.

Чарка пераходзіць з рук у рукі.

Міхась *(да Алеся)*. Што, прафесар, зажурыўся? Выпі!

Алесь бярэ чарку.

Гузыр. Што журыцца? Журыся, не журыся, а ісці трэба.

Алесь. Дык будзьце здаровы, мужчыны. Няхай журыцца той, хто вайну пачынае, ды зажурыцца так, каб не слязьмі, а кроўю заплакаў.

Гузыр. Як яно там будзе, а ісці трэба.

Міхась. І пойдзем! У крыўду не дамося; пакажам немцам, па чым хунт сушанага ліха.

Бабка Тацяна. Няхай-жа вас бог святы бароніць. Варочайцеся здаровенькія.

Міхась *(разыходзіцца)*. А я, брат, не абы-што: я гвардзеец. Падвышэнне дадуць. Тады са мной да трох не гавары. *(Падае каманду.)* Рота, справа ва ўзводную калону стройся!

Дроб. Камандзір з цябе добры.

Міхась. А што ты думаў. Яшчэ, брат, помню салдацкую службу.

Бабка Тацяна *(выцірае слёзы)*. Вось гэтыя мужчыны —і вайна іх не пужае. Усё гатовы забыць, са ўсяго жартаваць.

Дзед Мікіта. Ох, божа, божа! Адзін ты, Мікіта, чуй, дурань-браце, застаешся.

Жанчына. А сыночак ты мой міленькі, дубочак зялёненькі. Пакідаеш мяне адну, як былінку ў полі. Ды на полі больш цябе не пабачу, ды ніколі больш цябе не пачую.

Яесын. Не трэба, мамка!

Дзед Мікіта *(гаротна)*. Ох, божа, божа!

На вуліцы яшчэ праходзяць запасныя з клункамі, іх праводзяць жанкі і дзеці.

Міхась *(Дробу, не стрымаўшы нахлынуўшай тугі)*. А ну, Паўлюк, зайграй ты на дарогу так, каб аж сам чорт нам пазайздросціў.

Гузыр. Пакажы сябе, Паўлюк!

Паўлюк бярэ гармонік, пачынае вясёлую, заліхвацкую штуку. Усе заціхаюць. Міхась і яго таварышы ў такт музыцы ўскідваюць плечы, ківаюць галовамі, пераглядаюцца. Міхась тупае нагою, пускаецца ў прысядкі. Танец яго жудасны, знадворнай вясёласцю ён прыхоўвае вялікае, усё болей нарастаючае гора.

Дроб. Валі, валі, Міхась!

Алесь. Малайчына, Міхась!

Міхась, Гузыр, Дроб танцуюць «Лявоніху», да іх далучаецца яшчэ некалькі чалавек.

Жонка Гузыра *(кідаецца да яго, хапае за адзежу)*.

А як-жа-ж я без цябе жыць буду?
А хто-ж цяпер нас прыгрэе,

А хто-ж нас прыгорне,
А хто-ж нас пракорміць, гаротных,
А хто-ж нашу гаспадарку даглядзіць,
А божа-ж наш, міласэрны божа,
А за што-ж пакараў ты нас, бедных?..

Гузыр. Пакараў!.. Сціхні ты! Годзе табе скавытаць! *(Плешча ў ладкі, падпявае.)*

Затраслася наша хата,
Выпраўляючы салдата:
Тут галосяць і спяваюць —
Разам хрысцяць і хаваюць.
Ідзі, салдат, на вайну
У чужую старану!
Ты не будзеш там араці —
Стрэльба будзе твая маці,
Стрэльба — жонка, стрэльба — цешча
Ды яна-ж цябе прыплешча.
Ідзі-ж, салдат, ваяваць,
Лоб пад кулі падстаўляць.

Ад песні ўсім робіцца жудасна. Бабка Тацяна, Наста не выцерпелі і плачуць. Праходзіць яшчэ грамада запасных і стараста.

Стараста *(стукае кіем у вароты)*. Хлопцы, хлопчыкі! У дарогу! Пара, браткі!

Запасныя *(з вуліцы)*. Гэй, пойдзем разам.

Музыка абрываецца.

Дроб *(складае гармонік)*. Збіраймася, браткі!

Збіраюць клункі, развітваюцца. Міхась цалуе бацьку і матцы рукі.

Міхась *(бярэ Гараську, высока падымае, цалуе)*. Расці, сынок, вось гэтакі. Памагай дзеду гаспадарыць, матку шануй і будзь добрым хлопцам.

Алесь. Ну, дзядзька Мікіта, бывайце.

Дзед Мікіта. Бывай, саколік. Ні бацька, ні маці не праводзяць цябе, чуй, дурань-брацe!

Галасы жанчын *(плачуць)*. Ды куды-ж вас гоняць? Ды як-жа мы тут жыць будзем?

Галасы. Бывайце здаровы! Бывайце! Шчасліва і скора вярнуцца.

Некалькі галасоў зацягнула: «Последний нонешний денечек», але песню перапыніла галашэнне жанчын.

Жанчына. А братачка родненькі, а галубочак сізанькі, а як-жа я адна, сірацінка, застаюся?

Селянін. Трымайся, трымайся, сястрычка. Вайна скончыцца, вярнуся жывы і здаровы.

Дзяўчына (*дае падарунак*). Вазьмі... вышыла. Глядзі, не забудзься на мяне...

Хлопец. Я не забуду, ты толькі не забудзь, чакай мяне і не гуляй ні з кім. Вярнуся, вазьму цябе, а калі пачую што якое пра цябе, дык глядзі!

Дзяўчына. Ляксей, мой родненькі! Ды што ты! Дык каб я што якое... — варочайся хутчэй толькі.

Жанчына. А Міколачка, братачка родненькі. Няма ў мяне ні маткі, ні бацькі і цябе гоняць у чорную старонку. А хто-ж цябе дагледзіць? Хто-ж табе кашульку памые?

Запасны. Бывай, сястрыца родная, не сумуй.

На вуліцы чуваць песня: «Последний нонешний денечек». Запасныя выходзяць. Наста з малым на руках, узяўшыся за Міхасёву руку, вісне на ёй, замлявае. Працэсія аддаляецца, шум заціхае, моўкне. Каля хаты стаяць дзед Мікіта, Аслаў, панура звесіўшы галовы. Трохі далей — стараста, глядзіць услед знікшым запасным. Ззаду Дзяменя, крыху падвыпіўшы, спявае: «Соловей, соловей, пташечка! Канареечка жалобно поет!» Дзяменя ўваходзіць.

Стараста. Ты што цягнешся, як кішка?

Дзяменя. Без строгасці, стараста. Лягчэй, ты цяпер мне не гаспадар. Я — казённы чалавек, салдат. Што ёсць салдат? Абаронец веры, цара і айчыны. А калі Дзяменя возьмецца за што, дык ну!

Старая жанчына. А сыночак мой міленькі, а я-ж цябе насіла, гадавала, гаравала.

Яе сын. Кінь, кінь, матуля, галасіць, слёзы не памогуць. Слязьмі вайну не адхіліць, збожжа трэба з поля збіраць, а то асыпаецца.

Жанчына. Ой, Трахімка, а хто-ж мне памагаць будзе. А хто-ж мяне карміць будзе. Каб не гэта чорная хмара, свяціла-б нам яснае сонейка.

Яе сын. Супакойся, супакойся, матуля. Вернемся з вайны, немца разаб'ем.

Жанчына млее.

Стараста (*да Патапа*). Ну ты, грубіян! Чаго марудзіш.

П а т а п. А ты, стараста, запішы: вера — папу мера, цар — па баку жар. Айчына — авечая аўчына... Дарогу рабочаму шахцёру.

Д з я м е н я. І парабку-бабылю!

Іграе гармонік. Народ ідзе групамі. Усе пяюць: «Последний нонешний денечек». Жанчыны плачуць.

Г а р а с ь к а *(да дзеда Мікіты)*. Ох, дзядок, і многа-ж народу паваліла з сяла. І тата пайшоў, і настаўнік наш!

Д з е д М і к і т а *(моўчкі кладзе руку на Гараськаву галаву, пазірае на Аслава. Старыя трасуць галовамі)*. Так, чуй, дурань-браце, застаўся лом адзін — калекі нядошлыя, старыя!.. *(Уздыхае.)* Эхе-хе! Пабралі нашых саколікаў, пагналі... Куды? Чаго? На што?

Стаяць моўчкі, апусціўшы галовы. Гараська туліцца да Мікіты. Настаўніца сядзіць з дзецьмі, усё болей і болей аддаляецца песня.

З а с л о н а

АКТ ДРУГІ

Карціна першая

Заслона адчыняецца ў цемнаце ў часе песні «Гнуцца лозы».

Гнуцца лозы над крыніцай
Ды шумяць тужліва.
Ідзе гора з маладзіцай
У поле на жніва.

П р ы п е ў:
Зачыніла свет вайна,
А я з дзеткамі адна,
З дробнымі, малымі,
Цяжка адной з імі.

Вее вецер па-над борам,
Ходзячы па свеце.
Ой вы, сонца, месяц, зоры,
Праўду мне скажэце:

Дзе мой горкі бедачына,
Мой салдат пахілы?
Без яго мне, сіраціне,
Белы свет не мілы.

П р ы п е ў:
Зачыніла свет вайна,
А я з дзеткамі адна,
З дробнымі, малымі,
Цяжка адной з імі.

Ці жывы ён, ці забіты,
Ці ў чужым палоне —
Шапаціць мне штосьці жыта,
Ды слоў не гамоніць.

У каго-ж я запытаю —
Нема ўсё навокал.
Дзе ты, дзе, у якім краю
Мой нявольнік-сокал?

П р ы п е ў:
Зачыніла свет вайна,
А я з дзеткамі адна.
Горка мне адненькай,
Сумна маладзенькай.

Пачатак восені 1915 года. Дзея адбываецца ў той-жа вёсцы, каля школы. Шчыток школьнага даху абапіраецца на круглыя пабеленыя слупы ганка невялікай адкрытай веранды з балясамі. Паўздоўж баляс простыя драўляныя лаўкі. Каля аднае з іх стаіць стол. На стале газеты, чарнільніца. Перад школаю даволі прасторны двор. У канцы двара пералаз. У веснічкі з вуліцы на двор школы прасоўваецца поп. Павольна сунецца на ганак школы. Узыходзіць на веранду, бярэцца за ручку дзвярэй, штурхае. Дзверы не адчыняюцца. Стукае, ніхто не адклікаецца.

П о п *(сам сабе, нездаволена)*. Не можа быць, каб спала да гэтага часу. Вышла куды, ці дома зусім няма? *(Са злосцю.)* А можа, зачынілася з кім? *(Топчацца на ганку, падыходзіць да стала, чытае загалоўкі газет.)* «Русские ведомости». Лібералка! А газет, рэкамендаваных начальствам, не чытае. *(Круціць галавою, дакорліва.)* Вольнадумствам заражана. Дабром гэта ніколі не канчаецца... Эх, народ, народ! Пагібелі сабе шукае.

На пералазе паказваецца Ш ы ш л а з кветкамі. Ідзе ў школу. Заўважае папа, запыняецца. Бярэ па-ваеннаму пад казырок.

Шышла. Здрастуйце, айцец Кандраці.

Поп. А, гаспадзін Шышла! Маё шанаванне! І вы сюды? А яе і дома няма.

Шышла *(збянтэжана)*. Вы, бацюшка, да, собственна, да, таксама па справе?

Поп *(хітра)*. Ой, хітрэц які, Арцём Іванавіч! А калі-б і без справы, ну, скажам, як і вы? Не аднаму-ж толькі вам, Арцём Іванавіч, падзяляць прыемнасць кампаніі Марыны Мікалаеўны. А я хіба не маю на гэта права?

Шышла *(ускідвае плячамі)*. Яно, як сказаць, да, собственна, да. Крыху перашкаджае духоўны сан, ну... і матушка. А, па-другое, адкуль вы ўзялі, што ў мяне справы няма?

Поп *(смяецца, стукае Шышлу па плячы)*. Жартую, Арцём Іванавіч. *(Мяняе тон, ціха, сур'ёзна.)* Вось што я вам скажу: за ёю не шкодзіць наглядаць. Вы толькі зірніце, якога роду прэсу яна чытае. *(Паказвае газету.)* Орган канстытуцыяналістаў. І не баіцца пакідаць тут, на лаўцы. А можаце вы сказаць, што чытае яна за зачыненымі дзвярамі?

Шышла *(напускае на сябе важнасць)*. Я, да, собственна, да, і не спускаю яе з вока.

Поп *(насмешліва)*. Вы, быць можа, глядзіце на яе і дужа пільна. Ды я баюся, каб прыгожая шыльда не засланіла ад вас асноўнага.

Шышла *(абражана)*. Не разумею, да, собственна, да, на што намякаеце вы, айцец Кандраці!

Поп *(хітра ўсміхаецца)*. Дух бодр, плоць немашчна. «Блюдите, како опасно ходите». Жанчына-ж — сасуд граха. Каб спакусіць святых аскетаў, шатан прымаў аблічча жанчыны.

Шышла. Гэта факт, да, собственна, да. Але-ж і начальства, пасылаючы мяне сюды, чым-небудзь, ды кіравалася-ж... Шышла не сказаў яшчэ свайго слова.

Поп. А вуха трымаць трэба востра: гутаркі крамольныя пайшлі. Расце нейкая сукрытая варожасць. А каля настаўніцы народ пакручваецца. Баюся, каб не было якраз тут непатрэбных крамольных гутарак. На мне, як на пастыру, а на вас, як на агенту ўлады, ляжыць абавязак падтрымаць дух народа і патрыятызм. Давайце

пройдземся — хачу аб сім-тым пагутарыць з вамі. *(Бярэ Шышлу пад руку. Выходзяць.)*

Уваходзіць Марына з газетамі ў руках. Садзіцца на лаўку каля стала, кладзе на стол газеты.

Марына. Два месяцы ніякіх вестак ад яго. Што-ж бы гэта магло значыць? Ці ранены, ці забіты? Прадажная шайка казнакрадаў. Пасылаюць на ўбой безаружных людзей. *(Кладзе газету, апускае галаву.)* Чаму ад яго няма пісем?.. Пачала пісаць яму пісьмо, ды куды пасылаць? *(Вымае пісьмо, піша.)* «Мілы, любы Алесь. Я так чакаю тваіх пісем, і так рада, калі яны прыходзяць, тады я шчаслівая бясконца і на момант забываю гэта штодзённае балеснае, поўнае жудасці водгулле вайны. Нявесела, мой мілы, тут. Гора, скаргі, бядота. Адна думка, адно жаданне — скончылася-б вайна. Народ змучан вайною. Грунт для работы дужа падыходзячы». *(Піша.)*

На двор школы ўваходзяць дзед Мікіта і Аслаў.

Дзед Мікіта. Ды тут яшчэ, чуй, дурань-браце, і няма нікога.

Аслаў. Як-та няма? А вось-жа настаўніца! Дзень добры вам!

Марына. Дзень добры. Сядайце.

Аслаў. Не турбуйцеся, знойдзем сабе месца. *(Абодва садзяцца.)*

Марына. Ну, як жывяце, што добрага чуваць?

Дзед Мікіта. А што ў нас добрага пачуеш?

Тэкля плача за кулісамі.

Марына. Хто гэта?

Дзед Мікіта. Ды гэта Тэкля, брата яе забілі.

Аслаў. Ох, гора наша... Вось прышлі, каб ад вас пачуць што-колечы. Вы-ж-такі газеты чытаеце.

Марына. Не ўсю праўду і газеты пішуць. *(Бярэ газету, з іроніяй.)* Адступаем у поўным парадку, займаем новыя пазіцыі, як-бы гэта ўваходзіць у праграму нашага штаба. Дык як-жа не будзеш адступаць з голымі рукамі!.. Варшава здадзена, Асавец пакінулі і Коўна аддалі.

Аслаў. Заўзяты-ж гэты немец — столькі гарадоў нашых пазабіраў.

Дзед Мікіта. І Коўна аддалі. Ды гэта-ж ужо, чуй, дурань-браце, не так-та і далёка... Праклятая вайна і хто яе выдумаў.

Аслаў. Хто яе, кажаш, выдумаў?.. Эх, Мікіта! Хто нас гне, той нас і б'е.

Дзед Мікіта. Народу многа распладзілася на свеце. Куды-ж народ падзець? Гані пад нож, як быдла на разніцу. І не будзе каму крычаць: зямлі, заработкаў. Зробіцца прасторна, а паноў ліха не возьме.

Уваходзіць якісь салдат.

Салдат. Дзень добры вам. *(Дзед Мікіта, Аслаў і Марына ўглядаюцца ў салдата.)* Не пазналі?

Дзед Мікіта *(кідаецца да салдата)*. Міхась, сынок! Адкуль-жа ты, ды як-жа ты гэтак неспадзявана. О, дурань-браце!

Аслаў *(таксама кідаецца да Міхася)*. Ваяка ты наш родны! З таго свету вярнуўся!

Міхась. Здароў, дзядзька Аслаў!

Дзед Мікіта. Зусім вярнуўся?

Міхась. На кароткі час... Сам сабе водпуск даў. *(Да Марыны.)* Здрастуйце, Марына Мікалаеўна. Вам пісямко з фронту. *(Вітаецца, перадае пісьмо.)*

Марына пазнае знаёмы почырк, адразу весялее. Крэпка трасе руку Міхасю. У веснічкі ўбягае Гараська. Нікога не зважае, крычыць.

Гараська. Дзядок, паліцыя клуню нашу трасе! Пазнаходзілі вобады і дубкі тыя, што ты з панскага лесу прывёз. Цябе шукаюць! Хавайся — заарыштуюць!

Дзед Мікіта. А бадай-жа-ж яе трасца трэсла! І парадавацца не дадуць... Ды ты зірні, чуй, дурань-браце, хто прышоў!

Міхась. Ты што-ж, жэўжык, не пазнаеш бацькі?

Гараська *(радасна)*. Тата! *(Туліцца да бацькавай рукі. Міхась абнімае яго.)*

Міхась. Глядзі ты яго, як вырас!.. Дык, кажаш, вобыск робяць?

Аслаў. Без гэтага ніяк не абыдзешся.

Дзед Мікіта. Ох, ліха! Радавацца трэба-б, а радасці няма. Ох, жыццё наша!

Міхась. Ну пойдзем, разбяромся, у чым там справа.

Усе ідуць у бок пералаза. Марына застаецца адна, журботна праводзіць іх вачамі, моўчкі ківае галавой. Борздзенька разрывае канверт, прабягае пісьмо. Некаторыя мясціны пісьма чытае ўголас: «Нашы пісьмы і пісьмы да нас праглядае ваенная цэнзура. Май гэта на ўвазе». Марына адрываецца ад пісьма, слухае. За веснічкамі чуецца песня Караліны:

Куды, куды, зайчык, скачаш?
Чаго, чаго, дзеўча, плачаш?
Зайчык скача ў чыста поле.
А ў дзяўчыны злая доля.

Караліна. Добры дзень табе, паненачка!

Марына. Як жывеш, Караліна?

Караліна. Вось ішла ды думаю сабе: зайду на мамэнцік... Ты не гневайся!.. Не, не: маўчы! Бачу, усё бачу! Мала што я дурная Караліна! А я і варажыць умею, я знахарка! А можа, і вядзьмарка! Вось хто я! *(Смяецца.)*

Марына. Дзе-ж ты хадзіла, што бачыла?

Караліна. Дзе хадзіла, кветачка мая ты? Па свеце хадзіла!.. Салдаты ідуць. Песні спяваюць... Вось весела ім! А людзі, як дурныя, усё едуць і едуць. Запыняцца, пахаваюць дзіцятка каля дарогі і далей едуць *(кладзе на ганак кій)*. Вось ты мне скажы што, кветачка мая ты... Паміраюць людзі. Хаваюць іх... Паложаць на мары і нясуць. Так і пазносяць усіх... усіх пазносяць... Але застанецца нехта адзін... апошні. Дык як-жа ён, той, панясецца, што адзін застанецца?

Марына *(стрымліваючы смех, напускае сур'ёзнасць, нібы гэта пытанне дужа важнае)*. Сапраўды, становішча яго вельмі труднае. І як адказаць на гэта, не ведаю.

Караліна *(уважліва глядзіць Марыне ў вочы)*. Не ведаеш? Вось-жа і я не ведаю... А можа, хто здалёку прыдзе і пахавае... Ці няма ў цябе, кветачка мая ты, хлеба? Я табе паваражыла-б за гэта.

Марына. Хлеба знайду. Пабудзь тут, я зараз.

Марына выходзіць. Караліна садзіцца на ганак. Кладзе кій пад лаўку, разгортвае далоні рук, уважна разглядае іх, ківае сама сабе галавою. Нечакана гаворыць: «А Пятрусь кажух спаліў»...

Зрэдку аглядаецца па баках. Паказваецца Шышла. Караліна хаваецца пад лаўку. Шышла ідзе на ганак, не бачачы Караліны. Пазірае на стол. Перакідае газеты, знаходзіць пісьмы. Чытае першыя радкі.

Шышла. «Дарагая, мілая, слаўная, Марынка!» Дужа інтымна пачынае, шэльма! А пра што ён піша і хто ён такі, Шышла павінен ведаць. *(Кладзе пісьмо ў бакавую кішэню тужуркі. Чытае другое.)* «Мілы, любы Алесь!» Алесь? Гэ, ды тут раман, да, собственна, да! *(Кладзе пісьмо туды-ж.)* Шчаслівая акалічнасць, калі ўласныя інтарэсы супадаюць са службовымі. А цяпер Шышла знікне. Шышла яшчэ скажа сваё слова, да, собственна, да! *(Заварочваецца, хоча ісці.)*

Караліна *(з-пад лаўкі)*. Нашто ўзяў чужое? Палажы назад!

Шышла знянацку палохаецца. Караліна вырываецца з-пад лаўкі, хапае Шышлу за рукаў, сама трасецца. Шышла вырывае рукаў, з сілаю штурхае Караліну. Караліна падае.

Шышла. Пікні, шалёная ведзьма, яшчэ раз — заб'ю! *(Вымае шаблю, замахваецца, потым борздзенька шыбуе ў бок пералаза.)*

Караліна *(устае, крычыць наўздагон)*. Начніца! Кажан! Злодзей! Хапун! Ты што забраў? Пастой! Вярніся!.. У-ля-ля-ля!

Уваходзіць Марына з хлебам, пазірае ўстрывожана на Караліну.

Марына. Што тут за крык? На каго крычыш, Караліна?

Караліна. Злодзей! Торбахват!.. Бяжы, даганяй. Цар паліцэйскі з доўгім траплом пры боку! Штурхануў мяне, ды яшчэ засеч хацеў. Бяжы, даганяй!

Марына *(хапаецца за галаву)*. Шышла!?

Марына перабірае газеты, шукае пісем. Караліна стаіць моўчкі, перапалоханая.

Марына. Няма — забраў. Бедная-ж галоўка мая! Што-ж я нарабіла!

Караліна. Я знайду яго! Знайду! З-пад зямлі адкапаю, гада лютага. *(Бярэ з-пад лаўкі кій, выходзіць.)*

Марына, як скамянелая, стаіць, узяўшыся за галаву. З вуліцы даляцае песня Караліны:

Я не такая, як тая другая:
І высокая і харошая,
Толькі-ж доля мая злая.

Марына. Што-ж цяпер будзе? Загубіла я сваю радасць! Удала Алеся. Сама аддала ў рукі ворагаў. Што-ж рабіць? Загубіла Алеся!..

Карціна другая

Кватэра Шышлы. Сялянская хата. Каля покуця стаіць просты стол. Над сталом, пад столлю, вісяць абразы па адзін і па другі бок кута. Ніжэй, на адной са сцен, — партрэт Мікалая II і партрэты генералаў. Пахвальныя лісты ў рамках. Пад генераламі фатаграфія Шышлы. Гітара. Каля другой сцяны простая канапка. Маленькая шафа. Шышла ляжыць у радасным настроі, напявае пошлы раманс пад гітару.

Шышла. Да, собственна, да, сітуацыя! *(Вымае пісьмы.)* Папулярная сітуацыя! «Блюдите, како опасно ходите». Да, собственна, да: ходзяць, апасна ходзяць, ды толькі не Шышла. Што сказаў-бы ты, айцец Кандраці, калі-б у твае рукі папаў вось такі скарб? *(Выпівае.)* Будзь здаровы, айцец Кандраці! Шышла скажа сваё слова, да, собственна, да! *(Бярэ недапісанае пісьмо Марыны, чытае.)* «Мілы, любы Алесь». Якая сардэчнасць: і мілы і любы! А ты, Шышла, аблізвай губы! Вось, адкуль яе холад. *(Трасе галавою, з засмучэннем.)* Бясконца рада, калі атрымае пісьмо ад яго! Ёй тут нявесела!.. Шышла-ж усё рабіў, каб даць табе вясёласць, крамольніца. А чым не кавалер табе быў Шышла? *(Ад хвалявання пайшоў ды зноў прылажыўся да чаркі.)* Унь, красавец які! Мужчына на заказ! Малады, сакавіты! І хіба непрыгожы? Адны вусы чаго варты!.. Але Шышла яшчэ скажа сваё слова, да, собственна, да. *(Зноў садзіцца.)* Піша — грунт для работы добры. Які гэта грунт? Якая такая работа?.. *(Пауза.)* Ось дзе ён, ключ, да гэтай работы! *(Трасе другім пісьмом.)* «Мая мілая, мая слаўная Марынка». Мая і мілая! Якая закаханасць! Мая і мілая. *(Чытае пісьмо.)* «Ачумела і астачарцела вайна, пачатая царамі і гандлярамі»... Што піша, вы чулі? *(Чытае далей.)* «За вайну цяпер стаяць толькі паны, генералы ды розная сволач, што акапалася

ў тылу, як, напрыклад, духоўны сышчык поп Кандрашка ды гэты дурань, тупы кабан Шышла...» І мяне ўспомніў! О, паршывец! Няхай сабе і дурань і тупы, а вось чытаю-ж тваё паганае крамольніцкае пісьмо. Шпіён нямецкі! Здраднік! І ўсё начыстую распісаў — зневажанне свяшчэннай царскай асобы, падрыўная шпіёнская работа на фронце, наглая прапаганда рэволюцыі... Вось ён, грунт іхняе работы! Ён — там, яна — тут!.. Папулярная сітуацыя! Не, гэта вам не ўдасца. *(Бярэ гітару і зноў пяе на канапе.)* Дык вось ён які, твой мілы, да, собственна, да *(зрываецца з канапы, бяжыць да стала)*. Вось Шышла і скажа сваё важкае слова, да, собственна, да!.. *(Бярэ паперу, піша.)* «Яго высокаблагароддзю, г. прыставу 3-га стану. *(Радасна паціраючы рукі, пайшоў, выпіў і зноў да стала.)* Даводжу да ведама вашага высокаблагароддзя, што настаўнік нашага сяла Аляксандр Пятроў Шабура, які вярнуўся ў нашу вёску ў мінулым годзе з Архангельскай губерні, куды оный, вышэйпамянёны, быў сасланы ў 1912 г. за прапаганду супроць існуючага дзяржаўнага ладу і за перапіску з с.-д. фракцыяй IV Дзяржаўнай думы, і знаходзіўся пад маім наглядам, прыслаў зараз з фронту ліст да настаўніцы Марыі Кублік. Оный, вышэйпамянёны, Аляксандр Шабура...» Вось як пішуць адукаваныя людзі: Оный, вышэйпамянёны! «Оный, вышэйпамянёны, Аляксандр Шабура піша ў гэтым пісьме наступнае...» *(Ідзе да шафкі выпіць.)*

Стук у дзверы.

Ш ы ш л а. Хто там? Заходзьце!

У дзвярах паказваецца М а р ы н а, усхваляваная, стараецца быць спакойнай.

Ш ы ш л а *(папярхнуўся гарэлкай, непрыкметна хавае пісьмы)*. Сітуацыя! А, зрабіце ласку, сядайце. Якраз я аб вас і думаў. *(Расшаркваецца, як галантны кавалер.)* Што-ж гэта прывяло вас у маю рэзідэнцыю, да, собственна, да?

М а р ы н а *(строга)*. Кіньце, Арцём Іванавіч, гуляць у святую нявіннасць: добра ведаеце, чаго я прышла да вас.

Ш ы ш л а. Скуль-жа мне, да, собственна, да, ведаць, што можа прысці ў галаву прыгожай дзяўчыне?

Марына. Давайце працей і бліжэй да справы.

Шышла (*сеў*). Я вас слухаю, да, собственна, да!

Марына (*горача*). Я вас прашу, як чалавека, у якога ёсць сэрца і хоць крупля чалавечнасці: аддайце пісьмы, якія належаць мне і якія бясчэсна, выбачайце, узялі вы ў мяне.

Шышла. А вы думаеце, што ў паліцэйскага Шышлы няма сэрца, да, собственна, да? Яно ёсць! Ёсць сэрца ў Шышлы, і гэта сэрца даўно прагне вашага сэрца (*ласымі вачамі пазірае ў твар Марыне, аглядае яе ўсю, запаляецца і горнецца бліжэй*).

Марына (*адходзіць ад яго*). Дык давядзіце-ж гэта на справе: вярніце мне мае пісьмы, і я тады прызнаю сваю несправядлівасць у дачыненні да вас.

Шышла. Прыемна чуць з вашых прыгожых вуснаў, да, собственна, да! Але ці маю я права аддаць вам гэтыя пісьмы: яны належаць ні вам, ні мне, а закону. (*Прыцішана, голас перарываецца.*) Марына Мікалаеўна! Марыначка! Рыбка! Шмат што залежыць ад вас самой. Для вас асабіста зраблю ўсё (*кладзе руку на яе руку*). Але наўперад... Я-ж вас люблю. Наўперад... задатачак (*Марына адступае*). Вось яны тут гэтыя пісьмы (*стукае па грудзіне*). Мы тут адны. (*Глядзіць на сцены.*) Багі, цар і генералы будуць маўчаць, а Шышла падтрымае Шышлу. (*Падыходзіць бліжэй, Марына стаіць нерухомая. Гэта прыдае смеласці Шышлу. Ён разнімае рукі, каб абняць Марыну.*)

Марына (*парывіста*). Не дакранацца да мяне!

Шышла (*расшпіліўшы кіцель*). Дык ты яшчэ брыкацца тут будзеш? Не, дудкі! Не на такога напала (*хапае Марыну ўпол*).

Марына (*адбіваецца*). Прэч, мярзавец! (*Кідае ў твар сальніцу.*)

Шышла. Шышла сваё возьме. (*Не выпускае Марыны з рук, цягне яе да канапы.*)

Марына хапае рукой Шышлу за гарляк. Другой рукой намацвае Шышлаў наган. Вырываецца з яго рук, адбягае да дзвярэй, наводзіць на Шышлу наган. Шышла слупянее.

Марына. Краніся з месца — застрэлю!

Ш ы ш л а (*палахліва аглядаецца*). Я... я... пажартаваў. Даруйце!

М а р ы н а. Станавіся на калені!

Ш ы ш л а. А-а-апусціце наган! Вы-ж і абыходзіцца з ім не ўмееце. Знянацку застрэліце чалавека.

М а р ы н а. На калені!

Шышла прысядае, становіцца на калені.

М а р ы н а. Даставай з кішэні пісьмы і кідай іх мне сюды!

Ш ы ш л а. Апусціце наган, а то рукі трасуцца.

У гэты момант адчыняюцца дзверы, уваходзіць п о п, запыняецца на парозе.

П о п. Да ўваскрэсне бог... (*Хапае Марыну за рукаў.*)

Марына перапужалася. Наган знячэўку страляе ў падлогу. Поп і Шышла кідаюцца на зямлю. Марына выбягае.

Ш ы ш л а. Ратуйце мяне, айцец Кандраці!

Шышла і поп ляжаць некаторы час моўчкі.

П о п (*падымае галаву*). Што сіе значыць?

Ш ы ш л а (*устае, садзіцца, аглядваецца*). Сітуацыя! Шышла быў ужо на тым свеце (*набіраецца смеласці, паказвае папу пісьмы.*) Але Шышла яшчэ скажа сваё слова, да, собственна, да. (*Падбягае да акна, свішча ў свісток.*)

З а с л о н а

АКТ ТРЭЦІ

Карціна першая

1916 г. Акопы. Выбухі снарадаў. Атрад адбівае атаку немцаў. Уперадзе паручык Жухін у смяротэльным страху туліцца за каменем, прынікаючы да зямлі.

Ж у х і н (*здушана, парывіста перадае каманду па ланцугу*). Перадаць па цэпі — гатовіцца ў контратаку! (*Бліжэйшы салдат, якому аддае каманду Жухін, маў-*

чыць. Жухін паўтарае нервова.) Перадавай па цэпі — гатовіцца ў контратаку! *(Салдат не адклікаецца. Жухін падпаўзае да салдата, штурхае.)* Чуеш каманду? Перадавай па цэпі — гатовіцца ў контратаку! *(Салдат не варушыцца. Жухін палохаецца, рэзка падаецца ад салдата.)* Забіты! *(Адпаўзае да суседняга салдата.)* Перадавай па цэпі — зараз ідзем у контратаку!

Голас салдата. Гатовіцца ў контратаку!

Жухін. Узмацняй кулямётны агонь!

1-ы салдат. Патронаў няма.

2-гі салдат. Усе вышлі патроны!

Жухін. За мною, братцы, ура!

Некаторыя салдаты ўсхопліваюцца, некаторыя ляжаць нерухліва; з дзікім крыкам «ура» бягуць наперад, збіваючыся ў адзін паток. Трэск стрэлаў мяшаецца з надрыўным жудасным крыкам. Крык аддаляецца, глухне, пераходзіць у стагнанне: «а-а-а-а!» Нарэшце заціхае зусім, становіцца ціха. Некаторы час на сцэне пуста. Атрад, часткаю перабіты, варочаецца.

Жухін *(камандуе)*. Пад укрыццё!

Салдаты ўпаўзаюць адзін за адным.

Узвод — стой! Вольна! *(Аглядае парадзелы ўзвод.)* Ну-с, рабяты, тут нам аддышка. Узводны! Прадставіць мне спісак забітых, раненых і прапаўшых без весці.

Галасы. Прывал!.. Грэй зямельку сваім целам.

Уваходзіць Будан-Рыльскі.

Жухін. Дазвольце далажыць, г. капітан, атака адбіта.

Будан-Рыльскі. Вольна. *(Ідзе міма забітых.)* Вынесці! Вынесці!

Патап *(спыняецца над трупам)*. Жывы яшчэ! Жывы! Макар, любы! Ваша высокаблагароддзе, яшчэ жывы!

Будан-Рыльскі *(бачыць у глыбіні труп, не пачуўшы слоў Патапа)*. Вынесці!

Патап. Вынесці лягчэй, чым вылечыць. Гузырык, па сястру давай хутчэй, родны. *(Гузыр выбягае; стогн.)* Вады, хлопчыкі! Кроў затрымаць трэба. *(Рве сарочку, робяць перавязку.)*

П а т а п. Асцярожна, браткі, лягчэй!

Г у з ы р *(убягае)*. Знойдзеш ты тую сястру, калі яна трэба.

П а т а п. Насілкі, Гузырык!

Г у з ы р. Няма, шукаў.

П а т а п *(голасам камандзіра)*. Хлопцы, вінтоўкі ў рукі, з двух канцоў узяць. Жыва!..

Б у д а н-Р ы л ь с к і *(злосна)*. Хто тут камандуе?

П а т а п. Гэта!..

Б у д а н-Р ы л ь с к і. Што?

П а т а п *(узяўшы сябе ў рукі)*. Гэта хворы ў гарачцы каманду падае.

Б у д а н-Р ы л ь с к і. А!..

П а т а п. У, Будан — бруднае рыла!

Выносяць параненага.

Д р о б *(разглядаецца, выбірае месца, шпурляе на зямлю амуніцыю)*. Ах будзь ты тры разы праклята!.. Хадзіце, хлопцы, у гурт, весялей будзе.

П а т а п. Распрагайся — знімай салдацкі хамут. Хадзі, прафесар, да нас: пусцім дымок, каб дома не журыліся. *(Алесь падыходзіць моўчкі.)* Ну, вось і ўся наша загаруйская фамілія.

Дастаюць кісеты, скручваюць цыгаркі.

Г у з ы р. Пакурыць добра — наеўшыся. А жаваць дык вось і няма чаго.

П а т а п. Паходная кухня яшчэ не прыехала... Жывем па-шляхоцку — папалам клёцку.

Г у з ы р. А па мужыцкім шчоце — па тры клёцкі ў роце. Чачавічкі згатуюць. Раней кармілі ёю коней, ды перасталі: шэрсць вылазіць пачала. А цяпер — салдат чачавічку сёрбай.

Усе пачынаюць спяваць сумную песню.

С а л д а т *(суседу, вымаючы пісьмо)*. Ліст з вёскі атрымаў ад жонкі. Прадалі карову за даўгі, бяда пайшла, разруха. Малое дзіцё ад голаду памерла.

Д р о б *(тупа ўставіўшыся ў дол)*. І так з дня ў дзень, з ночы ў ноч, ужо два гады!.. І ніякай прасветліны. Калі-ж той канец, га?

А л е с ь. Не тужы, дружа! Няма на свеце нічога, што-б не мела свайго пачатку і канца.

П а т а п. Жар, прафесар, лекцыю, ды павесялей: калі не накорміш галоў, дык ашукай хоць кішку.

Г у з ы р *(скептычна)*. Галаву можна ашукаць, а кішку — ніколі.

П а т а п. Верна, брат: вайна — самы праўдзівы прыклад.

Д р о б *(да Алеся)*. А з канцом-жа як?

А л е с ь. А вось я табе на гэта што скажу. Стаяла ў садзе яблыня. Завёўся на ёй чарвяк і патачыў усе плады. Застаўся ўгары адзін толькі яблык, уцеха і апошняя надзея яблыні. І вось бачыць яна — паўзе чарвяк, каб і той яблык згрызці. З гора, са страху, з бяды і са злосці страсянула тады яблыня ўсімі лісцямі. Узняўся вецер і скінуў чарвяка на голую сцежку. А там садоўнік растаптаў яго нагою. Вот і ўсё.

Д р о б. Навучыўся ты ў школе байкі дзецям расказваць. Ты мне проста скажы.

А л е с ь. А ты падумай, дружа. Не ўсё, што проста, можа адразу ясным стаць.

З а п я в а л а
Тучки темны, тучки грозны
По поднебесью плывут.

Х о р
Гэй, гэй, охо-хо,
По поднебесью плывут.

З а п я в а л а
Наши храбрые стрелочки
Сели в поле отдохнуть.

Х о р
Гэй, гэй, охо-хо,
Сели в поле отдохнуть.

За сцэнаю чуваць пявучы вясёлы жаночы голас. Салдаты прымаўкаюць, слухаюць.

Ж а н о ч ы г о л а с *(смех перарывае апошні куплет)*. Ну, што вы кажаце? Не паверу!

М у ж ч ы н с к і г о л а с. Сур'ёзна, мілая сястрыца! Вы, як гаворыцца, анёл, пасланы богам у пекла вайны!

Г у з ы р. Ці не наш гэта новы ротны, земскі начальнік?

Жаночы голас. Як красамоўна вы гаворыце, але я не дапускаю такой скораспеласці.

Мужчынскі голас. А між тым — гэта святая праўда, як праўда і тое, што я — капітан Будан-Рыльскі.

Салдаты пераглядаюцца.

Дроб. Ваяка: і на немцаў у атаку гоніць і сам ідзе ў атаку на бабу.

Будан-Рыльскі (*набліжаецца*). Вы, можа, хочаце, як гаворыцца, доказаў праўдзівасці маіх слоў? Дык вот яны.

Некаторая замінка, валтузня, лёгкія ўздыхі.

Патап (*іранічна*). Атакуецца камандная вышыня. Вось яна (*пазнаўшы сястру*) дзе, сястрыца міласэрная. Гэта замест таго, каб хворых даглядаць. (*Падміргвае, а потым моўчкі падымае палец угору, адыходзіць, становіцца навыцяжку.*)

Жаночы голас (*зблізку каля сцэны*). Ах, вашы губы порахам пахнуць. Люблю пах пораху.

Паказваецца Будан-Рыльскі з сястрою пад ручку. Патап падае каманду.

Патап. Устаць! Смі-і-іррна!

Сястра (*уздрыгвае*). Ох!

Будан-Рыльскі. Чаго, дурак, гарланіш? У часе адпачынку каманда «ўстаць» і «смірна» пры з'яўленні начальства не падаецца.

Патап. Вінават, ваша высокаблагароддзе!

Гузыр. Ваша высокаблагароддзе! Галодныя мы. Вёска пустая. Харчоў няма.

Будан-Рыльскі. Ведаеш салдацкую службу? Хочаш есці, зацягні тужэй рэмень на жываце. А не паможа — смакчы свае пальцы. (*Пад руку з сястрой праходзіць.*)

Сястра (*за сцэнай*). Які вы строгі. Баявы афіцэр!

Будан-Рыльскі. Наглець пачынае салдатня, дай толькі ім волю... Зойдзем, сястрыца, да мяне ў зямлянку, паглядзіце, як гаворыцца, на маю баявую абстаноўку.

Гузыр зрываецца з месца, хапае стрэльбу, кідаецца ўслед за Буданам-Рыльскім і сястрою. Патап хапае Гузыра за плечы.

Патап. Стой! Куды ты?

Гузыр (*не помнячы сябе, вырываецца*). Пусці! На штык пасаджу сволача, пакажу яму нагласць.

Салдат. А правучыць белую костку не пашкодзіла-б.

Галасы. Скуры-б драць з такіх паскудаў.

Алесь (*не пускае Гузыра, гаворыць цвёрда, як старшы*). Не вар'яцей. Што ты дакажаш гэтым?

Алесь, Патап і Дроб акружаюць Гузыра.

Патап. Кінь, Андрэй, не рабі глупства. Прыхавай сваю злосць на потым. Буры ты не падымеш. З-за аднаго такога сцервы... не варта! Давай сваю качаргу!

Гузыр (*аддае вінтоўку, злосна*). Першая куля — у яго паганую мазгаўню.

Алесь (*мякка*). Не трэба, дружа, гарачыцца.

Дроб. Многа ўжо іх, паганцаў такіх, бралі на мушку, ды толку не было, а цярпеў наш брат.

Голас. І будзе цярпець, калі спускаць.

Патап (*сур'ёзна*). Не гарачыцеся, хлопцы! І не кідайцеся ў вір галавой, не падумаўшы. Адна ластаўка вясны не робіць.

Уваходзіць Дзяменя.

Дзяменя (*запыняецца, аглядае ўсіх*). Здарова, землякі, арлы баявыя! Што за шум, а бойкі няма, прыгарні вас цёплая ручка і мяккая пасцелька.

З'яўленне Дзямені ажыўляе салдатаў.

Дроб. А, Дзяменька! Што новага прынёс?

Патап. Здароў, лапатун. Дзе хадзіў?

Алесь. Што чуў?

Дзяменя (*адмахваецца рукамі*). Што ў вас?.. (*Заўважае панурыя твары Гузыра і іншых салдатаў і хоча развесяліць іх.*) Што ў вас за мода штурхаць чалавека? Калі мне было яшчэ сем месяцаў, дык я ўжо ў матчыным жываце штурхаўся нагамі: думалі, што з мяне барабаншчык будзе.

Патап (*жартліва*). А выйшаў салдат службы сувязі, дый то недарэчны.

Дзяменя. А як толькі я на свет нарадзіўся, дык

замест таго каб заплакаць, спяваць пачаў. Бабка сказала, што з мяне баян выйдзе.

Патап. А выйшаў лапатун-балбатун.

Дзяменя. Маўчы, шахцёр, вугляная галава! Дай мне пра сябе расказаць. Панеслі мяне кумы да папа хрысціць. Пытае поп, як назваць? Кумы і кажуць: «Баян». Поп быў глухі, недачуў і запісаў «Дзямян».

Патап. І ўсё-ж-такі самае падыходзячае імя табе — балбатун.

Усе смяюцца, нават Гузыр усміхнуўся.

Дзяменя *(дакорліва трасе галавою)*. Каб я не балбатаў, дык вы-б тут з нуды пазаходзіліся.

Патап *(гледзячы на павесялеўшых Гузыра і Дроба, па-прыяцельску стукае па плячы)*. Верна! Балбачы, балбачы, браток! Цецярук заўсёды на нягоду балбоча.

Дзяменя *(многазначна)*. А можа, і на добрую пагоду.

Алесь. О, каб вуснамі младзенца ды ісціна загаварыла!

Галасы. Раскажы, што чуваць на тваёй лініі.

Дзяменя *(расчаравана)*. Як відаць, зімаваць будзем тут. *(Да Алеся.)* Аб табе, брат прафесар, спраўляліся ў канцылярыі палка.

Алесь *(занепакоены)*. Як спраўляліся?

Дзяменя. Шукаюць па ротах... Радавы Аляксандр Пятроў Шабура... Ці ёсць, пытаюць, такі?

Алесь *(устрывожана)*. Вось яшчэ ліха, ёлкі-палкі. Навошта я ім здаўся?

Патап. Можа, для пасылкі ў школу прапаршчыкаў. Ты-ж чалавек вучоны.

Алесь. Не падабаецца мне, калі салдатам канцылярыя палка цікавіцца. Ты, Дзяменька, разнюхай гэта.

Дзяменя. На тое-ж і нос, каб нюхаць, а калі Дзяменя возьмецца за што, дык ну...

Высоўваецца салдат.

Салдат. Эй, падымайцеся з пасцелі! Гарачыя храновіны паспелі — кухня прыехала!

2-гі салдат. Кацялкі бяры!

З-ц і с а л д а т. Не напірай, хлопцы.

Салдаты падымаюцца, бразгаюць кацялкі. Выходзяць. Застаюцца Дзяменя, Патап і Алесь.

А л е с ь. Эх, ёлкі-палкі! Прызнацца, устрывожыў ты мяне, Дзяменька! Баюся, каб не даведаліся там.

П а т а п *(з трывогаю ў голасе)*. Ты думаеш?

А л е с ь. Даўно сказана, дружа... «Няма нічога патайнага, што-б не сталася яўным».

Д з я м е н я. Калі праўду казаць, дык і мне гэта трохі цюкнула.

А л е с ь. Важна, каб не заспелі знянацку. А ты, Дзяменька, пакапайся ў гэтай справе ды разведай, у чым тут яна. Вось што, хлопцы, на ўсякі выпадак у мяне яшчэ захаваліся адозвы пра вайну. Вось яны — передаў мне падпольшчык Максім Кучаравы.

П а т а п. Адозвачкі харошыя. Іх трэба прасоўваць салдатам розных часцей ды так, каб ад гэтага карысць для справы была.

Д з я м е н я. Давай іх мне: ні адна не прападзе. Ужо калі возьмецца за што Дзяменя, дык ну!..

Алесь дастае з ватоўкі жмуток паперы, перадае Дзяменю.

Д з я м е н я *(хавае ў патронную сумку)*. Цар-бацька патронаў не дае, дык я адозвы сюды палажу замест патронаў.

А л е с ь. Патроны гэтыя слаўныя. А цяпер, хлопцы, вячэраць. Прыхапіце і на маю долю. Ідзіце, а я зараз за вамі.

Д з я м е н я. Ужо калі Дзяменя возьмецца за што, дык ну!

Патап і Дзяменя выходзяць. Алесь застаецца адзін. Некаторы час сядзіць моўчкі, абняўшы рукамі калені.

А л е с ь. Горш за ўсё, што нічога не ведаеш. І так і гэтак думаецца. Спраўляліся, у якой роце знаходжуся. Для чаго спраўляліся?

Уваходзіць П а т а п з ежай для Алеся.

П а т а п. Ты, брат прафесар, запішы: плюнь і не трывожся. У бяду цябе не папусцім. На, пасёрбай. *(Выходзіць.)*

А л е с ь. Эх, выматалі нервы за гэтую подлую вайну... Не, галубчыкі, не давесці вам яе да пераможнага канца! Я загіну, тысячы загінуць, а ход падзей пойдзе сваёю дарогаю. *(Спявае.)*

Ночка цёмна, я баюся,
Правадзі мяне, Маруся.

Тфу! Якая пошлая песня лезе ў галаву. Яе толькі і пачуеш тут ад афіцэраў і сясцёр-вярціхвостак. Хто ідзе?

У цемнаце паказваецца постаць ч а л а в е к а ў шынялі.

Ч а л а в е к у ш ы н я л і. Выбачайце, зямляк, ці не скажаце мне, дзе раскватаравана дзевятая рота?

А л е с ь. А хто вы такі?

Ч а л а в е к у ш ы н я л і. Я прыбыў з эшалонам з тылу. Шукаю свайго земляка, знаёмага.

А л е с ь. У якім ён узводзе?

Ч а л а в е к у ш ы н я л і. Быў у трэцім.

А л е с ь. Як прозвішча яго?

Ч а л а в е к у ш ы н я л і. Шабура, Аляксандр Шабура.

А л е с ь. Шабура? Быў такі. *(Сам сабе.)* Няўжо мяне шукаюць? Быў такі. Але, здаецца, яго цяпер няма.

Ч а л а в е к у ш ы н я л і. Няма?.. А дзе ён?

А л е с ь. Рота нядаўна выйшла з бою. *(Змаўкае.)*

Чалавек у шынялі бяссільна асядае. З яго плячэй спаўзае шынель. Відна жаночая жакетка з белым нагруднікам і чырвоным крыжам. Алесь працірае вочы. Падыходзіць усутыч, асцярожна ссоўвае з ілба незнаёмай салдацкую шапку.

А л е с ь. Марына?!

М а р ы н а *(ахамянаецца, момант пазірае ў твар Алесю)*. Алесь! мілы! Гэта ты? Ты-ж на смерць перапалохаў мяне: думала, што ты забіты. *(Туліць галаву Алесю на грудзі, уздрыгвае ад здушанага плачу.)*

А л е с ь. Не сніў і не марыў сустрэцца з табою тут. Супакойся, Марынка!..

М а р ы н а. Нарэшце я знайшла цябе. Ты жывы і цэлы.

А л е с ь. Ніяк не спадзяваўся... Ну, як ты, Марынка, адважылася?.. Як папала сюды?

Марына (*вінавата апускае галаву*). Няшчасце, Алесь, пагнала мяне сюды.

Алесь. Няшчасце?! Што здарылася?

Марына. Ты памятаеш пісьмо, што прыслаў мне праз Міхася? Яно ў Шышлы, у руках паліцыі.

Алесь (*пасля паўзы*). Цяпер ясна, чаму пытаюць пра мяне ў канцылярыі палка і шукаюць па ротах.

Марына. Трэба ўцякаць. Мяне таксама шукае Шышла. Таму я цяпер не Марына Кублік, а Ірына Загайская. Я запісалася ў сёстры ў палявы салдацкі шпіталь, каб хутчэй знайсці цябе і паведаміць.

Алесь. Мілая, мая слаўная! А цяпер падумаем, як быць. Ведаеш, Марынка, на якую думку навяла ты мяне зменай свайго прозвішча? А што, калі я запішуся ў спіс забітых? Узводны свой чалавек, салдаты свае людзі. Дык няхай жывы Шабура стане забітым, а на яго месца ажывім забітага Макара Макарука. Ідэя добрая, ты будзеш замест Марынкі — Ірынкай, а я замест Алеся — Макарам. А ўцякаць мне няма куды, і ўцякаць я не магу і не ўмею.

Марына (*з жахам*). Што ты гаворыш? Калі не шкадуеш сябе, дык мяне пашкадуй. Уцякай, уцякай адгэтуль, пакуль не позна. Ці ты баішся дэзерцірам стаць? Адступіся хоць на нейкі час ад свае ролі. Узваж яшчэ раз халодным розумам... Слухай, Алесь, — мне страшна вымавіць гэта: ці не мыляешся ты, стаўшы на шлях паражэння? Вораг прыставіў нож да сэрца Расіі!

Алесь. Не варта было шукаць мяне, каб сказаць такую ісціну. Я-ж даўно перастаў ёй верыць. І калі царызм будзе паражаны ў сэрца, я толькі вітаць буду гэта. Мяне трымае тут не дэзерцірства з фронту, а дэзерцірства з тае справы, якая робіцца на фронце. Калі ты любіш і паважаеш мяне, дык палюбі і тую справу, якую я люблю.

Марына. Я люблю цябе, Алесь, але я люблю і праўду. Дзе-ж яна, праўда?

Алесь. Ты пытаеш, дзе праўда. Я прышоў да яе, Марына, таксама тысячамі дарог, прышоў праз свае пакуты і пакуты мільёнаў, праз іх убоства, бяспраўе, слёзы і кроў. Для нас ясна цяпер: рэвалюцыю трэба давесці да

канца. Разам з усім сялянствам раздавіць мы павінны самадзяржаўе, памешчыкаў. Але-ж гэта толькі поўсправы. Пролетарыят і партыя большэвікоў рушаць рэволюцыю далей. Разам з бяднейшым сялянствам, з батрацтвам супроць буржуазіі і кулакоў-крывасмокаў, спекулянтаў і купцоў пролетарыят пойдзе да соцыялістычнай рэволюцыі.

Марына (*апускае галаву, нясмела, ціха*). А калі гэта праўда пойдзе дарогаю яшчэ большай крыві?

Алесь (*сурова*). Усё роўна, якою-б дарогаю не ішла, абы прышла.

Марына. Вайна зрабіла цябе жорсткім да чалавека, Алесь.

Алесь (*мякка*). Ты памыляешся, Марына. Вайна навучыла мяне яшчэ болей любіць чалавека, і калі ты цяпер гаворыш так, дык голас твой далятае да мяне здалёку.

Марына (*з горкаю крыўдаю*). А ці далятаў ён да цябе хоць калі зблізку?

Алесь (*з гораччу*). Нашто рабіць такія закіды, Марына? Будзь шчырай сама з сабой... Такі час быў тады, калі мы разам чакалі рэволюцыі і рабілі ўсё, што маглі, каб наблізіць яе.

Марына. Прызнаюся, Алесь, мілы. Я раней заўсёды разумела цябе, а цяпер ты гаворыш нейкай чужой мовай. Зразумей, я баюся, што рэволюцыя ў часе вайны прывядзе краіну да пагібелі.

Алесь. Царскія міністры таксама кажуць: наўперад заспакаенне, а потым рэформы.

Марына. Ты ні кроплі не маеш да мяне жалю, Алесь! Спатканне з табою, якога я так прагла, з-за якога я так пакутавала, прынесла мне не радасць і спакой, а гора і трывогу. Хіба-ж магу я быць спакойнай, калі цябе шукаюць, каб арыштаваць? Ты адзін на свеце блізкі мне чалавек, а стаў якімсьці чужым, далёкім. Дарогі-ж назад у мяне няма. Мне толькі застаецца ісці далей адной, адзінокай...

Голас Жухіна. Правае плячо ўперад — марш, раз, два!

Марына, спалохаўшыся, выходзіць.

А л е с ь *(бяжыць за ёю)*. Марына, пачакай!.. Спыніся, Марына.

Уваходзіць узвод салдат, Жухін і першы афіцэр. Алесь, убачыўшы ўвайшоўшых, варочаецца, не дагнаўшы Марыны.

Ж у х і н. Ну вось, адпачылі, падзакусілі.

Д з я м е н я. Нам, ваша благароддзе, адпачываць нельга... Нам трэба айчыну ад ворага абараняць, каб чужаземная нечысць на святую рускую зямлю не ступіла і не паганіла наша неба.

Ж у х і н. *(радасна)*. Ну! Ну!

Д з я м е н я. І толькі тады, калі слаўныя салдаты, верныя сыны нашага бацькі-цара, перамогуць паганага ворага...

Ж у х і н *(у захапленні)*. Тады...

Д з я м е н я. Тады можна будзе адпачыць.

Ж у х і н. Дзякуй!

Д з я м е н я. Рад старацца!

Ж у х і н. Даўно не чуў я такіх праўдзівых і адданых слоў. Даўно. *(Зварочваючыся да першага афіцэра.)* Хто сказаў, што ў рускага салдата няма веры, што ён ваюе, не разумеючы за што? *(Моцна ціснe руку Дзяменю.)*

Д з я м е н я. Так точна, ваша благароддзе.

Усе глядзяць на яго, ледзь стрымліваючы смех. Жухін і афіцэр выходзяць.

Д з я м е н я *(у бок)*. Рускі салдат пачынае разумець, за што яму трэба ваяваць.

Карціна другая

Прадвесне 1917 года. Афіцэрская зямлянка. У зямлянцы Будан-Рыльскі, камандзір батальёна, капітан, падпаручык Жухін і некалькі афіцэраў. Збоку каля зямлянкі, наверсе, стаіць Дзяменя, прылажыўшы вуха — падслухвае.

Б у д а н - Р ы л ь с к і. Вам вядома, гаспада, што манархія пала. Улада перайшла да часовага ўрада. Мы, як гаворыцца, не палітыкі, мы — ваенныя людзі. Наша за-

дача — захаваць боездольнасць арміі. А наш полк мае нядобрую славу. У дзявятай роце вёў у свой час здрадніцкую работу радавы Шабура, пісьмо якога было перахвачана ў тылу паліцыяй і паслана ў штаб палка. Гэты здраднік, на шчасце, лічыцца ў спіску забітых, і справа аб ім спынена.

Дзяменя (*пасміхаецца і сам сабе падміргвае*). Жывы. І па сённяшні дзень, і справа яго цяпер не ў канцыляры палка, а ў Дзямені, вось тут у кішэні. (*Стукае рукою па кішэні.*)

Будан-Рыльскі. Гаспада! Але горш за ўсё, што побач з часовым урадам арганізаваўся так званы Совет рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Ён выпусціў, з пазвалення сказаць, загад № 1. Загад гэты — вогнішча і пачатак разбурэння арміі. Ні ў якім разе не паказваць яго салдатам, не гаварыць аб ім!

Дзяменя (*сам сабе*). Не, брат: загад гэты мы з-пад зямлі выкапаем!

Будан-Рыльскі. Давайце, гаспада, абсудзім становішча. Яно прымушае шукаць новых спосабаў. Ваша слова, гаспада! (*Садзіцца. Некалькі момантаў афіцэры маўчаць.*)

Першы афіцэр (*насмешліва*). Эпіграфам да мае прамовы могуць служыць словы раманса: «Я угасаю с каждым днем. И злобы в сердце нет моем». А самую прамову выкажу выслоўем: «Все это было бы смешно, когда бы не было так грустно».

Будан-Рыльскі. І гэта, паручык, усё?

Першы афіцэр. А болей што казаць? Палажэнне, я сказаў-бы, закавырыстае і безнадзейнае... Не ў часе рэвалюцыя...

Жухін. А ці правільна будзе, г. капітан, не паказваць салдатам загад № 1? Як можна схаваць такі дакумент, што афіцыяльна апублікаваны па войску? Гэта можа выклікаць толькі яшчэ большае недавер'е да афіцэраў з боку салдат.

Дзяменя. А які чорт калі вам верыў?

Будан-Рыльскі. Ні ў якім разе не паказваць яго салдатам. А гаварыць: гэта фальш, гэта нямецкая вы-

думка, бо шкоды ён наробіць многа, калі аб ім даведаюцца салдаты.

Дзяменя. У бутэльку ўлезем, а даведаемся!

Будан-Рыльскі. Рэвалюцыя пераблытала, як гаворыцца, карты і паставіла нас у труднае становішча. Але няма таго крытычнага становішча, з якога-б не было выхаду.

Дзяменя *(скептычна трасе галавой)*. Не хваліся.

Першы афіцэр. Даваў генерал задачу афіцэру: «Два флангі вашай роты атакаваны пяхотай праціўніка. Спераду на вас налятае конніца, ззаду б'е артылерыя, а над галавою аэрапланы скідаюць бомбы. Якую вы падасце каманду?». Афіцэр адказвае: «На малітву, шапкі далоў!»

Дзяменя. Ну, калі да малітвы справа даходзіць у вас, дык значыць — салдат радуйся.

Будан-Рыльскі. Наша становішча не такое труднае, як тое, аб якім гаворыце вы, парučык. Мы, як гаворыцца, не асвоіліся яшчэ з новай сітуацыяй.

Другі афіцэр. Калі свабода зачынаецца з развалу арміі і з прынцыпу выбарнасці ў войску, то асінавы кол у спіну такой свабодзе.

Першы афіцэр. Правільна.

Дзяменя. Вось сволачы.

Будан-Рыльскі. Нельга, гаспада, сеч з пляча. Зараз патрэбна іншая тактыка, адна толькі зброя — слова.

Дзяменя. Бабка варажыла, варажыла, ды галавою налажыла.

Першы афіцэр. Паможа тут слова, як мёртваму кадзіла.

Жухін. Гаспада! Рэвалюцыя выбіла вас з сядла, і вы ўпалі ў адчай. А становішча не такое ўжо страшнае. Мы павінны перш за ўсё растлумачыць салдатам сэнс рэвалюцыі. Трэба змяніць таксама і свае адносіны да салдатаў, стаць з імі на роўную нагу.

Дзяменя. Ці таварыш гусь каню?

Першы афіцэр. Як гэта ліберальна і гуманна! Усе парабіліся социялістамі-рэвалюцыянерамі.

Жухін. Не ў лібералізме і не ў социялістах-рэвалюцыянерах тут, што называецца, сіла! Сіла ў той правіль-

най лініі, якую павінны заняць афіцэры, каб павесці, што называецца, за сабою армію.

Будан-Рыльскі. Дык так, гаспада. Становішча, як гаворыцца, ахаўскае, але не безнадзейнае. Бліжэй да салдата, гаварыце з ім, раз'ясняйце сэнс перавароту. Валі на старую ўладу ўсе нашы няўдачы. Курс браць на партыю соцыялістаў-рэвалюцыянераў. Яна ўсіх пагодзіць. Яна за вайну і за дысцыпліну ў войску. Выведваць настрой салдатаў. Аб загадзе-ж № 1 ні слова! Дык з богам, гаспада!

Святло ў зямлянцы выключаецца. Дзяменя адрываецца ад зямлянкі, бяжыць, потым запыняецца.

Дзяменя. Ох, ох, Дзяменя! Мілы ты мой Дзяменя! Повен ты цяпер, як ніколі: ну, як той клешч, што насмактаўся крыві з сабачага вуха! Ах, афіцэрыкі!.. Бягу, бягу. *(Кідаецца бегчы.)*

Уваходзіць Марына.

Дзяменя *(запыняецца)*. Сястрыца, шкадую, што вы не мужчына.

Марына *(здзіўлена)*. А што, Дзяменька?

Дзяменя. Пацалаваў бы вас. Такія навіны!

Марына *(смяецца)*. А хіба-ж мужчыну прыемней цалаваць?

Дзяменя. Яно то... не, але-ж адвага тут патрэбна.

Марына. Дык рэволюцыя?

Дзяменя. Самая сапраўдная... Дарэчы, сястрыца: ці не бачылі загаду № 1?

Марына. Я яго маю.

Дзяменя. Ды ну? Дайце мне яго!

Марына *(дастае лісток, аддае Дзяменю)*. Вось ён. Парадуйце салдатаў.

Дзяменя *(прасоўвае руку ў ватоўку, вымае пакет, аддае Марыне)*. Дар за дар... Гэта тое, што зрабіла вас сястрою, а прафесара прымусіла ў нябожчыкі запісацца, мяне-ж злодзеем зрабіла — у штабной канцыляры ўкраў. Цяпер за гэтыя дакументы з вас абоіх нагарода належыць.

Марына. Мілы Дзяменька! Ну, які-ж вы дасціпны!

(Бярэ пакет, вымае паперы.) Яны аплаканы горкімі слязьмі. Я буду хаваць іх, як кайданы і як святыню.

Дзяменя *(з гордасцю)*. Да ўжо-ж калі Дзяменя за што возьмецца, дык ну!.. Пабягу-ж я, сястрыца: не церпіцца мне.

Карціна трэцяя

Адрэзак акопаў дзевятай роты. Два канцы іх расходзяцца ў бакі і губляюцца ўводдалі. Шырокі ўваход у акоп. У акопе відна група салдатаў. Сярод іх Дроб, Думака, Гузыр пяюць песню:

Старана чужая не родная маці,
А касцей салдацкіх нагацілі гаці.
Эх, ваюй, ваюй, салдат!
Выступай за радам рад!
За гарой, за лесам ліха, смерць блукае,
А крумкач у госці крумкачоў склікае.
Эх, ваюй, ваюй, салдат!
Па зямлі паўзі, як гад!
У сырых акопах гіне люд рабочы,
А там дома жонка праплакала вочы.
Эх, ваюй, ваюй, салдат!
За цара, за царанят!
Над зямлёю цяжка злегла ноч сляпая,
А ў каго матуля пра сынка спытае.
Эх, ваюй, салдат, ваюй!
Смокча кроў тваю буржуй!
Рассяваеш косці ты, салдат, па свеце,
А там з галадоўлі пухнуць жонка, дзеці.
Эх, ваюй не так, салдат!
Павярні ты штык назад!

Па сцэне паўзе Дзяменя, каля самага ўваходу ў акоп падае каманду.

Дзяменя. Устаць і сустрэць Дзяменю!

Салдаты мітусяцца, высыпаюць з акопа, акружаюць Дзяменю.

Патап. Што шуміш, іскравáя рота?
Дзяменя. Браты мае, рэволюцыя!
Галасы. Ці не брэшаш? Факты давай!
Дзяменя. Царызма пала! Міністраў арыштавалі! Новы ўрад. Совет рабочых і салдацкіх дэпутатаў! *(Трасе загадам № 1.)* Вось ён, факт! Вось дакумент, што хаваюць

ад нас афіцэры! Прафесар! Нябожчык-прафесар! Выпісвайся са спіскаў забітых! Ажыві! На, чытай нам уголас.

Падбягае Алесь, бярэ загад № 1, момант глядзіць у яго, потым кідаецца на шыю Дзяменю, цалуе яго.

Алесь. Факт, таварышы, рэвалюцыя прышла!

Дзяменя. Чытай, чытай нам маніхвест, ды чытані так, каб аж за граніцаю пачулі.

Алесь *(чытае)*. «Совет рабочих и солдатских депутатов постановил:

1. Во всех ротах, батальонах, полках, батареях, эскадронах и на судах военного флота немедленно выбрать комитеты из выборных представителей от нижних чинов вышеуказанных воинских частей».

Патап. Братцы вы мае! Пішы — сваё начальства будзе.

Алесь. «2. Во всех воинских частях избрать в Совет рабочих и солдатских депутатов по одному представителю от рот, которым явиться с письменным удостоверением в здание Государственной думы к 10 ч. утра 2 сего марта».

Гузыр. А, душа з іх вон! Палавіна сакавіка, а мы нічога не ведаем.

Галасы. Сволачы! Скруціць думалі!

Алесь. Увага, таварышы! *(Чытае.)* «3. Во всех своих политических выступлениях воинская часть подчиняется Совету рабочих и солдатских депутатов и своим комитетам».

Галасы. Малайцы! Добра запісана.

Алесь *(чытае)*. «В строю и при отправлении служебных обязанностей солдаты должны соблюдать строжайшую военную дисциплину, но в частной жизни солдаты ни в чем не могут быть умалены в тех правах, коими пользуются все граждане. В частности, вставание во фронт и обязательное отдавание чести вне службы — отменяется».

Патап. Для генералаў гэта — пішы, як стрэмка ў вока.

Алесь *(чытае)*. «Равным образом отменяется титулование офицеров: — ваше превосходительство, благоро-

дие и т. п. и заменяется обращением: г. генерал, г. полковник и т. д.».

Дзяменя. Ды я яго проста буду звацъ: «Эй ты, генерал! Сюды ідзі».

Салдаты смяюцца.

Алесь (*чытае*). «Грубое обращение с солдатами и в частности обращение к ним на «ты» воспрещается!» Падпісана: «Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов». (*Скончыўшы чытаць, аглядае салдатаў.*) Чулі, таварышы? Вось ён (*трасе загадам*) наш салдацкі дакумент. Касуецца шэрая скацінка. Салдат стаў чалавекам, грамадзянінам. Ён вызвален ад афіцэрскага прыгону. Няхай жыве рэвалюцыя!

Салдаты. Ура!

Дроб выносіць гармонік, іграе заліхвацкі матыў. Салдаты танцуюць, гікаюць, выгукваюць: «Свабода!», «Рэвалюцыя!», «Наша бярэ!», «Ура рабочым і салдатам!».

Дзяменя. Увага! Слухайце мяне (*шум змаўкае*). Тэлефонаграму даць немцам!

Галасы. Правільна!

Дзяменя шукае, што надзець на штык, нарэшце дагадваецца зняць бот, разгортвае парцянку, надзяе на штык. Вылазіць за бруствер акопа.

Дзяменя. Германішэн! Браткі немцы! Салдаты! Сказаў-бы ім па-нямецку, ды язык грэцкі. Гэр-мэр! У нас рэвалюцыя. (*Раздзельна.*) Рэ-во-лю-цыя! Годзе ваяваць! Далоў вайну!

З нямецкіх акопаў чуваць галасы: «Рус! Рус! Гох! Рус». Уваходзіць Будан-Рыльскі. Яго не бачаць. Ён стаіць моўчкі, ледзь стрымліваецца.

Патап. Далоў гандлярскую вайну.

Дзяменя. Годзе ваяваць, далоў вайну!

Будан-Рыльскі. Так!

Усе салдаты павярнуліся. Цяжкая пауза. Будан-Рыльскі злосна выбягае.

Дзяменя (*услед Будан-Рыльскаму*). Цешыўся старац, што паражыў марац, ажно ў маю нясуць яго да гаю.

Карціна чацвёртая

Той-жа самы ўчастак фронта. Бліжэйшы франтавы тыл. Салдацкі мітынг. На мітынгу абмяркоўваюцца пытанні міру і вайны.

П а т а п. Ужо другі месяц, як пачалася рэвалюцыя, мы-ж усё яшчэ гніем у акопах. За гэты час пабывала тут шмат народу, розных прадстаўнікоў ад розных партый. Што-ж яны гавораць нам? Яны кажуць: «Ваюйце, вольныя салдаты! Абараняйце свабоду, нашы героі!» Усе яны дудзяць па адной дудцы: і меншавікі і эсэры. Словам, таварышы, канца вайне не відаць. А як мы, салдаты, ставімся да вайны? У нас — так і пішы — адно жаданне: скончыць яе як найхутчэй.

Г а л а с ы. Верна! Праўда!

П а т а п. Хто-ж нас у гэтым падтрымлівае? Хто выказвае нашы набалелыя жаданні, нашы мыслі, нашы пачуцці? Толькі адна партыя — гэта партыя большэвікоў. Большэвікі кажуць нам: «Салдаты! вы самі бярыцеся канчаць вайну. Братайцеся з вашымі праціўнікамі — яны такія-ж, як і мы, рабочыя, сяляне. Дабівайцеся, каб уся ўлада перайшла Советам». Ці правільна гавораць большэвікі?

Г а л а с ы. Правільна!

П а т а п. Дык давайце, таварышы, самі канчаць вайну. Давайце правядзем братанне арганізавана, цэлымі часцямі. Гэтым наблізім мір і канец вайны. *(Дастае жмут газет.)* Вот вам, таварышы, наша салдацкая газета «Окопная правда». Яе пішуць людзі, што стаяць за мір, за нашага брата салдата, за народ, за сапраўдную свабоду.

Салдаты нарасхват бяруць газеты.

Г а л а с ы. Пачытаем сваю «Акопную праўду»! Даволі кармілі нас буржуі сваімі газетамі.

Г о л а с *(дзесь з глыбі натоўпу)*. Але ці няма тут, таварышы, ашуканства? Іхняга правадыра, Леніна, немцы падкінулі ў Расію.

А л е с ь. Хлусня, таварышы, кадэцкі паклёп, каб аганьбіць партыю большэвікоў.

П а т а п. Хто гаварыў, што Леніна немцы падкінулі?

Выступі тут перад народам, мы паслухаем і пабачым, што ты за чалавек. Мы ўсім даем слова. Гавары, што хочаш. Дык выходзь на народ!

Ніхто не выходзіць.

Г а л а с ы. Гэта буржуйчык прытаіўся тут.

А л е с ь. Хто яшчэ хоча гаварыць?

Г а л а с ы. Ды яно-ж ясна. Мы за большэвікоў.

Д р у г і г о л а с. Самі будзем канчаць вайну.

А л е с ь. Дык, значыцца, таварышы, правядзем шырокае братанне. І другія роты і палкі будзем заклікаць да гэтага. Бо толькі такім чынам і можна дабіцца канца вайны. Дык згодны, таварышы?

Г а л а с ы. Згодны.

А л е с ь. Прагаласуем. Хто за гэта, падыміце рукі. *(Салдаты дружна падымаюць рукі. Алесь радасна пераглядаецца з Патапам.)* Мітынг скончан. Будзьце, таварышы, смелыя, рашучыя, упартыя, і мы свайго даб'емся.

1 - ы с а л д а т. Ну, хлопцы, цяпер трымайся. Наш лёс у нашых руках.

2 - г і с а л д а т. Чачавічку сёрбаць зараз не будзем, чорта з два.

3 - ц і с а л д а т. Уся ўлада Советам. Вось калі на нашай вуліцы будзе свята!

4 - ы с а л д а т. Да бабы свае вярнуся. Свае-ж пусцяць.

1-ы с а л д а т. Браткі мае, дамоў прыду, а гэтую качаргу к чортавай матары.

П а т а п. Ну, гэту качаргу пры сабе прыхавай. Спатрэбіцца...

Г о л а с. Я капітану за свае зубы рахунак падам.

1 - ы с а л д а т. Ну, прафесар, дахаты разам паедзем за кампанію.

Салдаты разыходзяцца з песняю. Алесь застаецца на сцэне. Песня салдатаў аддаляецца.

А л е с ь. Якая незвычайная для фронту цішыня! Фронт замірае. Шчаслівы будзе той час, калі ён замрэ тут назаўсёды. *(Піша ў сваю кніжку.)*

Здалёку паказваецца М а р ы н а. Запыняецца, асцярожна разглядаючыся. Бачыць Алеся. Борздзенька падыходзіць да яго. Момант стаіць моўчкі.

Марына. Так захапіўся, што і не бачыць нічога.

Алесь. Марынка! Здарова Марынка-Ірынка! Прышла? Не забыла?

Марына. Я ніколі не забываю цябе, але зараз я на хвілінку. Алесь, слухай: тое, што вы робіце і збіраецеся рабіць тут, вядома там. Праўда, што вы ладзіце масавае братанне?

Алесь. Цяпер гэта звычайная з'ява. Яе не схаваеш. І хаваць не збіраемся.

Марына. Вы мяркуеце тут па-свойму, а там употайку гатуюць вам пастку.

Алесь. Пастку? Якую пастку?

Марына. План іх пякельны. «Мы, — кажа гэты Будан-Рыльскі, — падстроім так, што іхняе братанне самі немцы расстрэльваць будуць». Сцеражыцеся! Вы можаце загубіць тысячу людзей, вас змяшаюць з прахам: артылерыя папярэджана і падгатавана, яна на іх баку.

Алесь. Будан-Рыльскі! Удалае імя! Будан-Бруднае Рыла!

Марына. Ты ўсё жартуеш, Алесь, а ў мяне сэрца не на месцы, калі падумаю, што загінуць тысячы народу.

Алесь. Дзякую за дапамогу. Значыць, ты цяпер зразумела, што праўда на нашым баку? Значыць, ты пойдзеш за мной?

Марына. Усюды з табою. Я веру цяпер толькі табе і Патапу. Жыццё на фронце раскрыла мне вочы. Я ўвесь час ахоўвала вас і дапамагала вашай справе. Ведаеш, мне часамі здаецца, што яны здагадваюцца аб маёй ролі. Але не гэта мне страшна... (*Абрывае гутарку. Пауза. Другім тонам.*) Ну, бывай-жа! А калі даведаюся пра што, паведамлю. (*Выходзіць.*)

Алесь (*глядзіць ёй услед.*) Пайшла і нібы большую частку мяне забрала з сабою. А хацелася-ж казаць яшчэ так многа і так сардэчна! (*Сядзіць моўчкі, схіліўшы галаву.*) Даведаліся... Ставяць пастку... Як-жа быць?

Уваходзяць Максім Кучаравы і Патап.

Алесь. А, таварыш Максім, добра, што ты прышоў. Хадзіце, браткі, сюды.

Патап. Ты што, прафесар, стаіўся тут?

Алесь. Справа, браткі, такая, што аднае прафесарскае галавы мала.

Патап. Ну?

Алесь. Будан-Рыльскі пранюхаў пра братанне!

Патап. Ну, дык што? На гэта і нюхаўкі спецыяльнай не трэба.

Алесь. Справа ў тым, што ён рыхтуе нам пастку. Артылерыю паставілі расстрэльваць братальнікаў.

Патап. Гэта факт?

Кучаравы. Я гэтага і баяўся — у артылерыі шмат афіцэраў і вольнапёраў.

Патап. А ты адкуль даведаўся?

Алесь. Марына сказала.

Кучаравы. Марыне верыць можна. Я наглядаў за ёю. Яна — наша.

Патап. Ну, што-ж. Адступаць нельга, прафесар.

Алесь. Нельга, гэта ясна. Але калі мы правалім братанне, дык мы дыскрэдытуем і самую ідэю яго.

Кучаравы. Трэба павесці справу так, каб правалу не было. Слухайце.

Карціна пятая

Афіцэрская зямлянка. У зямлянцы Будан-Рыльскі і тры ротныя камандзіры.

Будан-Рыльскі. Чаму большэвізм залівае тыл і так востра паражае сваёй гангрэнай фронт? А таму, што большэвікі кажуць салдату: гані сваіх афіцэраў — яны твае класавыя ворагі і стаяць за вайну. Адбірай зямлю ад памешчыкаў і фабрыкі ад фабрыкантаў, і ты станеш багатым.

Жухін. Гэтага мала, г. капітан: большэвікі давялі салдату і пераканалі яго ў тым, што вайна для яго не мае сэнсу, як грабежніцкая вайна ў інтарэсах багатых класаў... Яны прапаведваюць іншую вайну...

Убягае афіцэр.

Афіцэр (*узрушана*). Гаспадзін капітан! Другі і трэці батальёны і дзве роты першага выступаюць з акопаў

пад белым сцягам — братацца. Выступленне пачынае дзевятая рота.

Будан-Рыльскі. Дзякую, паручык. (*Да афіцэраў.*) Сачыць за рухам здраднікаў. Аб кожным руху дакладваць мне.

Афіцэры выбягаюць з зямлянкі, глядзяць у біноклі. Будан-Рыльскі кідаецца да тэлефона.

Будан-Рыльскі. Ало, батарэя? Капітан Сумяцін? Здрастуйце. Капітан Будан-Рыльскі. Будзьце гатовы. Сектар — 3, квадраты № 13 уключна па № 24 выключна... Вельмі рад. Так, так. Дзякую.

Афіцэр. Гаспадзін капітан. Дзевятая рота выходзіць з белым сцягам. З'яўляюцца адзіночныя людзі на ўчастках 10 і 11... Натоўп павялічваецца. Рады гусцеюць. Стаяць на месцы... Паказваюцца немцы. Накапляюцца. Фронт шырыцца... Гаспадзін капітан, пара!

Будан-Рыльскі (*хапае трубку тэлефона*). Ало, ало! Капітан Сумяцін? Адкрывайце агонь! Сектар — 3, квадраты — 13—24. (*Вешае трубку.*)

Афіцэр. Гаспадзін капітан... Самы час... Тысячы!..

Будан-Рыльскі (*нервова*). Што-ж яны не страляюць? (*Бярэцца за трубку тэлефона, грыміць гарматны стрэл. Адыходзіць ад тэлефона, радасна хрысціцца.*) Дзякуй богу... Назірайце, гаспада, узрывы.

Мёртвая цішыня. Афіцэры стаяць, пазіраюць у біноклі. Званок тэлефона. Будан-Рыльскі знімае трубку.

Будан-Рыльскі. Ало, я, я... Што? У процілеглы бок?.. Сволачы! (*Шпурляе трубку, у ярасці б'е кулаком па тэлефону. Да афіцэраў.*) Павярнулі хобаты гармат у процілеглы бок. Стрэлілі адзін раз... у штаб свае дывізіі. Братаюцца таксама артылерысты з пехацінцамі. Мярзаўцы! Негадзяі!

Афіцэр. Якая мерзасць! Якая ганьба!

Другі афіцэр выхватвае рэвальвер, каб страляць у салдатаў. Яго ўтрымліваюць.

Жухін (*безнадзейна*). Лішнія мы тут і непатрэбныя.

Карціна шостая

Бліжэйшы франтавы тыл. Прасторны пусты двор, запоўнены салдатамі. На пярэднім плане Дроб і Гузыр. Салдаты соваюцца па двары, выходзяць і прыходзяць. Сям-там сядзяць па некалькі чалавек. Ціха, хтосьці сумна спявае.

Д р о б (*сядзіць на бервяне, курыць цыгарку*). Правініліся, значыцца, перад буржуямі. Як заразную роту вывелі з акопаў (*смяецца*). Ну-ж і злосці было ў Будана-Рыльскага. Ось, думаў, гакну, аж нічога не вышла.

Г у з ы р. Адлучылі, каб лягчэй справіцца. За дысцыпліну бяруцца. Керэнскі, чуеш, на фронт едзе. Строгасць. Зноў у наступленне гнаць будуць.

Д р о б. Няхай Керэнскі сам і наступае. Які дурань будзе наступаць яму? Самому на мазоль наступаюць, вось і круціцца.

Г у з ы р. Глядзі, каб і нас не ўкруціў.

Д р о б. Няхай ён лепш сам сабе галаву скруціць. (*Вымае з ватоўкі нейкую рэч, загорнутую ў газету.*)

Г у з ы р. Судзяць-жа нас, Паўлюк, чуў? За братанне.

Д р о б. А няхай судзяць. Прысудзяць у Сібір? Дык чым горш Сібір за вайну? (*Мяняе гутарку.*) Спрытныя, падлы, гэтыя немцы. Якія добрыя штучкі вырабляюць. Вось ты зірні, Андрэй, якую хвацкую брытву падараваў мне на памяць нямецкі салдат!

Г у з ы р (*разглядае брытву*). Хвацкая брытва, ядры яе качан.

Г о л а с. Таварышы, сюды!

Дроб хавае брытву. З усіх куткоў двара збягаюцца салдаты, збіваюцца ў круг. На калодцы ў сярэдзіне круга стаіць Патап.

П а т а п. Таварышы! Мы толькі што даведаліся, што нас зараз прыдуць абяззбройваць. Палкавы суд, дзе большасць было афіцэраў і прыслужнікаў буржуазіі, пастанавіў расфармаваць нашу роту за тое, што мы праводзілі братанне.

К у ч а р а в ы. Таварышы, помніце, мы цвёрда пастанавілі не пакарацца ніякім іхнім судам. Запамятайце гэта!

Д р у ж н ы я г а л а с ы. Не здавацца! У штыкі ўзяць іх суд!

Дзяменя *(ускоквае на калодку)*. Таварышы, стаяць да канца цвёрда. Вінтовак з рук не выпускаць. Яны за вайну да пераможнага канца, а мы за сваю вайну. І калі мы дапусцім, каб нас абяззброілі, дык мы не салдаты. А калі дазволім арыштаваць каго з нас, дык мы не таварышы.

Голас. Ідуць!

Паказваецца Будан-Рыльскі, з ім група салдатаў і афіцэраў. Рота замаўкае. Будан-Рыльскі падыходзіць бліжэй, аддзяляецца на некалькі крокаў ад групы, падыходзіць да дзевятай роты.

Будан-Рыльскі. Ну-с, так званыя салдаты! Мы прышлі сюды па даручэнню палкавога камітэта. Палкавы камітэт разам з прадстаўніком ад часовага ўрада і армейскага камітэта разгледзеў, як гаворыцца, справу салдатаў дзевятай роты. Пастанавіў *(вымае паперку, чытае)*: «За здраду айчыне, што выразілася ў форме пагалоўнага братання з ворагамі, роту абяззброіць і расфарміраваць! *(Прыходзіць Марына, неспакойная, устрывожаная. Прыпыняецца збоку, слухае.)* Радавых Макара Макарука, Дзяменю Дзямяна, Патапа Думаку, як зачыншчыкаў і падбухторшчыкаў, арыштаваць і судзіць ваенным спецыяльна вызначаным судом.

Алесь. А рота даручыла мне заявіць, што пастановы чужога і варожага камітэта яна не прызнае і падпарадкоўвацца ёй не будзе. Гэта адно. Другое: Макар Макарук забіты ў баі 20 лістапада мінулага года.

Патап. Судзіць любіце, г. капітан! Судзілі, будучы земскім начальнікам, і цяпер судзіце. Але нябожчыка Макара Макарука дарма засудзілі: як яго цяпер арыштуеш? Пішы прапала.

Дзяменя. Нябожчыкаў судзяць! Вось якая іхняя праўда! Я таксама нябожчык, калі на тое пайшло!

Будан-Рыльскі. Мярзаўцы! Што за камедыянства?!

Галасы. Ад мярзаўца чуем! Вон, старарэжымшчык!

Будан-Рыльскі адступае на крок. Свішча ў свісток. Марына стаіць, сашчапіўшы рукі. Парываецца ісці, але стрымліваецца. Да яе падыходзіць Будан-Рыльскі.

Б у д а н-Р ы л ь с к і. Любіце батальныя сцэны? Ідзіце адгэтуль, сястрыца, вам тут не месца.

Чуецца густы барабанны бой. Паказваюцца салдаты ў поўнай баявой выкладцы. Уперадзе афіцэр. Адварочваецца назад, рукою дае знак спыніць барабаны. Падыходзіць да Будана-Рыльскага. Напружаная цішыня. Афіцэр бярэ пад казырок, рапартуе.

А ф і ц э р. Гаспадзін капітан. Батальён у складзе васьмісот штыкоў пры васьмі кулямётах прыбыў.

Б у д а н-Р ы л ь с к і. Вы паступаеце ў маё распараджэнне. Ваша задача — абяззброіць зараз-жа гэту банду, не спыняючыся ні перад якімі мерамі.

А ф і ц э р *(бярэ пад казырок)*. Слухаю, г. капітан. *(Да сваіх салдатаў.)* Заняць указаныя пазіцыі і чакаць майго загаду. Паставіць кулямёты на пярэднюю лінію. *(Да салдатаў дзевятай роты.)* Загадваю: зараз-жа здаць вінтоўкі і амуніцыю. *(Салдаты дзевятай роты маўчаць, не рухаюцца.)* Яшчэ раз і апошні раз паўтараю — здаць вінтоўкі і амуніцыю!

У радах роты хістанне. Некаторыя салдаты робяць рух для выпаўнення загаду. Два чалавекі выходзяць з радоў, каб здаць вінтоўкі: іх не пускаюць.

Г а л а с ы: Здраднік! Баязлівец! Ганьба!

З радоў салдатаў-усмірыцеляў выходзіць салдат.

С а л д а т-у с м і р ы ц е л ь. Ад імя салдацкага камітэта франтавікоў загадваю безадкладна выпаўняць загад! Цырымоніцца з вамі не будзем!

Хістанне ў радах роты павялічваецца. Яшчэ некалькі салдатаў выходзяць, аддаюць вінтоўкі.

А л е с ь *(вырываецца на сцэну, згортвае кулакі, трасе імі. Да салдатаў, здаўшых вінтоўкі.)* Сорам і ганьба вам! Вы не таварышы! *(Зварочваецца да ўсмірыцеляў.)* Таварышы! Ці-ж вы падымеце руку на вашых братоў? На свабоду, што заваявалі мы нашай кроўю?

Б у д а н-Р ы л ь с к і *(у абурэнні кідаецца з наганам на Алеся)*. Заткні глотку, нямецкі агент! Шпіён! Узяць яго!

Салдаты-ўсмірыцелі акружаюць Алеся.

Патап. Ці не сорам вам, таварышы! Вас прывялі, як паліцэйскіх, і па-паліцэйску вы выступаеце!

Будан-Рыльскі. Заткні глотку, нямецкі агент! Даволі бальшэвіцкіх мітынгаў!

Сярод салдатаў шум. Шум пракочваецца і па радах салдатаў-усмірыцеляў.

Голас з радоў усмірыцеляў. Даць яму сказаць!

Другі голас. Так нельга! Гэта не стары рэжым!

Будан-Рыльскі (*трасучыся ад злосці*). Не смець мітынгаваць! Забараняю!

Шум нарастае. Афіцэр збянтэжана азіраецца. Марына зрываецца з месца, выбягае на сцэну.

Марына. Браты-салдаты! Родныя, апамятайцеся! (*Шум заціхае. Выступленне Марыны і яе словы робяць уражанне сваёй нечаканасцю.*) Адумайцеся, што вы робіце? Вашымі рукамі расчышчаюць тут дарогу вашай-жа няволі, яны капаюць тут магілу вашай свабодзе і кідаюць вас брат на брата. Зразумейце-ж вы гэта!

Будан-Рыльскі. Шпіёнка! Правакатар! Бальшэвіцкая патаскуха!

Алесь (*вырываецца з групы канвойнікаў, падбягае да Марыны.*) Не смей абражаць жанчыну, сволач, царскі халуй!

Будан-Рыльскі, калоцячыся, як у ліхаманцы, падымае наган, страляе ў Алеся, але Марына паспела яго засланіць. Марына хапаецца рукой за бок, падае. Сярод салдатаў шум і рух.

Афіцэр (*падбягае да Будан-Рыльскага*). Што вы зрабілі, капітан?

Афіцэры хутка выходзяць.

Галасы салдатаў. Забіў жанчыну! Сястру забіў! Трымай забойцу!

Каля Марыны група салдатаў. Алесь расшпіляе на ёй тужурку. З кішэні курткі відаць беражок пакета. Бярэ руку Марыны, слухае пульс.

Алесь. Скончана жыццё! (*З болем.*) Даруй, Марынка. Маю кулю прыняла ты ў сэрца. Гвалтаўнікі! Забой-

цы! Каты! Перад людскім судом адкажаце вы за гэтыя дакументы чалавечай пакуты, слёз і крыві!

Убягае Дзяменя. Спыняецца перад трупам Марыны.

Дзяменя. Сястрыца, родная наша! *(Згортвае кулакі.)* Забойцы! Не схаваецеся! Адкажаце кроўю за кроў!

Патап *(паварочваецца ў той бок, куды ўцёк Будан-Рыльскі.)* Запішы гэта на сваім каінавым ілбе!

Кучаравы. Вось яна, агідная расправа! Вось яны, нашы класавыя ворагі! Змаганне толькі пачынаецца! Таварышы, арганізавана, дружна возьмемся за справу, за агульную справу...

Заслона

АКТ ЧАЦВЁРТЫ

1918 год. Тая-ж вёска, што і ў 1-м акце. Поп ловіць вудачкамі рыбу, да яго падыходзіць Бухрай.

Бухрай *(хітра, з намёкамі)*. Вось, бацюшка, і ваду замуцілі, а рыбка штось не ловіцца.

Поп. Што замуцілі, то замуцілі. І чым далей, тым горай.

Бухрай. І як-та гэта каб ды без начальства? Ну, што такое народ без цвёрдай апекі? Ні села, ні пала, а ўжо ходзяць з сажонкамі ды зямлю абмяраюць. Сёння панскую, а заўтра — і маю і бацюшкаву.

Поп. Ох, і не кажы, Яўхімавіч. *(Закідае вуду. Бухрай паволі адыходзіць, сам сабе з дакорам ківаючы галавою. Пауза. Поп глядзіць на паплаўкі.)* Ох, госпадзі божа мой! І рыба не клюе. Дух большэвізма ўсю прыроду абуяў. *(Здалёку выходзіць чалавек, адзеты салдатам.)* Што-ж гэта за салдацюга? Ці не агітатар іхні, каб ён галавою налажыў! Ці гэта які рэквізітар, бандыт?

Чалавек, адзеты салдатам *(здалёку)*. Маё шанаванне, айцец Кандраці!

Поп *(нявetла, панура)*. Здрастуй! *(Падазрона аглядае салдата.)*

Чалавек, адзеты салдатам *(падыходзіць, спыняецца)*. Не пазналі, да, собственна, да?

Поп *(у радасці)*. Арцём Іванавіч!.. Даруйце, не пазнаў адразу. Думаў — рэквізітар большэвіцкі. Ха-ха-ха... Каб не ваша прымаўка, дык і не пазнаў-бы, ісцінны бог!

З-за вугла паказваецца Караліна. Згледзеўшы папа і Шышлу, падаецца назад, сама сабе робіць знакі перасцярогі. Спыняецца, прыслухоўваецца да гутаркі, мімікаю рэагуе на яе.

Шышла. Я-ж і хачу, каб мяне не пазнавалі. Інкогніто хаджу, да, собственна, да.

Поп. Так, так, я вас разумею, г. Шышла... Навіны якія ёсць?

Шышла. Вы хутка пачуеце і ўбачыце іх сваімі вачамі, айцец Кандраці. А Шышла справу робіць, да, собственна, да! *(Змяняе тон.)* Скажыце, айцец Кандраці, хто завадыякамі быў у разграбленні маёнтка г. Будана-Рыльскага... і наогул. Маю даручэнне экстрана сабраць весткі.

Поп *(баязліва азіраючыся)*. Я іх усіх ведаю. Зойдзем да мяне, Арцём Іванавіч.

Поп прапускае наперад Шышлу, азіраецца. Выходзяць. Караліна нясмела выцягвае галаву, глядзіць ім услед, потым ступае крокі два, запыняецца. Стаіць, ківае сама сабе галавою. Грозіць пальцам у той бок, куды пайшлі поп з Шышлам. Мімікаю, рухамі выказвае свой страх і нейкія свае мыслі.

Караліна. Шышла... Шышла... Паліцэйскі цар. Салдатам ходзіць. Салдатам, мае красачкі. А які страшны! Салдатам ходзіць! З белага ў шэранькага перакінуўся. *(Раптам змаўкае, прыкладае палец да носа.)* Але нашто вусы абстрыг, красачкі мае вы? Няўжо для таго, каб харашэйшым быць. Вось фацэція... Пайду, пайду-ж я ад вас далей...

Уваходзяць дзед Мікіта і Аслаў з сажонкам.

Дзед Мікіта *(прадаўжаючы гутарку)*. Паны сабе так думаюць: «А, не да ўпадобы вам былі паны і буржуі, папраганялі нас, дык вось паспрабуйце без нас жыць». Гэта значыць, чуй, дурань-браце, каб мы ім зноў рукі цалавалі.

Аслаў. А няхай ім лепей сырая зямля вочы зацалуе.

Дзед Мікіта. Людзі-ж, чуй, дурань-браце, ка-

жуць, што яны заграніцу сюды заклікаць ладзяцца, каб скінуць большэвікоў, свабоду і зямлю адабраць.

Аслаў. Але ад зямлі мужыка, покі мужык жыве, ніхто не адарве.

Дзед Мікіта. Ну, гэта чуй, дурань-браце, гледзячы, як хто рване.

Насустрач выходзіць Бухрай. Пазірае на дзеда Мікіту і Аслава. Спыняецца, з дакорам ківае галавою.

Бухрай. Ой, старыя, нядобра вы робіце: не любіць зямля, калі па ёй ходзяць без належнай пашаны.

Аслаў (*сярдзіта*). А ты вось скажы: ці любіць чалавек, калі з яго цягнуць жылы і смокчуць кроў павукі і кляшчы?

Бухрай. Хто гэта — павукі і кляшчы?

Аслаў. А тыя, што абдзіраюць народ, на яго бядоце свае кішкі гадуюць ды салам абрастаюць.

Дзед Мікіта (*абурліва*). Пытае, хто павукі, чуй, дурань-браце. (*Да Бухрая.*) А ты не клешч, не павук?

Бухрай (*таксама ў абурэнні*). Я, я — павук, клешч? Я, што раскідаюся хлебам, каб дапамагчы галоднаму?

Дзед Мікіта. А колькі ты, воўчы трыбух, чуй, дурань-браце, скур за гэты хлеб злупіў? Колькі жывёлы, зямлі сабе за вайну прыдбаў?.. Дабрадзей! Няхай такіх дабрадзеяў і зямля не носіць.

Бухрай. Ты глядзі, гарлапан стары, каб гэты саджонак не пахадзіў яшчэ па тваёй спіне... Распасцёр пастку. Тфу ты, чорт паганы, каб ты праваліўся. (*У злосці выходзіць.*)

Дзед Мікіта (*услед Бухраю, згортвае фігу*). Вось табе фігурацыю за тваю турбацыю. Сам правалішся, чуй, дурань-браце.

Аслаў. Бачыш, як не залюбіў: праўда вочы коле.

Непадалёку чуецца песня Караліны·

Сядзіць зайчык на мяжы,
Што ён думае, скажы?
Зайка з поля ў лес бяжыць,
Добра зайку ў лесе жыць.

Дзед Мікіта. Ты вось заўваж, Аслаў: ужо колькі разоў прымячаю я, што як толькі пакажацца яна, дык

зараз-жа нейкае ліха следам за ёю. Праціўная, чуй, дурань-браце, кабета.

Караліна. Жывы яшчэ, мужчынкі? Жываце старыя алешыны. А чулі вы, што паліцэйскі цар шэранькім зрабіўся і вусы абстрыг? Вось фацэція. Ха-ха-ха! *(Заліваецца доўгім дурным смехам.)*

Дзед Мікіта. Тфу.

Аслаў. А ты, Караліна, хвацка смяешся.

Караліна *(не слухае)*. Ды чаго смяюся. Тут, можа, плакаць трэба, а я смяюся.

Дзед Мікіта. Ідзі ты, чуй, дурань-браце, куды ідзеш!

Караліна. Ой, які ганарысты!.. Ты глядзі — кажан лётае!

Накідваецца са смехам на Мікіту. Выходзіць.

Дзед Мікіта *(плюе)*. Тфу! Чаўпе нямаведама што, аж слухаць моташна... І жывуць-жа такія людзі на свеце!

Бяжыць Гараська.

Гараська *(перапалоханы)*. Дзядок! Нейкія салдаты прышлі з афіцэрам! Двары трасуць!

Дзед Мікіта *(устрывожаны)*. Якія салдаты? Адкуль?

Аслаў *(палохаючыся)*. З афіцэрам? Ну, то дабра не будзе!.. А можа, гэта немцы? *(Азіраецца і бездапаможна топчацца.)*

За сцэнаю шум. Чуваць тупат конскіх капытоў, брэх і выццё патрывожаных сабак, галасы перапалоханых людзей і крыкі. Чотка даносіцца чыйсьці начальніцкі голас: «Зносіць рэчы на плошчу! Туды-ж вядзі і падбухторшчыкаў!»

Дзед Мікіта. Што-ж гэта ёсць такога?

Гараська. Уцякайма, дзядок, хаваймася!

Аслаў. Вось не было яшчэ ліха!

Дзед Мікіта, Аслаў і Гараська кідаюцца з плошчы. Нечакана ім дарогу перагароджвае салдат са стрэльбай.

Салдат *(грозна)*. Стой на месцы!

Дзед Мікіта, Аслаў і Гараська нямеюць, застываюць на месцы. Уваходзіць Будан-Рыльскі, суровы і грозны. За ім пад канвоем

ідуць сяляне, нясуць крэслы, люстэрка, канапку, столікі, дываны і розныя рэчы панскага ўжытку. Трое салдатаў Будан-Рыльскага вядуць Міхася, Дроба і Гузыра. Ззаду, на некаторай адлегласці, за імі ідуць жанкі і Наста. Жанкі лемантуюць, галосяць.

Галасы. За што вы іх пабралі? Куды ведзяце? Разбойнікі! З немцамі ваяваць не ўмелі, а з жанчынамі ды з безаружнымі дык вы хваты!

Наста. Міхаська, родны, за што цябе, што гэта робіцца?

Будан-Рыльскі. Маўчаць, хам'ё!

Гараська, убачыўшы бацьку пад канвоем, кідаецца да яго.

Гараська. Тата! Татачка!

Будан-Рыльскі (*б'е Гараську нагайкай*). Назад, шчанюк!

Гараська з крыкам «а-яй-яй» кідаецца наўцёкі.

Міхась (*не помнячы сябе*). Не смей біць хлапчука!

Будан-Рыльскі. Хам расцугляны! Шпана бальшэвіцкая! З кім гаворыш? Рукі па швах!

Дзед Мікіта. Ды што вы робіце? За што здзекуецеся, катуеце нас?

Будан-Рыльскі (*да дзеда Мікіты*). Маўчаць, пудзіла старое! (*Афіцэру.*) Узяць гэтых дамарослых мудрацоў і ўсыпаць па пятнаццаць шомпалаў кожнаму!

Афіцэр і двое белых салдатаў хапаюць Мікіту.

Дзед Мікіта (*адбіваецца*). Смярдзюхі вы, чуй, дурань-браце, куды лезеце?

Бабка Таццяна. А паночак! А даражэнькі! Злітуйцеся! Куды-ж іх вядуць? Даруйце ім!

Будан-Рыльскі. А дзе-ж падбухторшчыкі?

Шышла. Вось яны. (*Паказвае на Міхася, Гузыра і Дроба.*)

Будан-Рыльскі. А, быццам-бы знаёмыя. Слаўныя воіны славутай дзевятай роты?.. Братальнічкі! Ух вы, морды! Я вамі зараз займуся!

Бабка Таццяна. А паночак, а даражэнькі!

Жанчыны пачынаюць галасіць. Іх акружае канвой.

Будан-Рыльскі. Паслухалі бальшэвіцкіх агіта-

тараў-горладзёраў, лодараў: забірай панскае дабро, знішчай паноў. Вы думаеце, што мне шкада гэтага барахла? Ды я плюю на яго *(б'е шабляй па мэблі і ломіць яе)*. Я выб'ю гэтак-жа большэвіцкі дух з вашых галоў.

У гэты час на званіцу шыбуе Гараська. Залазіць і звоніць. Заглушаючы шум, далятае глухі, надтрэснуты пажарны звон. Гукі яго нагадваюць словы: «Гвалт! Гвалт! Гвалт!» Будан-Рыльскі і яго салдаты палохаюцца. Сярод іх замінка.

Будан-Рыльскі *(у грозным тоне, хаваючы страх)*. Хто распарадзіўся падымаць трывогу?

Голас. Падпалілі нас! *(Агульны рух.)* Пажар! Ратуйце!

Праз плошчу, на ўсю сілу, бяжыць салдат са стрэльбаю.

Салдат *(здалёк крычыць)*. Гаспадзін капітан, ратуйцеся! Чырвоная гвардыя акружае нас! *(Кідае вінтоўку, на бягу скідае шынель, уцякае.)*

Будан-Рыльскі *(пакідае ролю суддзі, адбягаецца на плошчу, падае каманду)*. Салдаты, ка мне! На коні!

Дзесь за сялом зататакаў кулямёт. Сярод салдатаў паніка. Канвойнікі кідаюць арыштаваных. Міхась накідваецца на канвойніка, валіць на зямлю, вырывае вінтоўку. Агульная сумятня. Народ разбягаецца. Поп і Бухрай, якія назіралі экзекуцыю, хаваюцца. З розных бакоў плошчы паказваюцца байцы, адзетыя як папала, у шынялях, у скураных куртках, з гранатамі за поясам і з кулямётнымі пасамі праз плячо. Дзед Мікіта падымаецца з зямлі, недаўменна аглядаецца. Будан-Рыльскі, пакінуты сваімі салдатамі, пускаецца наўцёкі. За ім бяжыць Шышла, потым заварочвае ў другі бок.

Голас *(за сцэнаю)*. Стой, рукі ўгару!

Чуваць стрэл з нагана. Валтузня, тупат людскіх ног.

Голас. Марная твая справа, капітан!

Уваходзіць з ваяўнічым выглядам Патап, за ім бледны, без шапкі і без зброі Будан-Рыльскі пад канвоем двух матросаў. На сцэне застаюцца Наста, бабка Тацяна, дзед Мікіта, Міхась, Аслаў, Дроб, Гузыр. Збоку цісняцца натоўп мужчын і жанчын.

Патап *(спыняецца, паказвае рукою на канапку)*. Прашу садзіцца, капітан! Здарова, брацішкі, дзядзькі і цёткі!

Голас. Ды гэта-ж Патап Думака!

Міхась, Гузыр, Дроб *(разам)*. Патап! Родны! Браток! *(Акружаюць яго, радасна паціскаюць яму рукі.)*

Дзед Мікіта *(у радасным парыве)*. Збавіцелі нашы! *(Абнімае Патапа, выцірае вочы.)*

Бабка Тацяна. Што-ж гэта творыцца на свеце?!

Наста. Божа-ж мой, што яны хацелі зрабіць з намі!

Аслаў. За што? Я пытаюся... Эх, Патапе, помню, пытаўся ты: навошта поп і паліцэйскі стражнік?.. А навошта *(паказвае на Будан-Рыльскага)* азіят гэты?

Голас. Гэта ўсё адна хэўра.

Другі голас. Камень яму на шыю ды ў букту!

Будан-Рыльскі. За маё ўніжэнне адкажаце перад законнаю ўладаю!

Дзед Мікіта. Ці бачылі, якая цаца! Маўчы, чуй, дурань-браце, бо вось зараз плясну табе ў морду!

Патап. Разбяромся, таварышы, па справядлівасці разбяромся.

Уваходзяць Алесь і Дзяменя. За імі чырвонагвардзейцы вядуць арыштаваных, сярод іх Шышла. Яго не заўважаюць. Ён загубіўся ў групе арыштаваных.

Алесь *(зварочваецца да народу)*. Здарова, таварышы!

Збіраецца натоўп народу.

Галасы. Аляксандр Пятровіч! Настаўнік!

Гузыр. Прафесар!

Дроб. Наш настаўнік!

Дзед Мікіта. Кватарант мой! Родны ты мой, чуй, дурань-браце!

Алесь *(падыходзіць да Будан-Рыльскага. Цяжкая пауза)*. А запытайцеся, таварышы, гэтага бандыта, дзе наша настаўніца Марына Мікалаеўна?

Дзяменя. Адзін яе забойца злоўлен. Вось ён. Папаўся, каторы кусаўся! А дзе Шышла, што быў тут ураднікам?

Аслаў. Ён, сынку, яшчэ да рэвалюцыі знюхаў, чым

вецер павявае, і сышоў адгэтуль, як прусак перад пажарам.

Шышла стаіць ні жывы ні мёртвы. Прыбягае Гараська, узрушаны і радасны.

Гараська (*горда*). А гэта я злётаў на званіцу ды ў пажарны звон лупянуў. Каб людзі збіраліся і ратавалі нас! Вось яны і прыйшлі! (*Смяецца радасным смехам.*)

Галасы. Маладзец, Гараська! Растаропны хлапец!

Матрос (*сурова*). Што-ж мы, таварышы, тут будзем у пачэснай варце стаяць? Пара з імі канец рабіць.

Голас. Судзіць іх.

Гузыр. Які тут суд? Я яго, сукінага сына, яшчэ на пазіцыях на штык хацеў пасадзіць, ды вы, таварышы, утрымалі мяне... А шкада!

Дзед Мікіта. Бацюшка нам казаў: «Якою мерою вы мерыце, такою адмераюць і вам». Вось трэба ім адмераць так, як збіраліся яны, чуй, дурань-браце, адмераць нам.

Голас. Правільна!

Патап. Мы, таварышы, — салдаты рэволюцыі, а суд — не наша чыннасць. Ёсць асобныя органы пролетарскай дыктатуры. Яны і будуць судзіць іх. Дык так, грамадзянін Будан-Рыльскі! Вы абяцалі пагаварыць з намі. Гаварылі мы на фронце, ды ўсяго не дагаварылі!.. Суда над вамі рабіць тут не будзем: у чэка аб вас сабраны матэрыял багаты.

Будан-Рыльскі. Прашу натацый мне не чытаць і не абражаць мяне!

Алесь (*з нянавісцю пазірае на яго*). Хіба можна абразіць забойцу і бандыта?

Патап (*да матросаў*). Вывядзіце яго адгэтуль, таварышы, каб не мазоліў нам вачэй, ды пільнуйце крэпка!

Голас. Тут-бы прыкончыць яго!

Уваходзіць Караліна, абапіраецца на доўгі кій, запыняецца, углядаецца ў людзей.

Караліна. Колькі народу, людцы мае мілыя! Знаёмыя і незнаёмыя! (*Узіраецца ў Шышлу, заліваецца смехам.*) Ха-ха-ха! Паглядзеце-ж, які ён смешны!

Дзяменя. Хто, цётка, смешны?

Караліна. Ну, хто-ж? Ён — цар паліцэйскі. Быў белы, а зрабіўся шэранькі. І вусы абстрыг. Думае, што так харашэй... Фацэція ды годзе!

Дзяменя. Пакажы, пакажы нам, цётка, цара паліцэйскага!

Караліна. Баюся, міленькі! Ён-жа нагайкай біў мяне і шабляю хацеў засеч... Унь ён! *(Паказвае на Шышлу.)*

Шышла *(змяніўся з твару)*. Што ты клеплеш на мяне! Які я табе цар паліцэйскі, да, собственна, да?

Дзед Мікіта. Задакаў, чуй, дурань-браце! Ды, гэта ён, Шышла дакала!

Міхась. А, дык вось яно што!.. А я глядзеў, адкуль ён мяне ведае.

Шышла. Вось сітуацыя!

Галасы. Фараон! Ад'ютант Будана! Спіскі падаваў яму!

Дзяменя *(да Шышлы)*. А ну, дзядзька, пакажыся. Ён, ён! От прычапі яму толькі вусы, дык і цэлы Шышла.

Шышла. Гаспада таварышы! Я не Шышла, далі-бог, не Шышла! То быў другі Шышла. Я — Кандрашкевіч! Так і ў пасведчанні значыцца, да...

Дзяменя. Дагаварвай ужо — «собственна, да!»

Шышла дастае дакумент. Разам з дакументам няўмысля вымае паперку, хапаецца, хоча схаваць яе.

Дзяменя. Давай, давай! Усё паказвай. *(Забірае паперы, аддае Алесю.)*

Алесь *(разгортвае, чытае)*. Спісак ліц сяла Загаруйкі, каторыя замешаны ў разграбленні маёнтка г. Будан-Рыльскага. Ты пісаў спіс?

Шышла *(бянтэжыцца)*. Не... не я! Гэта поп! Гэта не я пісаў.

Алесь *(вымае з кішэні пакет, дастае лісток спісанай паперы, падносіць яго да Шышлавага носа)*. Пазнаеш гэты дакумент — «Яго высокаблагароддзю г. прыставу III стана». Што-ж маўчыш? *(Зварочваецца да народу)*. Таварышы! Адна рука, рука даносчыка, шпіёна, закара-

нелага ворага, пісала і спіс гэты і гэты данос на мяне і на настаўніцу Марыну Мікалаеўну.

Ш ы ш л а *(падае на калені)*. Даруйце мне, таварышы!

Г а л а с ы *(абурана)*. Да сценкі яго! Застрэліць даносчыка.

Шышлу вядуць пад канвоем.

А л е с ь. Вось дакументы чалавечай пакуты, крыві і слёз! І гэта ўсё засталося мне на памяць аб самым блізкім для мяне чалавеку!.. Вось часцінка жудаснай аповесці пра барацьбу супроць нашай праўды. *(Пауза.)* Таварышы! Людзі, што жылі гэтай праўдай, часта гінулі за яе, але сама ідэя праўды жыве. Вайна за нашу волю, за наша шчасце не скончана, яна толькі пачынаецца.

П а т а п. Таварышы! Мы спыніліся тут ненадоўга. Вы бачылі гэту банду? Нам вядома, што на поўдзень прабіраецца цэлы эшалон такіх-жа белых бандытаў. Мы павінны перасеч ім дарогу і абясшкодзіць іх, а вы, таварышы, памажыце нам. Для нас дораг кожны баец, кожны фунт хлеба... Які будзе ваш адказ, таварышы!

Б а б к а Т а ц я н а. Ох, галубкі мае, ізноў вайна! Дык калі-ж ёй канец?

Г о л а с. Ізноў мабілізацыя!.. Ох ты, гора наша!

М і х а с ь. Мабілізацыя? Ды яна наша, свая мабілізацыя!.. Ужо стаялі пад расстрэлам, ізноў паставяць, калі будзем сядзець ды на каго спадзявацца... Запішы мяне ў Чырвоную гвардыю!

Г у з ы р. І мяне пішы!

Д р о б. А я што? Цяля ў бога ўкраў? Пішы, брат, і я з вамі!

Д з я м е н я *(падбягае да запісаных)*. Браткі мае, арлы баявыя! Разам будзем крышыць белую костку! Завінёмся, дык знай нашых!

Г а л а с ы з н а т о ў п у. Запісвай!.. І мяне пішы!

Настрой падымаецца.

Г а л а с ы. Самі за сябе ваяваць будзем! Смерць буржуям!

Г а р а с ь к а *(падыходзіць да Алеся)*. І я хачу на вайну. Запішыце і мяне!

Дзед Мікіта. А з кім-жа я застануся? Ты-ж у нас цяпер адзін гаспадар дома, чуй, дурань-браце!

На вуліцы чуваць гармонік. Ідзе Дроб, сабраны ў дарогу, з шынялём і з салдацкаю сумкаю. Цераз плячо надзета салдацкая труба. Дроб іграе на гармоніку вясёлы матыў.

Патап *(скідае шапку)*. Таварышы, у паход! Камандзіры на месцы! Пратрубі, Паўлюк, збор!

Дроб трубіць збор.

Дзед Мікіта. Эх, Аслаў, Аслаў, няма, адышла наша маладосць. Эх, старасць, а то і мы-б пайшлі здабываць долю і вольнае жыццё.

Чырвонагвардзейцы збіраюцца, строяцца ў калону. Калона рухаецца, ідзе. Алесь, Дзяменя, Патап знімаюць шапкі, махаюць імі на развітанне.

Галасы. Шчаслíва заставацца! Шчаслівай дарогі!
Голас. Няхай жыве Чырвоная гвардыя!

Запявала

Рушым дружна грамадою
На паноў у свой паход,
Скончым з панскаю ардою
І адвечны знішчым гнёт!

Прыпеў

Эй, гарніст, іграй паход!
Дружна, армія, ўпярод!

Жанчыны збягаюцца з сваіх хат, нясуць на дарогу салдатам ежу, бялізну ў клунках, а хто і так.

Аслаў *(на паузе песні)*. Праўда твая, Мікіта: чаму нам не па дваццаць гадоў?

Запявала

Разгарні ты, люд рабочы,
Сілу, волю на ўсю шыр,
Зграі рознай патарочы
Палажы навек у жвір!

Усе заспявалі і пайшлі

Прыпеў

Эй, гарніст, іграй паход!
Смела, ратнікі, ўпярод!

З а п я в а л а

Узнімайся, сцяг чырвоны,
Ды ўгары агнём шугай
І над светам паланёным
Ясным сонцам заіграй!

П р ы п е ў

Эй, гарніст, іграй паход,
Дружна, армія, ўпярод!

З а п я в а л а

Развязаў нам Ленін вочы,
Расказаў, дзе шчасце, мір.
Разгарніся-ж, люд рабочы,
На ўсю моц сваю і шыр!

П р ы п е ў

Эй, гарніст, іграй паход!
Грамада, ідзі ўпярод!..

З а с л о н а

ЗМЕСТ

На белорусском языке

Якуб Колас

ПЬЕСЫ

Государственное издательство БССР

Минск 1955

Рэдактар *М. Лужанін*
Мастак *Ф. Навікоўскі*
Тэхрэдактар *Ю. Аляксеева*
Карэктар *М. Барсукова*

АТ 03949. Падп. да друку 18/VI 1955 г.
Тыраж 8000 экз. Фармат $84 \times 108^{1}/_{32}$. Фіз. друк. арк. 5,625. Ум. друк. арк. 9,225. Уч.-выд. арк. 8,35. Цана 6 р. 20 к. Зак. 201.

Друкарня імя Сталіна, Мінск,
праспект імя Сталіна, 105.